

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

A
TÖRTÉNELEM
ÁRNYÉKÁBAN

HUNGÁRIA - KIADÁS

ELŐLJÁRÓ BESZÉD

Mi lett légyen a végem a csekély munkácskámnak kiadásában, bár mint gondolkozzam felőle: fel alig lelem. Az-e, hogy használjak vele, amidőn nem egyébért: hanem egyedül csak az embertársaimnak való használhatásért kívánok élni? De vájjon én is mások segítségével nélkül küszködő és magamnak elégtelen emberecske alkalmas vagyok-é arra? Az-e, hogy valakinek általa tanítására legyek? De én magam is, ha jól körül nézem dolgaimat: mit találhatok hamarabb fel magamban a nagy tudatlanságnál? — Oh! Vajha mégis ez egyre sokakat megtaníthatnék, hogy mindnyájan, mi e földnek fellegei alatt mulató emberek, tudatlanok vagyunk: és hogy az a legnagyobb pontja az e földön szereztethető tudományunknak, ha azt, hogy tudatlanok vagyunk megismerjük, és azért igyekszünk a tökéletességre. Ennél többre nem lehet itten jutni. Az is szerencsésnek tarthatja magát, aki ennyire elérhetett. — Az-e továbbá, hogy gondolkozásra szánt életemnek valami gyümölcseit közöljem te veled, oh Kedves Nemzetem? De jaj, vájjon nem éretlenek lesznek a gyümölcsök? Nem lesznek-e savanyúk? és csömört nem okoznak-e? — Talán

mégis csak az volt a célom, hogy megpróbáltassam csekélységemet, hogy vájjon lehet-e jövendőre remélni róla, hogy a közhaszonra valamit elé hozhasson? Vagy leginkább még az, hogy gyakoroljam magamat a békességes türésben: és egyszersmind velem született kevéségemet megáláztassam: ha közönséges kedvetlen ítéleteket kelletik én magamról hallanom: és hogy így aztán örökös csendességre és hallgatásra lelkem ismeretének vádja nélkül kárhoztathassam magamat? — Ha enélkül cselekedném azt, mindenkor fogna vádolni lelkem és nem tudnám, miképpen kelljen számot adnom, hogy minden magam megpróbálása nélkül életemet a közhaszontól félre vontam: akkor pedig meggyőződven jobban is semmiségemről, minden hátrálás és ellentállás nélkül elrejtőzhetem a jóltevő mezőnek én előttem, oh, mely igen kedves és édességgel teljes kebelébe és ott a sokaságnak unalmas lármájától, a sok nyughatatlan gondoktól és kedvetlen tapasztalásoktól és a sok gonoszságnak és feslettségnek látásától megszabadulván, az én tulajdon kezeimtől műveltetendő ártatlan fáknak és füveknek és a szép természetnek barátságában: a közönséges ismeretségtől életemet elvonva töltenem el magukkal megelégedett rövid napjaimat.

De talán mégis nem vagyok éppen olyan megvetésre méltó gyermeked, oh, ezerszer is Kedves Nemzetem? Nem vagyok talán éppen egészen megutálásra való testvéretek, hazámnak érdemes fiaí és tiszteletes leányai? Talán lesznek e könyvecskében: mellyel most kedveskedtem nek-

tek, olyan gondolataim, melyekből hasznot, vagy ha azt nem, egy kis gyönyörködést vagy ha azt is nem, legalább én rólam jövőre nézve egy kis reménységet vehettek? Az írás módjában arra igyekeztem, hogy erőltetés nélkül való csi-nossága legyen. Rövid cikkelybe írtam: mind valami, a munka közben eléakadott szükségűl kényszerítettűn; mind azért, mivel tudtomra e félűink nyelvűnkűn, legalább eredetűek nem igen vannak: mind azért, mivel ez előadás módja sok okokűrt magát igen szokta kedveltetni. Ha némely dolgot egyszerűnűl többsűr hozok elő: ez azért esűk, mert az írás neműben az majd elke-rűlhetetlen, aztűn arra nűztem benne, hogy egyik gondolat a másűkat megvilűgűtsa. Űgy reműem, hogy ugyan azon műdon semmi dolgot kűtsűr elő nem hoztam. Ha nűhol egy kevés figyelme-zűssel lesz szűksűg valakűnek gondolkodásaim-nak elejűt elűrni: azt nem tudom, ha vűjjon ki-írásom homűlyossűgűnak kelljen-e inkább tulaj-donűtani? vagy a dolog természetűnek? De azon-ban Űgy tartom, hogy mindenűtt írtam annyi érthetűket és gyűnyűrkűdtetűket, hogy talűn senki se lehet, aki e kűnyvecskűbűl valami hasz-not ne vehessen. Hiszen a legrosszabb kűnyvnek is, ha csak nem erkűlcstelen, lehet annyi hasznűt legalább venni, hogy aműg azt olvassa az ember, addűg egyéb rosszat nem cseleksűk. Lesznek ta-lűn olyanok is, akik elűtt legalább sok Űj gondol-kozásaimmal, össűzefoglalásaimmal, előadásaim-mal, hasonlatossűgűimmal, kűpzelűdűseimmal kedvet talűlok? Azt pedig az ahhoz tudűk ítűljűk

meg, ha vájjon az értelemre tartozó mélyebb tudománynak egy nevezetes részét bizonyos új gondolatommal nem gazdagítottam-e meg? Én nekem újnak tetszhetik csak azért is, mivel, nem tudom, hogy sokak előtt már régen ismeretes volt. Én magamnak semmivel nem akarok hízelegni: Mindjárt kételkedem a dolog valóságáról: mihelyt valami, ami tulajdonom, igen erősen tetszik magamnak. Másokra kell bíznom a rólam való ítéletet. Én magam bőven jutalmaztatottnak tartanám csekély munkámat, ha valakiben csak egy néhány jó gondolatot és a halhatatlansághoz illő érzékenységeket gerjeszthetnék is. Ti nektek írtam leginkább mind két nemben virágzó kellemetes ifjai nemzetemnek! Ti voltatok minden betűimnek és vonásaimnak kedves céljai. De nem szóltam ti hozzátok ráncba szedett homlok-
kal és felemelkedett szemöldökkel, hanem csak úgy, mint egy olyan barátotok, aki maga is a maga tudatlanságát még ismeri és életének sok híjábanvalóságát nem tagadja, de aki az igazságot szereti és abból a teremtőnek különös kegyelme által annyit meg is fogott, amennyi elég a boldogságra, a szívnek csendességére és a vétkeknek megvetésére. Oh, kedves Virágok! Nyissatok, illatozzatok és gyümölcsöt hozzatok a jó erkölcsnek dajkálkodása alatt nagyra termett nemzetünk díszére! — Jertek, oh kellemetesek, együtt fussunk a virtusnak dicsőségéért. Együtt menjünk elé a nehéz úton a boldogságra. Segítünk egymásnak az utazásban. Néhol és néhol ti is mutatjátok az utat. Én magamról felettetek

semmit nem tartok. Csák ez eggyel dicsekedhetem és az is nem csak az enyém, hogy a teremtőnek ajándékából egy halhatatlan férgecske vagyok. És e felett még azzal is, hogy éjjel, nappal égek és emlékezem minden embertársaim, de különösen a ti és kedves nemzetem boldogságának érzékeny kívánságával. Írtam Pesten, az Úr 1936. esztendei évében, Szent György havának 2-dik napján.

*

De nincs szívem félrevezetni az olvasót. Nem én írtam ezt az előszót. Plágizáltam, kiírtam, mint munkácskámhoz sok gondolatában alkalmazatosát Betleni Hari Péter szép erkölcsi elmélkedéséből, amelynek címe: «Edgy a' teremtőhez fel-emelkedett elmének szabad gondolkodásai, az az olyan egynehány Levelek és Elmélkedések, mellyekben a Teremtőnek nagysága és a józan okosságának némelly fontos igazságai; nevezetesen az embernek halhatatlanságáról és boldogságának fundamentumairól; természeti erőssokokból, sok szívre ható, erköltsöket formáló 's hasznosan gyönyörködtető gondolatokkal előadatnak Bétsben Nyomtattott a' Tsászári Királyi Süket-Némák Typografijában. 1789.»

Kedves Olvasóm! Olvasd könyvemet, úgy, ahogy én szedegettem össze anyagát és írtam, — hol mosolyogva, hol könnyezve, hol bosszankodva, de mindig szeretve azt a régi időt, amikor helyettünk még ősapáink és ősanyáink szenvedték vagy élvezték a földi dolgokat.

T. Z.

KÓBORLÓ KOMÉDIÁSOK, BUJDOSÓ DEÁKOK ÉS VÁNDORLÓ MESTER-LEGÉNYEK.....

A régi könyv a legtöbb úri lakásban csak szobadísz, az antik bútorzat stílusos kiegészítő része. Az a néhány száz darab könyv azonban, amely az én dolgozószobám egyik könyvesállványán Összegyűlt, mindennek tekinthető inkább, mint szobadísznek. Repedtsarkú, kopott, salátaszélű, rozoga, ócska könyvek dülöngőznek a polcokon, bizalmatlanságot keltve maguk iránt minden bibliofilban s áhítatos csodálatot, esetleg undort sok laikusban. Nem a jeles magyar írók munkáinak első kiadásai ezek, nem is egyéb nagy ritkaságok, hanem olyan régi, helyesebben ócska anyag, amit az antikvárius szemétnek tekint, katalógusaiba nem vesz föl, cédulát sem csinál róluk s ha véletlenül akad naiv lélek, aki hajlandó pénzt adni értük, nyakába sóz egy szekérdérakra valót — igen olcsón. Irodalomtörténész gyűjtő, aki első kiadásait aukciókon vásárolja, értetlenül bámulna e gyűjteményre s a tanult könyvtolvaj, — kiknek száma légió, — zavarban volna, ha egyedül maradna állványom előtt. Nem tudná, mit dugjon hirtelenében a belső zsebébe.

És ez a könyvtár mégsem haszontalan könyv-

tár. Számomra becsesebb, mintha a legragyogóbb kötésű első kiadások gyűjteménye volna. Régi tankönyvek, százesztendős természetrajzok, sárgult prédikációs könyvek és gazdasági munkák, zsírfoltos szakácskönyvek, bejegyzésekkel ellátott kalendáriumok, népiratkák, az irodalomtörténetből kifelejtett, vagy szándékosan kihagyott szerzők vegyes művei, lenézett, fidibusznak és salabakternak tekintett nyomtatványok, amelyeket nemrégiben egyik tudós professzor a közkönyvtárak terhének minősített s a központi fűtés költségeit akarta ezek fölhasználásával csökkenteni.

De javaslatát nem fogadták el.

Ebből a szemétből készült eddig két munkám. Oly egykorú és hiteles adatok alapján, amelyeket klasszikus íróinkban és a történelmi forrásokban hiába kutattam volna — mert ez a szemét-anyag nem a régi idők embereinek érzelmeit, hangulatait vagy gondolatait, — nem is a hadvezérek, államférfiak nagy és dicső tetteit őrizte meg korunkra, hanem a szürke magyar életet, a táblabíró, diák, a kereskedő, iparos, mesterségségny, jobbágy és katona életét, pozitív adatokkal, amelyek alapján fel lehet támasztani a múlt századok egyszerű, a történelemben láthatatlan, hétköznapi emberének szürke életét.

Kis Minimax, sétálj le!

Egy ilyen ócska, szemét-könyvnek, — az én szememben egyik legbecsesebb régi magyar könyvemnek köszönhetem gyermekkorom egyik

legizgatóbb problémájának megoldását is. Elmondom, mi volt ez a kérdés, — talán vannak mások is, akiket foglalkoztatott s akik a fizikatanárjuktól nem tudták meg e titokzatos bűvészmutatvány magyarázatát.

Kisvárosi vásárok alkalmával rengeteg látnivaló volt régen, — úgy negyven esztendővel ez előtt a piactéren. Ringlispiel, hajóhinta, cirkusz, állatsereglet, bolhacirkusz, s különféle bűvészmutatványok, — csak úgy káprázott tőle az ember szeme. Annyi pénze talán senkinek sem volt, hogy valamennyi bódét végig tudta volna látogatni. Éppen ezért künn ácsorgott a nép a sátrak között s állandóan többen voltak kint, mint bent. Mert azért kint is volt látnivaló. Az állatseregletből például egy trikónadrágos sárgahajú hölgy büszkén, mint valami orosz nagyhercegnő, pórázon leopárdot vezetett elő, amely engedelmesen ment utána, mint valami pincsikutya. Igen művelt hölgy lehetett, mert franciául beszélt a leopárddal. A cirkusz ajtajában egyik oldalt a bohóc állott, liszttel bekent pofával, csúcsos süvegben, felemás nadrágban, másik oldalt az erőművész, trikóban, villogó fekete szemmel, birkózásra ingerelve a parasztlegényeket. A látványossági telep végén pedig, a gyorsfényképész mellett egy vörös takaróval borított állvány, rajta különös fekete faszekrény, két vízzel telt, álló üveghengerrel s az üveghengerben úszkáló furcsa figurákkal. A faszekrény felett papagály, — legalább százesztendőös, — mondotta az állvány mellett álldogáló anyóka, aki maga is legalább

ugyanannyi volt, de még fürgén mozgott és élesen visított a hangja, amikor kiáltotta:

— Egy krajcár a planéta!

Meredt szemű, befont hajú parasztleány lépett az anyókához és letette a krajcárt. Erre az anyóka az ujját rátette az egyik vízzel telt, álló üveghengerre s különös éneklő hangon így szólt:

— Kis Minimax sétálj le!

A víz színén lebegő furcsa kis emberi figura gyorsan lebukott a henger fenekére, de a következő pillanatban újra fölúszott, az anyóka megdicsérte érte, aztán a planétás skatulát odanyújtotta a papagálynak, amely előbb olyan hangot adott, mint amikor az embernek ebéd előtt korog a gyomra, aztán a csőrével kivett a planétás skatulyából egy cédulát.

A leány arca ragyogóvá vált. Úgy látszik, azt a cédulát kapta, amely így kezdődik: ön szerencsés csillagzat alatt született. Vénusz pártfogolja lesz egész életében ...

Azt már, mint gyermekek is tudtuk, hogy a planéta marhaság, de — emlékszem, a kis Minimax parancsszóra végzett víz alá bukását sehogy sem értettük meg. Sokáig nyugtalanított ez a probléma, de aztán az élet újabb s valamivel fontosabb problémái el is feledtették velem az egész kis Minimaxot.

Körülbelül negyven év telhetett el azóta, hogy a kis Minimax csodálatos úszkálása fejtorést okozott nekem. S most, — hála egy ilyen régi szemét-könyvnek, — ma nemcsak azt tudom, hogy miféle bűvészet ez a Minimax-mutat-

vány, hanem azt is, hogy ennek a feltalálója nem kisebb ember, mint Descartes, az új racionális filozófia megalapítója, aki mint matematikus is nagy volt és fizikában is számos fölfedezés fűződik nevéhez. Az én szemét-könyvem, — legkedvesebb régi könyveimnek egyike — ezt írja:

«A levegő rugóerejéből lehet kimagyarázni az úgynevezett Kartézus ördögeinek vagy bűvárajainak a vízben való ugrálásokat is. Ezek a bűvárok nem egyebek, hanem holmi apró üveg-bábok, melyek belől, — kivéven lábaikat, — egészen üresek és amelyeknek a hasuknak alsó részén, oldalról egy kis lyukuk, a fejeken pedig két szarvuk van s a víznél könnyebbek egy kevésbé. Kartesiusról nevezik ezeket, mivel ő találta fel legelőször; ördögöknek ismét azért mondják, mert rendszerint olyanformára csinálják, amilyenek festik az ördögöket. Már ha az ilyen báb az ember, egy bővecske szájú és vízzel színig-töltött hosszú üvegbe beleteszi és ezt hójaggal jól beköti, tetszése szerint ugráltathatja az üvegben. Mert ha a hüvelykjével nyomja felülről a hójagot, lefelé megy, ha pedig ereszt rajta, felfelé jó. Tudniillik mikor az ember a hójagot nyomja, ugyanakkor nyomja a vizet is. Ez annak okáért igyekeztén kitérni a nyomás elől, belemegy a báb hasába a rajta lévő lyukon át, amelytől az nehezebb lesz és szükségképpen lefelé megy. Mikor pedig elbocsátja a hójagot, a bábból kijön a víz, mert a benne lévő és megszorított levegő kiűzi azt, következésképpen megkönnyebbszik és felfelé jön. Mindaz tehát természeti módon esik.»

Ezt persze bármely fizikai kézikönyvben, vagy lexikonban meg lehet találni, de engem mégis csak Fábián József: Természeti tudomány a köznépeknek (Veszprém, 1803) című könyve világosított föl. S adatából kiderül az is, hogy akkor, amikor ő Természeti tudományát írta, — 1800 körül — ez a bűvészmutatvány Magyarországon a vásárokon már segítette a planétásoknak abban, hogy a vásári publikumot a bódéhoz gyűjtse. S minthogy Descartes a harmincéves háború alkalmával Magyarországon is járt és Érsekújvár ostromában is résztvett, — nem lehetetlen, hogy már akkor eljutottak a kóbor mutatóanyagokkal ide az ő «ördögei» is s a XVII. század magyar vásáraiban már Kartézius ördögei előtt is tátották szájukat az álmélkodó falusi atyafiak s a hajdú, vagy kuruc katona a Minimax bukfencezése közben húzatott a kakaduval Zsuzsinak planétát, amelyen ez állhatott:

— Kigyelmed szerencsés csillagzat alatt született, Vénusz pártolni fogja egész életében . . .

Vándortudósok, peregrinusok, garabonciás diákok

Erdődi Sylvester János

«Ides az hazának szerelme.»

Egy XVI. századbéli tudós magyar humanistának, Sylvester Jánosnak Magyar-latin grammatikájában ez a legelső magyar mondat. A török hódítás századának hányt-vetett életű magyarja,

akit állandóan a teljes megsemmisülés veszélye fenyeget, még amikor latin grammatikát ír is a magyar gyermekek számára, a grammatikai kategóriák magyarázata közben tudat alatt egyre a haza sorsán aggódik s diákjait a grammatikai példák között is szorongva és aggódva figyelmezteti, hogy szeressék a hazát, mert «ides az hazának szerelme».

Aki ezt a rövid, mélyzengésű mondatot leírta, a XVI. századbeli Magyarország legnagyobb nyelvtudósa és tanára volt. Alakját nem látjuk tisztán, életét csak nagy vonásokban ismerjük, csak azt tudjuk róla, hogy a Medgyesalján, Szi-nyérváralján született, hogy Krakkóban, majd Wittenbergben járt az egyetemen, nyelvtani munkákat írt a diákok számára, lefordította az új-testamentumot, verseket költött latinul és magyarul, Nádasdy Tamás birtokán Sárvárton, majd Csepregen tanított, aztán a bécsi egyetemen a héber nyelvet, később a történelmet adta elő. Ferdinánd király birtokot adományozott neki, de a fellázadt parasztok kiverték és elkergették falujából s a beteges, sánta tudós — amint azt egy kesergő panasz-költeményében elsírja, — feleségének és gyermekeinek hátrahagyásával elmene-kült, aztán nyomtalanul eltűnt. Az irodalomtörténészek mindenfelé kutatnak utána s majd Debrecenben, majd Lőcsén, majd Csehországban, Domazlicén találnak egy-egy nyomot, melyekben hol mint tanító, hol mint segédlelkész bukkanak föl (két tolvajt készítvén elő kivégzése előtt a vezeklő halálra), hol azzal fogjuk gyanúba, hogy ő

az a pannóniai eredetű cseh zsoldárköltő, aki oly kitűnően megtanult csehül, hogy a csehek legnagyobb zsoldárköltőjévé lett, akinek halálát a legjelentékenyebb világesemények mellett jegyzik föl a cseh évkönyvek s akinek életét és munkásságát a cseh irodalomtörténetek az iskolában máig is tanítják.

Ez a XVI. századbeli tudós, aki aligha lehe-

Régi magyar iskola

tett szegény ember, hiába írta azt, hogy «*édes az hazának szerelme*», el kellett szakadnia először szülőföldjétől, Szinyérváraljától, aztán messzebb, külföldre, a bécsi egyetemre dobta sorsa, aztán amikor a parasztok a királytól nekiadományozott birtokról kiverik, menekül tovább, talán Debrecenbe és onnan Lőcsére, vagy talán egyenesen Csehországba Domazlicére, a dúsgazdag Po-

pielhez, kinek családja magyar főúri családokkal sógorságban-rokonságban állott. Mi volt a magyar neve Sylvester Jánosnak: Erdősi-e, Erdei-e, Erdélyi-e, vagy Erdődi? Lehetséges, hogy az Erdődi-Bakóc családnak volt a tagja, de bizonyítani máig sem tudjuk.

Állandóan a legjobb társaságban látjuk. Előkelő összeköttetései vannak kétségkívül. Sárvárott Nádasdy Tamásnak, a későbbi nádornak a társaságában találkozunk vele, majd Ferdinánd kegyét élvezzi, aki birtokot adományoz neki, amit tudósokkal, tanárokkal nem volt szokás megtenni akkoriban sem. Minek a tudósnak a birtok? Sem megvédeni, sem megművelni nem tudja. Nem is az a hivatása és rendeltetése. Nem lehetetlen, hogy Sylvester, akinek a nevét az irodalomtörténet mentette meg számunkra, a nagy Bakócz Tamás érsek oldalági rokona volt s az Erdődi-családból származott és mint előkelő úr, kapta az adomány-birtokot. Lehetséges, hogy ez a vándor tudós a XVI. század egyik legelőkelőbb családjának, az Erdődi-családnak volt birtokát vesztett, vagy szegény ágából született tagja.

Szenczi Molnár Albert

Egy félszázaddal utána a szenei molnár fia kelt tudományával, tehetségével és nagy nyelvi készségével először itthon, aztán külföldön a legszélesebb körökben feltűnést. A szenei molnár fia eleinte mint vándortanító itthon tanítja a gyermekeket a betűvetés mesterségére, aztán uraktól

és polgároktól kapott adományokon kölföldre utazik, végigjárja Németország egyetemeit, miközben állandóan támogatják kisebb-nagyobb adományokkal hazai és külföldi urak, kereskedők és iparosok. A XVI. század végétől egész a XIX. század közepéig ezen az úton szerezte meg tandíját és útiköltségét a tanulni vágyó szegény diák.

Nemcsak Szenczi Molnár Albertnek, a nagy szótárírónak és zsoltárfordítónak a naplójában látjuk pontosan följegyezve, hogy mikor mennyit kapott egyik vagy másik úrtól vagy úriasszonytól, hanem a XVIII. század végén Keresztesi József református és Kiss János luteránus diák följegyzéseiben is. Mindketten hálásan és becsületesen megörökítik naplójukban, hogy kik voltak azok a nemesszívű emberbarátok, akiknek kisebb-nagyobb adományaiból tanulmányaikat folytathatták és elvégezhették.

A szegény protestáns diák — ha nem volt ösztöndíja, — a jóemberek adományaiból összegyűjtött kis pénzen nekivágott Németországnak vagy Hollandiának. Zsebében a szűkös útiköltséggel, de sokszor talán még azzal sem és fuvaros emberek, kocsisok irgalmából szénásszekéren, teherkocsin vagy esetleg postakocsin, legtöbbször azonban gyalog vándorolt, mint a mesterlegény, szerencséjére bízva magát s útközben a postaállomásokon vagy szállásokon, vagy úri kastélyokban és polgárok házaiban jelentkezett, mint koldusdiák adományért s mint a két említett naplóban olvassuk, nem eredménytelenül.

A régi diák nem volt olyan nagy úr, mint a mai. A szegény diák még a múlt század második felében is gyakran mint inas, peckás tartotta fönn magát. Protestáns iskolákban még a múlt század második felében is megvolt az a divat, hogy a gazdag diák mellé faluról bevettek egy-egy szegény fiút inasnak, aki inaskodása mellett elvégezte az iskolát is, együtt tanult a gazdag úrfival, fűtötte szobáját, tisztította csizmáját, takarított rá, általában minden inasmunkát elvégzett mellette (s az inasdiák nem egyszer többre vitte az életben, mint a gazdája). Szokásban volt régen a szuplikálás és a legáció is, az előbbi a protestáns iskola számára való gyűjtés, az utóbbi: falvakban, sátoros ünnepeken templomban való prédikálás, amiért a hívők a diáknak kisebb-nagyobb adományokat nyújthattak; — ez utóbbi még ma is divatban van a protestáns iskolákban.

Kicsapott diák, peregrinus, garabonciás

A régi világban nem volt hát ritkaság, hogy mint a középkorban a kolduló szerzetes, most hosszú szárnyú, tógába öltözött, csizmás, nagykalapú diák egyedül vagy többedmagával bandukol az országúton, a falu felé. De nemcsak a rendes jó járatban levő diák csatangolt ott. Ugyanarra járt a kicsapott diák is, a peregrinus, aki a hiszékeny falusi emberek becsapásából élt. Az országúton gyalogló diák, ha közeledett a vihar, nyakába kanyarintotta köpönyegét s versenyt rohanva a széllel, menekült a fekete felhő elől a

faluba, hova gyakran egyszerre érkezett meg vele a jégeső is. Szegény diák az egyidejűség alapján a falusi nép szemében okká vált, őt okolták a jégeső miatt, azt híván, hogy ő hozta a vihart, a jégesőt, vagy a tehén véres tejét és minden bajt, ami akkoriban a falu népével történt. Így lett belőle garabonciás diák, akit nem egyszer ártatlanul vert félholtra a falu népe.

A peregrinus, a kicsapott korhely diák is faluról-falura járt, csárdákban, csapszékekben tanyázva, mulattatva a falusi embereket, egy-egy helyen, ahol éppen nem volt tanító, pár hétre vagy hónapra, addig, amíg el nem kergették, megtelepedve, hogy a gyermeket a betűvetés és olvasás mesterségére megtanítsa.

A hazában fizetés nélküli szolgálta

Ilyen híres peregrinus volt a múlt század elején Bérei Farkas András Debrecenből kicsapott diák. Nevezetes ember volt ez a peregrinus, országSZerte ismerték, afféle régi Hazafi Verái János vagy Honfi Dóra István lehetett, azzal a különbséggel, hogy ő nem a csizmadiaműhelyből lett peregrinussá és vándorpoétává. Hódmezővásárhelyt született (1770-ben) és 19 éves korában lett a debreceni kollégium hallgatója, ahonnan züllött élete miatt «háromesztendő diák korában kicsapták». Mint kicsapott diák Békésen kapott tanítói állást, ahol két évig maradt és 1791-ben másodszor is beiratkozott a debreceni főiskolára. De a szigorú iskolai fegyelmet nem

tudta elviselni és másodszor is eltávozott a kollégiumból, ezúttal már önként. Pestre került, ahol jurátussá lett. E minőségében egy alkalommal Szoboszlón utazván át, összeveszett a jegyzővel, aki nem akart forspontot rendelkezésére bocsátani. A jegyző hirtelenkező ember lehetett, mert nekirohant Farkas Andrásnak és jól elagyabugyálta, amiért Farkas András szörnyű bosszút állott: a lói (szoboszlói) tanácsról verset írt, amelyet nem igen lehetett kirakatba tenni. Farkas András azonban a jurátusságot sem bírta sokáig, abbahagyta ezt a mesterséget is és felcsapott vándorköltőnek. Bekóborolta az egész országot, nyilvántartotta, hol vannak gyűlések, összejövetelek.

Mindenütt megjelent, ahol urak gyűltek össze és hízelgő zengzeményeket szerzett tiszteletükre, vagy vetélytársaik megcsúfolására és a saját kis kézisajtóján kinyomtatván verseit, ezek darusításából, alamizsnából és jutalomból élt. Debreceni diák korában megtanulta a rézmetszést és verseit rézmetszetekkel is ékesítette. Utolsó éveiben már tisztára könyöradományokból tengődött és bár felső ruháján keresztet hordott reávarrva, reformátusnak vallotta magát Bizonyára az élet terhét akarta szimbolizálni a kereszttel. (Szinnyei: Magyar írók).

Nem volt túlságosan szilárd meggyőződésű ember.

Ha megszorult, jelentkezett Egerben és áttért katolikusnak, aztán visszatért a református hitre, aztán elment Kalocsára, ott újra áttért katolikusnak, aztán újra jelentkezett Szentesen re-

formátusnak. De a reformátusoknak ekkor már nem kellett és abszolucionálist már nem nyert. (Szinnyei: Magyar írók élete és munkái.) Előneveket éppen olyan nyugodtan vett fel, mint sok társasági ifjú, akik minden skrupulus nélkül nyomtatnak névjegyükre dupla előnevet, használnak ipszilont és varratnak zsebkendőjükbe, ingükbe ötágú koronát. Olyan címeket adományozott magának, amilyenre éppen gusztusa támadt, pl. hódmezei bérei Farkas András, az erdei múzsák (farkasok) barátja, — a vér Rózsáné bajnoktársa, — a hazában fizetés nélküli szolga stb. Szinnyei, aki életrajzát részletesen ismerteti, ötvenegy munkájáról tud, de nem lehetetlen, hogy több is volt, amelyeket nem nyomtatott ki, vagy amelyek könyvtárakba nem kerülvén, szemétdombra jutottak a falusi kúriákban, vagy fidibusszá váltak, vagy talán egy-egy vadászó nemesi úrfi felhasználta őket céltábláknak, amire a könyv igen alkalmas.

Reklámot ügyesen csinált magának. Saját műveit versben fölmagasztalta s a vers alá jónevű ember nevét nyomtatta. Egy alkalommal azonban, amint a Magyar Hirmondó 1794. évfolyamában olvassuk, alaposan felsült, mert egy ilyen hazug reklámját igen erélyesen utasította vissza az. akinek nevét az öndicsőítő vers alá hamisította. A Magyar Hirmondó így mondja el az esetet:

Pesten ily című könyv jött mostanság világ eleibe: Farkas András pokol-béli utazása.

Ezen könyv elején nagyon következendő

APPLAUSUS:

Versidet, mint kértél, olvasám, Barátom!
 Gyöngyösit, s Horvátot betűidben látom.
 Melyekből panaszid értvén, igen fájók;
 Azért is azoknak így írok alájok:
 Vigasztalásodra nincs más tehetségem,
 Csak sajnállak, ez a minden segítségem.
 Mert írt verseidre, ha számat kitátom:
 Minden beiüimben a sok hibát látom.
 Futásid terhi közt, hogy el nem csüggedtél,
 Jele, hogy poéták mezején születél.
 Bús színnel elegyült mosolygós strófaid,
 Még lány párnákká is tehetik szénáid.
 Ügy tetszik reményed, mert kemény, mint márvány:
 Ez is napod fényét mutató szivárvány.
 Csekély ítéletem itt van: amint látod.
 Ezt írja versidiől poéta barátod.

Kováts József,
 A N. Körösi Ref. Sz. Eklk.
 egyik prédikátora.

Ezen Applausust nem ismeri az az aláírt t. férfiú tőle származottnak és mind maga, mind a publikum iránt tartozott kötelességből jelenti, hogy kész volna inkább követ vágni Filoxenessel; mintsem Farkas András verseit dicsérni, melyekből minekutána sok erőltetése után a szerzőnek megnézegetett volna egynéhány árkust: ismét visszaadta azokat. Hanem midőn nem nyughatott volna mégis Farkas Andrástól, kinek állapotját és szándékát jól tudta, írt igenis neki ítéletet, de korántsem az előbbi, hanem ezen itt következő versekben:

Versidet, mint kértél, olvasám, barátom!
 S hogy szegény vagy, minden betűidből látom.
 De orvoslásodra nincs más tehetségem,
 Csak szánlak, ez az én minden segítségem.
 Aztán a múzsáknál, érted így instállok,
 (Mihelyt szerencsém lesz udvarolni nálok)
 Múzsák szánjátok meg ez ifjú poétát,
 Kösetek fejére Hellebor-bokkrétát,
 S gyógyulni küldjétek be Antitzirába,
 A neki szükséges akadémiába.
 Mit is használhatna Götting, Hála, s Dresda?
 Antitzira neki a legjobb Bethesda.
 Majd onnan bárkádba fogad be Apolló!
 Mit károg és repdes kint az éhes holló.

Egy nevezetlen poéta.

(Magyar Hírmondó 1794. V. szak. 709—711. lap.)

Haláláról 1832-ben így emlékezik meg a Jelenkor:

Hódmezővásárhely, szept. 19-én:

Szent Mihály hava 15-én nyugodott el az Úrban itt, mint születése helyén az a két magyar Honban ismeretes vándor verselő, Holdmezei Farkas András Bérei udvari poéta, az erdei múzsák barátja, rózsabajnok, a lói tanács zabolája. stb., stb., mint magát önszeszélyből neveznie tetszett. Ifjúságától reátapadt nyavalyái miatt roncsolt váztesttel vánszorgott honában, hol három év alatt földre süttött fejjel, reszkető lábakkal házról-házra járván, kopott verseit szabott áron tolván mindenkinek a nyakára, majd itt, ott éldegélt, míg végre elsúlyosodott teste összeroskadván, kialudt egy olyan élet, mely már birtokosának is unalmára vált.

*Szomorú század költője**A bujdosó bohém költő*

Nem flóta olvad, nem tilinkó füttyörész, nem lant peng és kong, — egy könnyen lelkesülő, könnyen zokogó lélek vidám nevetése hallszik az éjszakában, hogy a következő pillanatban két-ségbeesett zokogás rázza meg. Egy XVI. század-beli vitéz magyar úr, egy fiatal katona sírja gu-bicsból készült, tintába mártott lúdtollal fájdal-dalmát, örömét, szerelmét és lemondását. Nem úgy pengeti a lantot, mint kortársai, Tinódi Lan-tos Sebestyén vagy Ilosvai Selymes Péter, de ő nem is az ország nagy megpróbáltatásit vagy egy nagy magyar hős legendáit énekli, hanem a saját keserveit, amelyeket többnek, nagyobb-nak ér-zett, mint a valóságban voltak.

A neuraszténia százada volt az ő százada is. Végveszedelem fenyegette az országot, a családot, a családi fészket és minden egyes embert a saját személyében is. Zúdult délfelől a kontyos po-gány, egyre nagyobb területeket árasztva el, egyre több magyar urat kergetett el lakóhelyéről, egyre több szép magyar asszonyt és leányt fűzve rabláncára, hogy elhajtsa őket a levantei rab-szolgaságára. Kétségbeesetten meredt a jövőbe mindenki, nem tudva remélheti-e, hogy holnap még a saját hajlékában fekszik le, vagy távolról fogja nézni füstölgő gerendáinak üszkeit.

A «fene török» elől menekült mindenki. Csak vitéz hadnagyok meg végvárok kapitányai, az or-szág püspökei és urai próbáltak seregeikkel

szembeszállni a hatalmas áradattal és sok kárt tettek ugyan a lófarkas lobogó alatt ránk zúduló seregekben, lassanként azonban úrrá lett a pogány az ország legnagyobb részében. Senki sem tudta előre, hogy a rémek közül melyikre virrad a holnap. A templomokban leborulva imádkoztak az emberek a veszély elhárításáért, vagy a kocsmákban és a pincékben dőzsöltek egész nap: már úgylis mindegy, legalább a mámor feledtesse a katasztrófa varasának borzalmait

Ily nyugtalan százada talán soha nem volt a magyarságnak. Mohács, Budavára, Eger, Esztergom és a többi várak és nagy városok egymás után jutottak a hódító birtokába. S a nagy veszedelem az embereket nemhogy közelebb hozta volna egymáshoz, de még ingerültebbé tette és elválasztotta atyafiát atyafiától, barátot barátjától s már elkezdődtek azok a vallási torzsalkodások, amelyek a következő századokban hosszú világháborúhoz vezettek. Egy-egy plébánián vagy parókián pislákkolt csak esténként a méces lángja, amelynek fényénél a pap bibliát fordított, imádságot és prédikációt írt, a kétségbeesésben vergődő hívek hitének és lelkének megmentésére.

Balassa Bálint

A vitéz katona, aki talán előre sejtette sorsát, hogy előbb-utóbb földreteríti a török golyó, a sülyosabb egyéni megpróbáltatások között is bohém életfilozófiával, vidáman élte napjait, harcban, szerelemben és vitézi tivornyázásokban. Áll-

hatatosságot, hűséget várni attól a vitéztől, aki ma itt, holnap amott virradt meg, más város, más falu kínálta neki örömeit és nem is gondolhatott későbbi felelősségére, későbbi kötelességek teljesítésére, — túlságosan polgári «követelmény» és igazságtalanság is volna a XVI. század katonájával szemben. Balassa Bálint nem is nagyon alkalmazkodott ehhez a polgári erkölcshez. «Csapodár» és verseiben sem igen akar «jobbnak» látszani, mint amilyen a valóságban volt. Van három verse: «Álomközben» — «Kiben annak adja okát, hogy él, noha a lélek szerelmeséhez szökött tüle» és a harmadik «Kiben örül, hogy megszabadult a szerelemtül.

A szerelem kínja

Az elsőben elmondja, hogy kikeletkor, jó pünkösdi havában nyughatatlanságban volt, mert a szerelem kínja gyötörte. Sokszor töltötte ébren az éjszakát, próbálta vigasztalni magát és amikor aztán egy éjszaka «veszekedett volna virradtig», szép piros hajnalig, hogy szívének enyhületet szerezzen, korán reggel kimegy a mezőre és csergő patakra talál, amelynek «partja bűvös, sok gyöngyvirágokkal. — Ékes sok jószagú violákkal. — Két rózsabokorral. — Mellette egy kiterjedt ciprusfa, kinek szép zöldbojtos ágaiban — fülemile szóla». Leül a fa árnyékába és szíve gyönyörködik a fülemüle hangoskodásában. A sok álmatlan éjszaka és fáradság után elalszik a fa alatt és megjelenik előtte az, akinél számára

nincs kedvesebb a világon, — megállapodik előtte, nagy kegyesen rámosolyodik és esengve kéri, hogy a jövőben «gonoszul fejemet — ódd kérlek híremet». És «amiket nékem fogadtál, beteljesítsd és meg ne változzál, — Szerelmedben megállj».

A második versben elmondja, hogy a minap a szeretőjét csókolgatván, lelkét szerelmesének szájában felejtette és a lelke után elküldte a szívet, hogy keresse meg. Sok járás, kelés után szíve meg is találta a lelkét, mégpedig kedvesének ajkai között és a szíve is mindjárt ottmaradt a lelke mellett. Így aztán most már se lelke, se szíve nincs, mindkettő szép szeretője száján ül, «holt-eleven vagyok, — mint kór. csak tántorgok, — Majd elválom éltemtől». S ha megkérdi valaki, hogyan élhetek lélek nélkül, amikor az élet a lélekkel együtt el szokott távozni az emberből, hát ennek az a magyarázata, hogy ugyanakkor, amikor a lelke elszökött tőle, ő meg a szeretője lelkéből marasztott meg magánál egy darabot és boldogan kiáltja: «Árnyéknak tetszik már ez világnak szépsége, — Nálam te kívüled álom gyönyörűsége; — Lelkem könnyebbsége, te vagy reménysége; — Választott édessége».

A kiábrándulás

Az ezután következő harmadik versében már azon örvendezik, hogy megszabadult a szerelemtől. Szabadsága vagyon már én szegény fejemenek, éneкли ujjongva, — szerelemtől nincsen bán-

tása én lelkemnek. A megszabadult rab állapotához hasonlítja a maga állapotát, mert a szerelemben éjjel-nappal annyi gondja, bánata volt, mint a rabnak a gonosz tömlőben. Most újra szabadon örül minden mulatásoknak, búsultát sem gyakran látják vidám arcának, örül, repül, mint a karvaly, kinek sárga lába megszabadult a szíjaktól, nem kesereg lelke, mert megmenekedett a szerelem béklyójából. Jó ló, hamar agár, ifjak társasága, éles szablya, jó borral teli pohár kell már csak neki és a kegyes szép szüzek, akárhogy nézzenek is reá, nem érnek vele semmit, mert sem szerelmükkel, sem rosszkedvükkel «többé vizre nem viszik». Tanácsot ad mindenkinek, aki életének nyugalomát kívánja, hogy óvja a szerelemtől meg magát, mert a szerelem kint jelent. Szerzem ez nyolc verset víg és szabad elmével, — gyűlésbe indulván jó ruhás legényekkel, — Hozzám hasonlókkal, vitéz ifjakkal, — s nem kehegő vénekkel.

*

Gondtalan vidám hangok a szomorúság magyar századából. Ritka ez a hang ebben a korban, még Tinódi Lantos Sebestyénnél, a század másik nagy költőjénél is alig csendül fel. De hát Lantos Sebestyén a katasztrófáknak, a magyar pusztulásnak volt krónikás vándor-költője és ő más hurokon próbálta meghatni hallgató közönségét: «Már halljátok vesztét az ördögh Mátyásnak, — más nyelvvél Tayfélnek nevezik és mondják — felföldi végházak, hogy elköltek, csúsztá-

nak ...» Elégikus hangon mondja el azt a katonai tragédiát, amelynek végeztével «el-alávitették az terek császárnak, — Ott lőn szörnyű halála ördögh Mátyásnak...»

Különös dolog, hogy manapság már kevés ember érti meg a XVI. század költészetét, nem érzi Tinódi históriás énekeinek szépségét és erőltetettnek, fanyarnak, ízetlennek találja azt, amiben három-négyszáz esztendővel ezelőtt gyönyörködött a magyar. Balassa Bálintot még csak megértik, de már az epikus költészet nagyszerű erejét, a vallásos költészet mély áhítatát és zengését, a prédikációk bölcsességét csak kevesen érzik, csak azok, akinek van ínyük magyar őseik örömeinek és keserveinek ízlésére.

*

Van nekem egy barátom, akivel a minap beszélgetvén, azt mondta:

Kitenni az asztalra egy liter bort és egy régi könyvet. Megtölteni a borral egy vizespoharat és olvasni, például Heltai Gáspárt, — tréfás, bölcs pap volt, — vagy Balassa Bálintot, — vitéz nagy úr volt és szerette a nőket, — s amikor valami szépet, nagyon szépet olvasott tőlük az ember, azt mondani: Na, öreg cimborám, ezt aztán jól mondtad, áldjon meg az Isten érte háromszázestendő halóporodban is. Néha, ha erős a bor, észre sem veszed, már ott ül veled szemben Méliusz Juhász Péter, vagy Sztárai Mihály és koccint veled és furcsán, ravaszul hunyorít. Az

egyik ember elmegy a kocsmába, bort tesz maga elé és a cigánnyal huzat fülébe mindenféle dal-lamokat, a másik egyedül üldögél otthon, szintén bort tesz maga elé, de Balassa Bálintnak mond ja: Dalolj, dalolj XVI. századbeli vitéz katona, huncut úri legény, törökpusztító, leánycsábító, állhatatlan szélcsap . . . Igazad volt, testvér.

Klimius Miklós földalatti utazása

Jertek már hitetlenek, tanuljatok a nagy dolgokban okosabban forogni.

Jertek férfiak, kövessétek meg a ti szavaitokat.

Jertek végtére és ezután vagy magatokat, vagy a ti ítéleteket függesszétek fel, hogy az ilyen vakmerő, istentelen rágalmazás miatt a tudományos társaság ne szenvedjen.

Ezt a felhívást Klimius Miklós intézi olvasói-hoz Föld alatt való útjáról írt könyvének bevezetésében, annak is egy újabb kiadásában, mert az előbbi kiadásokban elmondott történetek igazságát hitetlen emberek kétségbevonták s ezért az újabb kiadás előszavában nemcsak pecsétetes írásokkal igyekeznek már bebizonyítani Klimius Miklós földalatti utazásának hitelességét, hanem egy finn tudakos tanúságtételére is hivatkoznak, aki afféle északi varázsló volt és a saját szemével győződött meg róla, hogy mindaz, amit Klimius Miklós az Abelinus könyvesházában talált kéziratában megírt a maga útjáról, igaz az első szótól az utolsóig.

Különös könyv ez a XVIII. századbeli útleírás, amely nem a föld még ismeretlen területeit, nem is a sarkvidékeket akarja felfedezni az emberiség számára, nem is a napot és a csillagokat járja be, hanem azt a mesés világot, amely a föld külső, általunk ismert és lakott kérge alatt terül el.

Az állásnélküli diplomás

Hatalmas naplójának első részében elmondja Klimius Miklós, hogy miután 1664-ben a Hafniai Akadémián két vizsgát kiállott és a tudós professzoroktól mind a filozófiában, mind a teológiában nagy dicséretet nyert, készült visszamenni hazájába és jóllehet, amint bizonyítvánnyal is tanúsítja, jeles ember volt, mégis pénz nélkül szállott hajóra, amely Norvégiának Berga nevű városába igyekezett. Ugyanez volt az osztályrésze neki is, ami a többi norvégiai tanulóknak, akik a tanulásból üres erszénnyel szoktak hazájukba visszatérni. Így tehát, amikor hazájába visszaérkezett, sokkal tudósabb volt ugyan, de egy fillérrel sem gazdagabb, mint azelőtt. Szegényen vergődik, .tengődik és tudományát a környéknek, a hegyeknek tanulmányozására fordítja, miközben szorgalmasan bejárja az egész tartománynak minden zegét-zugát. Sok mindent lát és tapasztal. Többek között tudomására jut, hogy van Norvégiában egy nagyszájú mély barlang, a Fölen-hegy tetején. E barlang száján «szakadozva való leheléssel, mintha nyögne, lassú és kellemetes szellő jő vala ki»; ezért a ber-

gási tudósok, kiváltképpen pedig a híres-nevezetes Abelinus és más tudósok is gyakran ösztönözték a népséget e barlang megvizsgálására, annál is inkább, mert ez a barlang «úgy szokott lehelteni, mint az ember». Klimius Miklós, aki nagy tudománya és kitűnő diplomája ellenére sem tudott állást szerezni magának, — «keserű vala nekem más asztalán élnem az én Hazámban, hol minden reménységemtől megfosztatván, általlátam, hogy ha valamely vakmerő cselekedettel fel nem kapok, soha becsületet nem kaphatok és elől nem mehetek», — írja naplója bevezetésében, ezért elhatározza, hogy ő bizony átmegy a másik világra — tanulmányútra.

El is indul 1665-ben, amikor Bergában Munthe János és Sevrini Lőrinc voltak a polgár mesterek. (Általában igyekszik évszámokkal és történeti adatokkal hitelesíteni elbeszéléseit.) Útitársai napszámosok voltak, akik köteleket és horgot vittek utána a hegy tetejére, a barlanghoz. Minekutána a hegy tetején eljutottak ahhoz a helyhez, ahol a veszedelmes lyuk volt, leültek «egy kevésbé fölöstökömlni» és bár az állásnélküli filozófus ekkor már kezdett egy kicsit «hüledezni» a veszélyes vállalkozás miatt, mégis nekibátorodott s a köteleket elkészítvén, lelkét Istennek ajánlván, leereszkedett a lyukba. Azonban alig ereszkedett tíz vagy tizenkét könyöknyire, amikor hirtelen elszakadt a kötél. Szörnyű sebességgel zuhant alá. Körülbelül egy fertály óráig zuhanhatott lefelé, majd világosabb lett, majd tiszta eget látott maga előtt. Először azt

gondolta, hogy a földalatti levegő nyomása visszadobta a földre, az alvilág visszaokádta, de sem a napot, amelyet jól látott itt, sem az eget, sem a többi csillagokat nem ismerte meg, mert mindezek kisebbek voltak a földfelettiéknél. Töprekedése közben aztán rájött, hogy a föld alatt való égbe esett és hogy igaz azoknak a véleménye, akik azt tartják, hogy a föld belül üres és üregében egy másik világ van, amely kisebb a miénknél, van benne ég is, amelyen nap és apróbb csillagok ékeskednek.

A fejlemények igazolták feltevésének helyességét. További zuhanásában egy bolygócsillag közelébe került, amely egyre nagyobb és nagyobb lett, míg végre a körülötte lévő sűrű, ködforma levegő-égen láthatta rajta a hegyeket, völgyeket és a tengereket. És ekkor egyszerre sajátságos dolgot vett észre: már nem is lefelé esik, hanem kereng a levegőégben. Rémületében még az üstöke is az égnek mered, attól tartván, hogy planétává vagy valamelyik planétának a bolygócsillagává válik és az lesz a sorsa, hogy örökös szédelgéssel körülötte keringjen. De aztán eszébe jut, hogy ez az átváltozás semmi veszteséget nem jelent számára, hiszen egy -állás nélküli filozófus diák számára ez nem is olyan rossz életmegoldás, s nekibátorodott, megnyugodott, annál is inkább, mert abban a szép, tiszta mennyei levegőégben, amelyben úszkált, se meg nem éhezett, se meg nem szomjúhozott. Mint-hogy azonban a zsebében volt egy darab cipó, mégis elővette és beleharapott, azonban rögtön

azt tapasztalta, hogy a földi eledel itt ízetlen, azért, mint fölösleges terhet elhajtotta. Az eldobott cipó azonban a levegőégben fennakadt és ami még nagyobb csoda, elkezdett körülötte keringeni, ami egész rendes fizikai törvény eredménye volt. Büszkeség fogta el az állásnélküli filozófust: öregebb, tekintélyesebb csillagzat lett belőle, amelynek immár bolygója is vagyion. Erre a gondolatra annyira elbizakodott, hogy mindjárt elhatározta, hogy ha most véletlenül a bergai polgármesterrel és tanácsbeliekkal találkoznék, rájuk se nézne, sőt még annyira se becslőné őket, hogy köszönjön nekik.

Három egész napig volt ilyen állapotban. Láta, hogy a föld alatt való nap majd felkel, majd elenyészik szeme elől. De éjszaka még sincs sötét, ugyanolyan világossága látszik az égnek, mint a holdvilág. Amikor ennek okán elmélkedik, egyszerre egy iszonyú szárnyas állat jelenik meg, amely hol a feje felett, hol oldalt kezd körülötte repkedni. Amikor aztán közelebb jött a szárnyas állat, kiderült, hogy egy haragos és kegyetlen griffmadár, mire a vér csendesedni kezdett ereiben, maga pedig azon kezdett töprenkedni, mit is akarhat ez a griffmadár tőle, jót-e, vagy gonoszt? A griffmadár aztán már oly közel repült hozzá, hogy a szárnyaival megcsapdosta, sőt a lábaszárát is megcsípte, amiből egyszeriben nyilvánvalóvá lett, hogy minemű szándékkal közeledik hozzá. Ezért védekezésre határozta el magát, a kezében lévő horoggal felécsapkodott és úgy a hátába ütötte horgos fegyverét, hogy már nem is.

Györfi R

Magyar Pap e Magyar köntösben

tudja visszahúzni s az «összehömbölyödött» máddárral zuhant lefelé, a második földre.

*

Végre tehát megérkeztünk a föld belsejében lévő második világba. Az állásnélküli filozófus sok viszontagság után megtanulja az ittlakók nyelvét, megismeri szokásaikat és megfigyelései alapján hatalmas terjedelmű politikai regényt (társadalmi szatírárt) ír, amelyet kéziratban megtalálnak, már tudniillik itt fent, a másik világban és nyomtatásban is kiadnak. Azonban senki se hiszi el, amit ír. Ezért aztán a Klimius-utódok a varázslási tudományukról híres finnekhöz fordulnak, akik szelet tudnak indítani és csillapítani, farkassá tudnak átalakulni, különböző ismeretlen nyelveken tudnak megszólalni és egy óra alatt be tudják kerülni az egész világ kerekességét, az északi pólustól az alsó pólusig. Találnak is egy Pejvisz nevű finn embert, aki a közbíró parancsolatjára mindjárt olyan csodálatos mesterséget és művészetet mutatott be a közönségnek, hogy őt az otlévők méltónak ítélték a doktorságra. S minthogy Klimius becsületét mindenáron meg akarták menteni, megparancsolták Pejvisznek, hogy menjen le a föld alá és ellenőrizze Klimius állításait. Pejvisz a közbíró parancsolatára vállalkozik a dologra és a maga mesterségének hatalmas voltáról dániai nyelven így dicsekedett:

Amit e világon láthatsz szemeiddel,
Amit tapasztalhatsz, foghatsz kezeiddel,
Vagy aminek hírét hallod füleiddel,
Engedelmeskedik nékem minden, hidd el.

Miután varázslási tudományát becsületesen elszavalta, levetette ruháit és csudálatosan, mindenkinék a szemeláttára sassá változván, elrepült. Egy hónap múltán pénteken, jó kora hajnalban visszatért, a közbíró házában termett, igen bágyadtan és fáradtan, mint a ló a meredeken, mert igen elfogyatkozott az ő ereje és mind a két orcáján csurgott veritéke. Egy keveset pihenvén és szívének erősítésére édes bort iván, szép rendben és egyenesen előszámlált minden nevezetes történetet, ami Klimius Miklóssal a föld alatt való tartományokban történt. Elmondta azokat a háborúkat, amelyeket Klimius Miklós odalent folytatott, ütközeteit, győzelmét, mely után a birodalom átment a mi Miklósunk fiára, aki egy darabig atyjának szárnyai alatt igazgatta az országokat, most pedig immár megöregedvén és az ő viselt dolgairól elhíresedvén és második Miklósnak neveztetvén, dicséretesen uralkodik sok országokon a föld alatt. E tanult férfiú adatai bő matériát szolgáltattak egy krónikának megírásához, amelyet a bergai tudósok ily cím alatt fognak kinyomatni: «Az ötödik birodalom históriájának folytatása.» Persze, közelebbi feladat lenne a tudósok számára mindent megpróbálni oly közlekedési eszköz kigondolására, amelyen bátorsággal és minden boszorkányság nélkül lehessen a föld alá hajókézni.

*

Amikor földet ér a lába, mély álomba merül, amelyből hatalmas bögés ébreszti fel. Az első pil-

lanatban azt hiszi, hogy a falujabeli kántor énekel felette, azonban, amint kinyitja szemét, ijedten látja, hogy bika áll mellette, amely szarvaival fenyegetően bökdös felé. Felugrik, kétségbeesetten nyargal a bika elöl s fel akar kapaszkodni egy közeli fára. Ebben a pillanatban azonban a fa oly hatalmas pofont ad neki, hogy elterül a földön. A következő pillanatban aztán egyszerre benépesedik a környék mozgó fákkal, a fák karjai lenyúlnak, keményen megmarkolják őt és csendes léptekkel kísérik be egy gyönyörű városba, ahol törvényszék elé állítják. Ezek a faalakú lények tudniillik nem növények, hanem emberek, akik faalakúak ugyan, de karok gyanánt szolgáló ágaik felett fejük van és gyökerek helyett lábuk, amelyekkel igen lassan járnak. A tehetség ágaik számában rejlik, mennél több ága, azaz karja van valakinek, annál használhatóbb, mert például az írnok, akinek tizenegy keze van, egyszerre tizenegy levelet tud megírni. Természetesen a lányok is annál ügyesebbek és használhatóbbak, mennél több águk van.

Klimius Miklóst, akit lent, Potuában az első pillanatban farkasmajomnak tartanak, amely állat odalent külön országban lakik és a maga sajátos törvényei szerint külön társadalomban él. szigorú büntetésre ítéli a törvényszék: eret vágnak rajta, hogy elgyengítsék, mert mezei támadását az első pillanatban fának nézett potuai nő ellen — merényletnek minősítették s a büntetést annál szigorúbban végre kellett rajta hajtani, mert ez a hölgy az egyik előkelő potuai hivatal-

noknak a felesége. De egyúttal kíváncsiak voltak arra is, hogy nem rossz-e a vére s nem vérenek hibás összetétele indította-e őt ilyen szörnyű vakmerőségre. A potuai vegyész aztán szörnyű megdöbbenéssel látja, hogy ennek az állatnak a vére vörös, míg az ő vérük tiszta fehér és ha véletlenül sötétebb színű, az nyilvánvaló betegségnek a jele.

Klimius Miklós közben leírja Potua állam szokásait, részletesen, hosszadalmasan, minden megfigyelésével a korabeli, felvilági társadalmi viszonyokat gúnyolva és igyekezve nevetséges színben feltüntetni.

De lássuk, mi történt itt vele?

Levélhordó lesz a filozófus

Mindenekelőtt is megtanítják a potuai nyelvre s amikor már eléggé tud potuaiul, hivatalt kell vállalnia. A fejedelem kinevezi levélhordóvá, mert négyszer olyan gyorsan tud járni, mint az ő alattvalói és úgy látja, hogy e szolgálatban nagyszerű hasznát fogja venni. Hiába minden tiltakozása, hiába hivatkozik arra, hogy ő a filozófia doktora, megmagyarázzák neki, hogy ő szellemi munkára alkalmatlan, mert igen gyors és ennek következtében felületes az észjárása és mint a föld felsőkérgéről jött ember, csak a felületeket érti meg, de a dolgok velejébe hatolni képtelen. Nincs hát más választása, mint az, hogy elfogadja a hivatalt és széthordja az országba a leveleket.

Mondanom sem kell, hogy egyre csodálatosabb dolgokkal ismerkedik meg a földalatti világban. Bejárja a farkasmajmok országát, ahol parókát csinál egyik előkelő úr számára, ami általában nagy tetszést és feltűnést kelt és az előkelő urak valamennyien parókát rendelnek s a legközelebbi tanácsülésen a tanácsurak már parókában ülnek. Eljut Jégországba is, ahol az emberek jégből vannak, ahol a bűnösöknek az a főbüntetése, hogy leviszik a mezőre, karóhoz kötik őket, hogy a nap melegétől elolvadjanak. Eljut Hegedűországba, ahol egy lábú emberek élnek, akiknek a hasán kifeszített hegedűhúr van, kezükben hegedűvonó és állandóan hegedülnek a hasukon. Itt az emberek hegedűszóval fejezik ki gondolataikat, az ügyvéd a törvényszéken úgy védi a vádlottat, hogy a hasán hegedül, ugyanígy tartja vádbeszédét az ügyész, ugyanígy védekezik a vádlott és ugyanígy hirdet ítéletet a bíró. De vannak még mulatságosabb országok is, köztük olyanok is, amelyeket a mai kor ízlése mellett lehetetlen ismertetni, mert elpírulna tőlük a papiros. Természetesen ezekben az országokban a gavalléroknak, meg az asszonyoknak és leányoknak földi erkölceit gúnyolja ki.

Miközben végigvezeti az olvasót a pálma-, ciprus-, hársfa-, fűzfa-, gyalogfenyő- stb. országokon, a földi társadalom életének egyetlen egy területét sem hagyja szárazon. Potuában például — ellentétben a felföldi világ szokásaival, — a leggazdagabb embereknek kell a legalázatosabbnak lenniök. Egy alkalommal látta, hogy az

egyik potuai köszönt a másiknak, mire ez viszonzásul összes ágait leeresztette és fejének meghajtásával a másik, igen alávaló előfához nagy szíves indulatát mutatta. Amikor Klimius megkérdezte, hogy mi ennek az oka, azt felelték, hogy ennek így kell lenni, mivel ez a gazdag ember az országnak legtöbb hasznával él és ezért a legtöbbel is tartozik a társadalomnak. Más tehát a helyzet, mint a földön, hol aki a legnagyobb becsületre és vagyonhoz jut, az a szegényebbeket megveti és utálja. A legtiszteltebb hazafiak azok, akiknek a legtöbb gyermekük van. A hagyományokban szilárdul kell itt hinni mindenkinek. Egy alkalommal csodálkozva látta, hogy egy megélemedett öreget megvesszőzni vittek a deresre, miközben temérdek ciprusfának serege kísérte és csúfolta az öreget. Amikor megkérdezte, hogy mit vétett, azt felelték neki, hogy eretnek, aki azt állította, hogy a templomban a nap tábláját ő négyszögletűnek látja és ebben a dögletes hitében sokszori megintés után is megmaradt. Klimius is négyszögletűnek látta e szent táblát és ezt házigazdájának el is mondta, aki erre nagy sóhajtással azt felelte, hogy ő is négyszögletűnek látja, de nem meri megmondani senkinek, mert fél, hogy az uralkodó nemzetség ellene támad és hivatalából kidobják. Kvanboja országban azt tapasztalta, hogy minél idősebb és vénebb valaki, annál szemtelenebb és szerelme-
sebb: a bujaság és az ezzel kapcsolatos vétkek egyre szaporodnak bennük — esztendeik arányában. Ezért ők az ország igazgatására csak olyan

embert állítanak, hivatalnokul csak olyat alkalmaznak, aki még negyvenedik életévét nem érte el. Ha pedig valaki negyvenedik esztendején áthalgott, az «szilaj gyermeknek tartatik». Csodálkozva látta, hogy megöszült vének reggelenként a város utcáin futkároztak és gyermeki játékokkal töltötték az időt. Egy megvénhedett öreget sokáig bámult a piacon, mert ez csigát pörgetett ostorával. Valamikor ez az öreg igen tisztelt, nagyeszű ember volt, akit első tanácsossá választottak. Egy más alkalommal két egymással veszekedő öreget látott, akikről kiderült, hogy egy fiatal lányon vesztek össze. Ugyanez nap este hallotta, hogy egy banya felakasztotta magát, mert megszeretett egy bikkfalegényt, aki azonban nem viszonzta szerelmét. Klimius Miklós megállapítja, hogy ebből a tartományból sürgősen menekülnie kell, mert ha még tíz esztendeig itt laknék, a törvény értelmében gyermekké nyilvánítanák

A filozófusok barlangja

A filozófusok országát inkább irtóztató barlangnak, mintsem művelt tartománynak látta. Ez az ország, ahogy ő nevezi, Maskatia, csupa elmélkedő filozófussal van tele, akik állandóan az égi dolgokon törik a fejüket. Ki akarják például találni, hogyan lehetne utat csinálni a naphoz. Ezért aztán a szántóföldeket nem művelik meg. A város kapuibán strázsák helyett ludakat, tyúkokat, madárfészkeket és pókhálókat látni. Az

utcákon a malacok és a filozófusok együtt sétálnak s csak ábrázatukban különböznek egymástól, egyébként sáros foltokkal és rondaságukkal egyformák. Beszédbe elegyedik egy nagy filozófussal és rögtön látja, hogy ennek az «esze megcsúszott». Egy másik városban megismerkedik két emberrel, akik fej nélkül születtek, azonban a városi tanácsban, mint előkelő tanácsbeli személyek nagy fizetést húznak. Mert ha természeti fogyatkozásuk miatt eszük nem volt is, mindazonáltal a többivel egy véleményen lévén, ők is szavaztak és boldogabbak voltak tisztáraiknál, mert akik pőrüket elvesztették, rájuk nem haragudhattak, a többi ellen azonban kígyót-békát kiáltottak. A farkasmajmok országában a köszönés úgy történik, hogy akit üdvözölni akarnak, annak hátat fordítanak és úgy hajolnak meg.

*

Csodálatos dolog, hogy ezt a könyvet, amely a legpompásabb társadalmi szatíra, ötletes és mulatságos, nagyszerű fantáziával megírt, kalandos, eseményes regény, így elfelejtette az irodalom. Ma már legfeljebb néhány olyan ember ismeri, aki régi, poros könyveket szokott olvasni. Pedig az aktualitása ma éppen úgy megvan, mint volt a XVIII. században, amikor talán minden művelt nyelvre lefordították, többek között magyarra is és 1783-ban Győrfi József veszprémi prókátor fordításában igen érdekes rézmetszettel illusztrálva ki is adták.

Ha valaki a mai társadalomban, — általában az emberi társadalom szatíráját százötven évvel ezelőtt magyar nyelven akarja olvasni, vegye elő ezt a könyvet, amelynél mulatságosabbat keveset talál a modern irodalomban is.

A vándor mesterlegény útrakel

Sivít a szél, havas eső csapkodja a sáros utat. A késő ősz már letarolta a fákról a lombokat és a mezőkön barnás-fekete szín borong a tavaszi és nyári üde zöld helyett. Mocskos az ég, komor a láthatár, a száraz ágakon varjú károg.

Messze, ameddig csak a szem ellát, egyetlen élőlényt látni az egész vidéken. Egy ember megy az országút szélén, a keményre taposott gyalogösvényen, de az sem kemény már: feláztatta a kétnapos eső. Nehezen lépdel, meg-megcsúszik s felső testével, kezével egyensúlyozva, lassan halad előre. Messziről öreg embernek gondolnánk s csak amikor közelébe érünk, látjuk, hogy fiatal legény az, aki ilyen öregesen cammog a süppedő, ragadós, csúszós sárban. Ruhája ütötkopott s nem valami vastag, alighanem átfű rajta a szél.

Csizmája azonban rendben van, nem ázik át a lába és ez a fontos, mert arról fázik fel a legkönnyebben. Azt hinné az ember, hogy ez a vándorló kétségbeesett, komor képpel kínlódik itt a cuppanós gyalogúton s csak amikor közel ér hozzá s a vándorló tisztességtudóan leemeli széles karimájú kalapját, látja, hogy piros az arca,

csillogó a szeme, mosolygós a tekintete. Isten tudja, micsoda napsugaras gondolatok motoszkálhatnak az eszében. Szekér közeledik az országúton hangos zörgéssel, ostorpattintgatással. A vándornak öröm csillan föl szemében. Megáll és várja, hátha számára is van hely rajta. A szekér lelassít.

— Merre jár itt, hol a madár sem jár? — kérdi a kocsis.

— Vándor mesterlegény vagyok. Vegyen föl a szekérére.

— Wanderbuch van-e?

— Van.

— Hát akkor csak üljön föl Isten nevében.

— Isten fizesse meg.

— Kigyelmed urasági kocsis?

— Nem, — felelte mellét kifeszítve büszkén a szekéren ülő —, én telkes jobbágy vagyok. Az enyém a ló is, a szekér is.

A vándorlegény — nem is kérdezve, hova, merre hajt, — fölült a szekérre és ment, ahová vitték. Ebben az irányban még nem járt, nem keresett munkát.

Ki volt, mi volt ez a vándorlegény? Miért járt az országúton őszi, havas esőben? Milyen volt az élete?

Erre a leghitelesebben a múlt század elején kiadott királyi helytartósági rendeletek adják meg a választ.

„... *Mint egy mesterlegényhez illik ...*”

Minden mesterlegény, akár mesterember fia, akár idegen, hogy a mesterségére joga legyen és hogy mesterségéhez hasznos ismereteket szerezhessen, tartozik tanulóhelyén kívül vándorolni és legalább három esztendeig, sőt ha mestersége kívánja, továbbra is gyakorolni magát — intézkedik az egyik helytartósági rendelet.

Mivel pedig minden legény a keresztelő vagy más származásáról és felszabadításáról szóló eredeti bizonyáglevelét mindaddig a céhládában hagyni tartozik, míg mint mester valamely céhbe beállani nem kíván, tehát midőn az előírt vándorlásra készül, földesuraságának, vagy törvényes előjáróinak engedelmét előmutatván, a céh tartozik a keresztelő és a felszabadításáról szóló bizonyáglevelet hiteles másolatban kiadni és a legényt erkölcsi magaviseletéről és mesterségében való jártasságáról szóló tanúlevelével ellátni. A céh a keresztelőről és felszabadításról szóló bizonyáglevelek másait, kivéven azt az esetet, ha a legény azokat véletlenül és nem önvétke miatt vesztette volna el, csak egyszer tartozik szokott céhbeli aláírásával és az írásért járó 30, legföljebb 5 kr.-okból álló taksa mellett kiállítani, a tanulásról szóló levelet azonban ingyen köteles kiadni a következő forma szerint elkészítve:

Mi céhmester és egyéb céhbeli Mesterek ...
 városába ezeknek erejével tudtul adjuk,
 hogy a jelenlévő levelünket előmutató legény,

ki született..... esztendő.....termetű
 ... hajú, nálunk..... városában . . . eszten-
 deig hétig a mesterségében dolgozott le-
 gyen és ezen időközben magát serényen, híven,
 csendesen, békésen és becsületesen viselte,
 amint egy mesterlegényhez illik. Melynek bi-
 zonyosságát tehát neki kiadni méltónak ítéltük.
 Közönségesen és egyenként megkérvén mester-
 társainkat, hogy őt céhbeli szokásaink szerint
 elősegíteni és mennyire kívántatik, gyámolí-
 tani ne terheltesse. (P. H.) N. N. céhmester.
 N. N. mester, kinél dolgozott.

Ha a vándorló legény e bizonyáglevelét azon a helyen, ahol magának munkát vagy szerencsét keres, tisztességben bemutatja, a legény nélkül szükölködő mesterek őt befogadni tartoznak. Ha szerencsétlenségére a keresztségről és a felszabadításról szóló bizonyító leveleinek mását elvesztette volna és kényteleníttetnék emiatt azoknak kivétele végett visszatérni, elégséges a fentebbi mód szerint készített bizonyáglevelét előmutatni, mivel ebből is kiderül, hogy valóságos mesterlegény. Enélkül azonban, ha csak annak létét és elvesztet hitével vagy azon céhnek és előjárásának, ahonnét származik, bizonyágával nem igazolja, mesterlegényt akár a céh, akár pedig más mesterember fölfogadni, elősegíteni, vagy más jótékonyssággal gyámolítani 20 forint büntetés terhe alatt ne merészeljen, sőt szükséges azon község előjárásával, ahol azelőtt dolgozott, összekötetésbe lépni s a kérdést tisztázni

Három esztendei vándorlás

A vándorló legény vándorlását három esztendeig szakadatlanul folytatni és betölteni tartozik. Ha azonban fontos okoknál fogva, például veszedelmes nyavalyája, vagy szüleinek véletlen halála, vagy más efféle okok miatt kénytelen vándorlását félbeszakítani és hazamenni, ez esetben az ok megszűnésével és dolgainak elrendezésével tartozik ismét vándorlásnak indulni és még hátralevő idejét kitölteni. Ha pedig olyan eset adná elő magát, hogy képtelen lenne a vándorlást vagy egészen, vagy részben elmulasztani, igen fontos okok adván elő magukat, mint példáulnak okáért testének bénasága, aggott és nyavalyáskodó szüleinek oly nagy elgyöngülte, hogy a mesterség folytatása tekintetében nélküle el nem lehetnének és több más, vagy ilyen körülmények, akkor a helybeli törvényhatóság a céhnek véleményét előre meghallgatván, ezen esetet a politikai főkörmányszék végzése alá terjeszti, kit egyedül illet az a hatalom, hogy a vándorlás elmulasztására engedelmet adhasson.

A vándorló legény tartozik megérkezésekor azonnal a szokott szállóhelyre menni és ott, ahol ez nem volna, legfeljebb másnap a céhmesternél, vagy ennek jelen nem létében a legöregebb mesterembernél megjelenni, munkát kérni és az ajánlott műhelyt vonakodás nélkül elvállalni, mindezek előtt pedig származását, kereszteltetését és felszabadítását igazoló bizonyáglevelit előmutatni és a céhládába gondviselés végett betéttetni

és köteles otthagyni mindaddig, míg csak ott dolgozik. Ha minden igyekezete ellenére sem kaphatna munkát, a céhmester utóbbi bizonyáglevelére ingyen tartozik feljegyeztetni, hogy egy mesterember sem szükölködött akkor legény nélkül. Ha pedig munkát kapott és ott magát egész időközben jól és tisztességesen viselvén, vándorlását tovább akarná folytatni és mesterségét más helyen is óhajtáná gyakorolni, tartozik felmondani és az őt illető előljáróságtól szabadságot kérni, mely meg is adattatván s annak igazolása után, hogy senkinek sem adós és senkinek követelese nincsen rajta, a céhmester nemcsak a céhládába betett bizonyáglevelét, hanem magaviseletéről is új bizonyáglevelet köteles kiadni. Az előbbi bizonyáglevélre pedig, mely a vándorlásra nézve erőtlenné és hasznavehetetlenné válik és a mesterlegénynek, ha kívánná, csupán csak magános használás végett adattathatik ki, mulhatatlanul jegyeztessék fel, hogy új bizonyáglevelet kapott.

Egy legénynek sem szabad hat hónapi felmondás előtt mesterének műhelyéből fontos, elégséges és az előljáróságok által megvizsgálandó ok nélkül kilépni, de a mesterembernek sem lesz szabad ez idő alatt elegendő ok nélkül őt elbocsátani. A legény pedig, ha oka elégségesnek ismertetik el, mesterét elhagyni kívánván, 14 nappal előbb felmondani köteles és ez esetben szükséges, hogy rendszerint egy fertály esztendő múlva azon helyről eltávozzék és annak elfolyása előtt más mester műhelyébe be ne álljon.

Ezt azonban csak kisebb helyekről és városokról érteni, mivel a nagyobbakban, ahová a vándorló mesterlegények nagyobb számmal szoktak tolni, megengedtetik, hogy több helybeli mesterembereknél is tapasztalhasson, oly törvény alatt azonban: a) hogy ezen esetben ugyanúgy, mintha egészen elköltözködnék, köteles mesterének előre felmondani; b) hogy bebizonyítsa szóval, vagy írással, hogy ő annál a mesternél, kinek műhelyéből ki akar lépni, magát jól viselte. Amit itt a legények felmondásáról mondtunk, mindaz áll a mesteremberekre is, ha a legényt tovább tartani nem akarnák. Erre azonban csak az esetben kötelesek, ha a legények magukat jól viselik, mivel másképpen az erkölcstelen legényt a céh komisszáriusa által felmondás nélkül is elküldhetik.

A céhmesternek, nemkülönben a helybeli törvényhatóságoknak is jogában állott megengedni, hogy a mesterlegény egyik vagy másik mesteremberhez legénynek beállhasson, kivált ahhoz, akihez kívánkozik és aki őt befogadni kész soron kívül is; a szabályt egyébként elégséges ok nélkül megszegni nem volt szabad.

A mesterséges juss

Szabad minden legénynek valamely urasághoz szolgálatba is lépni — mondja egyik rendelet, — ha azonban idővel mesterségi jusst akarna nyerni, akkor ő nemcsak uraságától tartozik jó magaviseletéről szóló bizonyosági levelet előmu-

tatni, hanem azon utolsó Kundschaft levelét is, melyet akkor kapott, amidőn szolgálatba lépett, előadni, hogy így kitudódhassak, ha vájjon mesterét, akinél utolszor dolgozott, meg nem károsította-e, vagy pedig nem valamely elkövetett csínyjéért üzetett-e el?

A mesterlegények este a törvényhatóság által minden városban megállapított, vagy másképpen szokásban lévő óra után, annál kevésbé pedig éjjel kimaradni ne merészeljenek és akik a rendelkezésnek ellenszegülnek, mérsékelt pénzbüntetéssel bírságoltassanak meg, ha pedig a legények kicsapongását mesterük a fertály esztendei céhgyűlés alkalmával (amidőn az efféle kicsapongásokért a mesterek fel fognak hivattatni) feladni elmulasztaná, velük egyenlőképpen büntetessék meg.

A korhely hétfő

Egy legény se merészeljen úgynevezett korhely-hétfőt (blauen Montag) tartani, se dologtévő napon a munkát elkerülni fél vagy egész heti bérének elvesztésének terhe alatt, melyet mestere, akinél dolgozik, tőle levonni és a céhládába beadni tartozik, melyből a mester csak annyit kap vissza, mennyit az elhenyélt napokhoz képest a céh igazságosnak fog elismerni. Ha pedig valamely mesterember ezt cselekedni elmulasztaná, a legény korhelykedését elnézve, őt a céhnek be nem vádolná, az nemcsak legénye büntetésének az elhevert napokra esendő díját,

hanem az elnézés miatt mégegyszer annyit tartozik a céhládába befizetni.

Az ilyen legény, ha több ízben is általhágná ezt a törvényt, nemcsak egész heti bérének vesztésével, hanem három napi áristommal és kenyér és víz mellett való bőjtöléssel is meg fog a helybeli törvényhatóság által büntettetni.

Valamint a mesterembernek tilalmas kézi műveinek árát szabad kény szerint a közönség kárára felcsapni és egyetértés által egykézre játszani, úgy a legényeknek sem szabad maguk között oly forma egyezésre lépni, hogy más bérért a munkát mestereiktől fel nem vállalják, mint azért, amelyben ők előre megegyeztek. Az ilyenek úgy tekintessenek, mint lázítók és a helybeli előjáróságoktól áristommal, vagy más megérdemelt büntetéssel büntetessenek.

Mivel a mesterlegények összebarátkozási egyesületeket is formálhatnának, annál fogva ezeknek pecsétjeikkel szokásban lévő visszaéléseik végképpen törültsessenek el és birtokukban semmi pecsét se hagyattassék, hanem ez, ahol még nem volna, a céhládába rejtessék el. Tilalmas továbbá a legényeknek különös gyűléseket tartani, tulajdon rendszabályokkal bírni, vagy külön céhládát tartani, azon adakozást, melyet a beteges vagy vándorló legények számára vagy más szükségek számára a fertály esztendei összegyűlés alkalmával tenni szoktak és mely 15 kr.-okat egyenként meg nem haladhat, a céhládának különös rejtekébe letehetik, a céhnek pedig kötelessége lesz arra vigyázni, hogy ezen összeadoga-

tott pénz ivásokra, tobzódásokra, vagy más idegen végekre ne fordítottassák.

Kicsapongások és rendetlenségek

A legényeknek minden egyéb más helyeken lévő céhek iránt való lekötelezésük keményen tiltatik és ugyanazért az afféle kicsapongásoknak minden esetét a helybeli előljáróságoknak be kell jelenteni.

A legények a céh és atyamester iránt tartoznak tisztelettel és engedelemmel viselkedni, ugyanazért a tőlük való függést, a mestereik javát, a hűséget, a szorgalmat és a csendességet nemcsak a fertály esztendei gyűlésekben, hanem a jövevények szálló helyeiken és otthon is leendő fenntartását fő kötelességüknek tartásuk és ezeket annál is inkább teljesítsék, mivel különben büntetésben részesülnek, amit rész szerint a céh, de mindig a komisszárius tudtával, rész szerint pedig a helybeli előljáróság fog kiszabni.

Ha megtörténnék, hogy valamely legény élete rendetlenségeiért vagy más kicsapongásaiért, vagy valamely gyanúba vett vétke miatt a céhládába tett származásáról szóló leveleit vissza nem kaphatván, vagy rossz Kundschaftot nyervén, merő bosszúállásból a többi legényeket felháztáná, vagy mestereiktől elidegenítené, az ilyen a körülményekhez képest a helybeli előljáróságtól keményen büntetessék meg.

Mivel pedig az az elhatalmasodott visszaélés, mely szerint az öreg és új legény (Lohnjung)

egymástól meg szokott különböztetni, gyakori és sanyarú viszálykodásra adott okot, annakokáért az efféle megkülönböztetés a jövőben egészen eltiltatik úgy, hogy a most felszabadult legény akármely öreg legénnyel is egyenlő rangban legyen, többnyire a mesteremberek szabadságára hagyatván, hogy az oly legénynek, aki jobban érti és forgatja a mesterségét, nagyobb heti bért adhassanak és egyet a többiek közül mintegy mesterség igazgatójának, vagyis első legénynek rendeltessenek bővebb jutalommal.

Ha valaki a mesteremberek közül a helybeli előjáróság vagy a felsőbb kormányzések engedelmével fabrikát, gyárat akarna alapítani, vagy mesterségét nagyobb költség reáfordításával, nagyobb készülékekkel vagy talán raktárhelynek (depositoriumoknak) felállításával is akarná gyakorolni, annak szabad lesz privilegizált fabrikájába vagy más intézetébe a kézi műveknek készítése végett legényeket más helyekről is hívni, de csak a helybeli előjáróság tudtával és a főkormányzések engedelmével mellett és az ilyen legények csak a fabrika vagy az intézet tulajdonosától és a helybeli előjáróságtól fognak függeni. Ami végre a selyem kézműveket illeti, ezek is úgy tekintessenek, amint a fabrikabeli kéziművek és a főfelügyelet ezekre is a helybeli törvényhatóságot illesse. (Kassics Ignác: A' Magyar Országai Mester-Embereket, ezeknek Legényeit, és Tanítványait illető Kegyelmes Királyi Rendeléseknek Kivonatai, Bécs 1835. c. mű alapján).

A mesterlegény e szabályokat szemelött tartva, befejezte három évi vándorútját. Ha sikerült a vándorlás, már nem gyalogszerrel és ütött-kopott ruhában, hanem szekéren, vagy postakocsin vágat hazafelé, hogy műhelyt nyisson és elvegye szíve választottját, akit vándorútja előtt eljegyzett magának. Ha nem sikerült az útja, nem szerzett pénzt, tovább vándorolt, városról-városra, egyik mestertől a másikhoz, míg végre oly mesterre talált, aki ellátta őt munkával és kenyérrel, talán élete végéig; — de volt sok olyan is, akit ügyetlensége, élhetetlensége, korhelysége örökös munkátlanságra kárhoztatott s az ilyen kénytelen volt egész életén át az országutakon csavarogni, csapszékekben, szalmakazlakban éjszakázni, — aszerint, hogy mennyi pénze volt — s öregségére kiállni a templomajtóba, jóemberek irgalmasságáért könyörögve ...

ISTENKÁROMLÁS ÉS ÖTLETKÖLCSÖNZÉS

A tenger hullámai között, vészek ellen szirtbe öltözötten áll egy kis sziget, amelyen — bár a tavasz és szerelem számára gyönyörű völgykebel nyílik, a tavasznak és a szerelemnek nem jut ember, mert egyetlen ember él rajta, akinek már nem teremnek virágok: ősz szakálla, mint a tél, — Zöld tavaszba szöve, — Átvilágol merre kél — A kies mezőbe.

Olvasóim tudják talán, hogy a bevezetésül írt sorok Vörösmarty Mihálynak A Szent Ember című költeményéből valók, amely egy remetéről szól, akinek a lelke «túljár a világon, — Ajkiról szent imaszó — Száll az égbe hálaszárnyon.» A szent remete, kinek élete annyiszor forgott veszedelemben családjával és hazájával együtt, túl van mindenen: a nagy Isten irgalmából szerencsésen megérte, hogy körülötte «Vére ifjú koszorúja — Pelzsendüle — S a szabaddá lett hazát — Már nem dúlja — Ellenséges álbarát». És a szent ember most már csak az imának él, hogy kifejezze ezért háláját a nagy ég és ennek Istene iránt. Elfelejtett beszélni, már csak imában tud élni, de imája, bár gondolatban tiszta és szent — kifejezésében vad és kegyetlen, Isten ellen lázadást és

pártütést fejez ki. A szent embernek, aki háláját akarta kifejezni az ég iránt, az volt szavakban kifejezett különös imája: «Legyen átkozott az Isten!» — Egyre csak az égre néz, — S hangosabban mint a vész, — Mint a tengerek nyögése, — Harsog hála-kitörése, — Zengi folyton csüggedetlen: «Légyen átkozott az Isten».

Utazók érkeznek vész elől a szirtöbölbe, akik megpillantják az ősz szentet kis keresztje mellett. Bámulattal állják körül s iszonyodva hallgatják. Az egyetlen az utasok között Gerő, a jámbor püspök, aki észreveszi, hogy az eltévedt szavakban a legbuzgóbb ima szól és tanítani kezdi a szent embert: ne mondja többé azt, hogy «Légyen átkozott az Isten!», hanem imádkozzék így: «Legyen áldott a nagy Isten!» A szent ember hálával fogadja a tanítást és egyre ezt ismétli, míg a püspök el nem távozik.

A tengeren megszűnik a vihar, az utasok hajóra szállnak, de a szigettanyára vissza-visszanéznek és emlegetik a szent férfiút. Egyszerre csak azt látják, hogy a szent a sziget hosszú keskeny földnyelvén utánuk fut, nem veszi észre, hol végződik a föld és nekiszalad a tengernek, — «örültnek látszik vak merénye», — de ím csodák csodája, a tenger szilárdan áll, mintha jéggé fagyott volna nedve. S így a tengeren futva, utóléri a hajót, felkapaszkodik rá s a püspökhöz siet, mert elfelejtette az új, jobb imát. — «Bölcs Gerő e nagy csodára — így szól a nép hallatára: — Embereknek hangzik a szó, — Isten szív után ítél.» S azt mondja a remetének, hogy az Isten

megértette őt a másik imájával is, fohászkodjék csak tovább is bátran a maga imájával s ne rettegjen semmi földi vádtól.

Ugyanezt a legendát elmondja harminc évvel később az egyik legnagyobb orosz író, Tolsztoj is, aki magyarul nem tudott, bár tudomást szerezhettek Vörösmarty e költeményéről fordítás vagy ismertetés révén. De valószínűbb, hogy Tolsztoj valami orosz forrásból merített. Mert az ő hasonló tárgyú elbeszélése minden aprólékos részletében úgy hat, mintha valami orosz népi legendának volna feldolgozása. Tolsztoj elbeszélése szerint Archangelszkből indul egy hajó zarándokokkal, akikkel együtt megy az érsek is. Útközben megtudja, hogy a tenger egyik kis szigetén lakik három sztarec, (három szentéletű öreg), akik folyton Istenhez imádkoznak. Az érsek a szigetre viteti magát, megismerkedik a három sztareccal, akik már elfelejtettek beszélni s csak egy mondatból álló imával fohászkodnak az ég Istenéhez: «Tróje vasz, tróje nász, pomiluj nasz», ami azt jelenti, hogy «te háromság vagy, mi is hárman vagyunk, irgalmazz nekünk». Az érsek istenkáromlást lát ebben az összehasonlításban és elhatározza, hogy megtanítja a három öreget a Miatyánkra. Ez nagynehezen sikerül is neki és megnyugodva távozik a szigetről. Amikor már messze járnak a hajóval és beesteledik, az érsek nem tud elaludni, a fedélzeten ül, gondolkodik s a tengert nézi abban az irányban, amelyben a sziget eltűnt szeme elől. És egyszerre csak úgy rémlik neki, hogy a holdfényben valami kö-

zeledik a hajóhoz. Az a valami igen gyorsan közeledik, de nem hasonlít sem csolnakhoz, sem vitorláshoz. Fut, fut utánuk és látszik, hogy hamarosan utóléri őket. S amikor a fénylő alakok a hajóhoz érnek, felismeri az érsek a tenger hátán a sztareceket, akik fehéren világítanak, ősz szakálluk csillog. A kormányos meg akarja állítani a hajót, de az öregek előbb utóíérik s egyszerre megszólalnak mind a hárman: «Istennek szolgája, elfelejtettük tanításodat. Amíg ismételtük — emlékeztünk rá, de egy órára abbahagytuk, egy szó kicsúszott és elfelejtettük az egészet. Nem emlékszünk már semmire, taníts meg minket ismét.»

Az érsek keresztet vet és így szól: «Eljut a ti imátok Istenhez, Isten sztarecei. Nem kell titeket imára tanítani. Imádkozzatok értünk bűnösökért.» — És földig hajolt a sztarecek előtt, akik megfordultak és visszamentek a habok hátán. És egész reggelig ragyogás volt látható abban az irányban, amelyben a sztarecek távoztak.

Manapság ezt a tématalálkozást ötletkölcsonzésnek, ötletorzásnak neveznék s az írói választott bíróság az időrend alapján valószínűleg úgy döntene, hogy Tolsztoj orozta, vagy kölcsönözte az ötletet Vörösmartytól. Azonban Vörösmartyról is meg kellene állapítani, hogy az ő romantikus fantáziája teremtette-e ezt a mesét, vagy kölcsönvette valahonnan? S ő is kölcsönvette. Mégpedig Mikes Kelemtől, aki a 206-ik levélben így írja meg a legendát:

Egy püspök a tengeren utazván, a hajósok

egy sziget mellé a hajót megkötik. A püspök a maga multságára a szárazra kimegyen. Amint alá 's fel járna, egy kis gunyhótskát láta a fák között. Gondola, hogy talán valamely ember laknék ott. Egy kis ablakotskához közelítvén tsak tsendesen, ember szót hallá, és mintha valaki imátkoznék. De mint el tsudálkozék, hogy az, aki bent volna, e szerént imádkozék: «Átkozott legyen az Isten». Ezeket a szókat pedig szüntelen mongya vala. A püspök nem állhatván, bé mene az emberhez, és monda néki: «Atyámfia, ne azt mondgyad, hogy átkozott az Isten, hanem áldott az Isten». Az remete úgy kezdé mondani. A püspök, hogy erre még tanította volna, vissza téré a hajóhoz, és meg indula a hajó. A remete pedig az alatt elfelejté, amit tanult volt, és észre vévén, nagy sebességgel kezdé a püspök után futni. A hajó távul vala már a parttól. De a remete nem vigyáza arra, hogy a földön vagy a vízen futott-é, néki tsak az imádság volt az esziben. A püspök és akik a hajóban valának, nagy tsudálkozással láták, hogy a remete a tengeren futna utánok. A ki is a hajót bé érvén, kiáltá a püspöknek, hogy el felejtette volna az imádságot.

A püspök látván a nagy tsudát, monda neki:

«Atyámfia, tsak úgy imádkozzál, amint eddig imádkoztál.»

Ebből a példából látjuk, — fejezi be 206-ik levelét Mikes Kelemen, — hogy az Isten a szív imádságát szereti, és nem a szónkra figyelmez.

Ebből a példából mi pedig azt látjuk, — ami az összehasonlító irodalomtörténészek előtt rég

tudott dolog, — hogy vannak vándortémák, amelyeket a világirodalomban számtalanszor földolgoztak, anélkül, hogy a vándortémák földolgozóit ötletorzással, plágiummal vádolták volna.

A LEGHOSSZABB MAGYAR KÁROMKODÁS

*Horváth Mihály szitkozódó levele Szabó Gyurkához
1663-ban*

«Szolgálatomnak tőled való meg tagadása után, Istennek semminemű áldása ne száljon reád, Istentől el szakatkozott, menny-országhoz háttal fordult, parázna, disznó életű, tisztátalan, vissza aggott, ebre ütött, k feleségű, huntz-fut, beste lélek kurafi. Soha nem hittem volna, hitetlen, vissza aggott, vén, agg eb, kurafi, hogy vénségedre nemzetedet, a Magyar szakált, régi, jámbor, kegyelmes uradat, Zitsi István urat, ő nagyságát; annak felette kegyelmes urunkat, királyunkat, így meg gyaláztad. Ily szép hirt hallunk felőled, áruló, parázna, orgazda, részeges, nem jámbor, akasztani való, lélek kurafia. Nem elég vólt-e e koráig mind a bolondság, mind a latorság, disznó.. -ron hizott beste lélek, kurafi; tsik nyelésben gyönyörködő, otsmány kurafi: mind a Posonyi hóhér tavában fogták pedig azokat a tsikokat, a mint hallom, a mellyekkel te istentelen torkodat pallérozod: azt pedig tsak azért tselekszed, hogy az bornak tágasabb futamodója lehessen telhetetlenebb torkodon alá:

hév ónat, kénkövet, szurkot a torkodnak, k . . . feleségű lélek kurafi, nem jó bort, borban válogató, kenyér vesztegelő, éhei hólt, tányér nyalógató, lélek kurafi: mondok, nem elég vólte', hogy Ibraim Omerbég hetven hétszer meg tziprázta Gömör vármegyét, taknyos proscriptájú, nem emberséges ember asztalához való, mogorva, fertelmes, disznó kurafi. Hogy nem tudtak volt még kis korodban a' disznók el szaggatni; avagy döglöttéi volna meg a' Budai kalafában a' páltza alatt; avagy ölted volna bé magadat a' Dunába, a' mint elkezted volt, kétségbe esett kurafi, hogy sem mint ilyen gyalázatban forogjon a Magyar név, k . . . feleségű, nem jámbor kurafi. A minemű vagy magad, olyan rősz a feleséged, láda motksoló, k. . . a nemzetségű. Hólt nevét költötted Ibraimnak; de él még a feleséged szolgálatjára. — Úgy hallom, tolvaj, nem jámbor kurafi, hogy valamennyi kémlő, lopó vagy az városban, Posonban, mind hozzád tartanak szállásra; nálad a quártélyok, s ezt kell a nemes kamarának el szenvedni, vissza aggott, kutyátúl fajzott, Török meny asszony, puska porra való, disznó kurafi; istentelen, mordály, tobzódó kurafi. Az apádat is meg akartad tizen egyszer ölni; nem győzted várni; hogy magátúl meg haljon, maszlagos, hóhér kurafi. A melly kopott szoknyát az édes anyádon temettél is; annak is duplán meg vetted az apádon az árát, istentelen, zsidó kurafi. A más héten fel megyek urammal, ő nagyságával Bétsbe: Supplicatiót adok bé ő feleségének: ezen szerént eleibe adom ő felségének,

s meg kérem a tiszteted (1), Farizeus, vissza ag-
gott, lélek kurafi; 's eb rúdon vettetek ki az ka-
marából. Janitorságot? egy sereg disznóm volna;
azt sem merném reád bizni, tsap alja, Filistéus,
lélek kurafi. Két száz lépésnyire ki érzik a bor s
égett bor szaga az eb szájadból: hiszen, te sem
Istennek, sem embernek nem kellesz immár,
dzsidázott, dárdázott, bénna, lélek kurafi: hiszen,
jól tudom, hogy tsak Isten nevében tartott ek-
koráig is az urad; mert a te bolondságodért, k
az anyád, ha adnék immár egy sült répát. Legna-
gyobb mesterséged, tudományod az hurka és tsik
nyelés: azt is valami rősz, frantzúzos, trom-
bitás inastul tanultad, úgy hallom: el mehetsz
oskola mesterreddel, Katus aszszony, síró, lúd
mérgű, bestia, szégyen kurafi; kerítő, áruló, ku-
rafi; büszke, tzifra, kurafi: egy paputsért a fele-
ségedet is el kimletted, Júdás szabású, martolótz,
kurafi; kanállal fejtett szakállú- hegyes ko-
porsóba való, gyalázatos, vén kurafi; agg eb,
Istentül el futamodott, tűzre való, fátul szakadt,
Pilátus kurafi. Keresztet magadra nem tudsz
vetni; a mi atyánkot félignél tovább el nem tu-
dod mondani, szégyent vallott, boszorkány ku-
rafi. Tsudálom, hogy közép télben is meg nem
üt a menykő számtalan sok istentelenségédért,
pogány, ördögös, kurafi. Isten úgy segéljen,
Hajnátskö váráért, mikor meg árad az Ipoly
vize, egy tsolnokban veled nem ülnék, átkozott
órában termett, minden jótúl üres, pogánynál is
pogányabb kurafi. Ezek után Isten meg ne ment-
sen, hanem akasztófán száradj meg: a fejed ko-

ponyájában varjak és verebek tojjanak: tsontaidat az ebek széjjel hordozzák: ha pedig az hegyes koporsót*) inkább szereted; abban is, meg engedem, teljék kedved. Költ Szétsénben, 28. Febr. 1663. Sem ötséd, sem bátyád, sem jó akaród Horváth Mihály.»

Inscriptio:

Adassék az néhai vitézlő Tatai Szabó Lyukáts fiának, az nem nemes, nem vitézlő, sánta, benna Szabó Gyurkának, vénségére meg bolondult, kerítő, vissza aggott, beste lélek kurafinak. (St. Katona: *História Gr. Regum Hungariae stirpis Avstricae*. Tomulus XIV. Ordine XXXIII. 382—386 l.)

*

Ezt a leckét azért kapta Szabó Gyurka Horváth Mihály uramtól 1663-ban, mert hűtlenül cserbenhagyta közös nagyurukat, Zichy István grótot, aki pedig — mint II. Lipót pénzügyminisztere — bizonyára meg tudta fizetni a Szabó Gyurkák szolgálatait.

* A karóbahúzásra céloz.

JAJ A GAZDAGOKNAK, KÜLÖNÖSEN A GONOSZ GAZDAGOKNAK...

— *Egy református barokk pap dörge delmei a barokk
pompa és gazdagság ellen* —

A barokk gazdagság és pompa ellen a protestáns prédikátorok sokat írtak és szónokoltak. Dörge delmes szavakban riasztgatták a gazdagokat a reájuk váró pokolbeli kínokkal és már itt e földön reájuk váró bűnhődésekkel. A XVII. század egyik teljesen elfeledett prédikátora, a legkitűnőbb barokk írók egyike, Dobrai Tsulak Sámuel is alaposan megleckézteti a gazdagokat 1673-ban írt könyvében, amelynek a következő címet adta: «Lelki Olaj, mellyel az egészséges lélek a beteges lelket nagy hűséggel kenegeti s önönmagát is vidámítja». Ez a könyv kéziratban hevert kerek hatvan esztendeig s csak 1730-ban jelent meg Kolozsvárt, Telegdi Papp Sámuel könyvnyomdájában. Az előszóból megtudjuk, hogy ezt a könyvecskét a tiszteletes autor hajdan első Apafi Mihály fejedelemnek ajánlotta, «de az időnek és állapotnak változások miatt szekrény fenekén valaholott elfelejtve hevert: míg nem néhai Mélt. Bethlen Ferentz úrnak, ki is boldog

emlékezetű Mélt. II. Apafi Mihály Hertzeg Kedves Hites Társával, Mélt. Bethlen Kata Hertzeg Aszszonnyal egy test 's vér vala, kezébe jutna, és ezt maga kedves párjával Méltóságos Rhédey Kristina Aszszonnyal közlené. Maga a' közelebb említett Méltóságos Úr, a' Hazának és Isten Házának nagy kárával, életének választott szép korában, e' világi rövid 's boldogtalan életet az örökké boldog Mennysországon, Isten méltóztatásából el-tserélvén, a meg-hagyatott Istenfélő özvegy . . . sokszor igyekezett e könyvet és ebben szorítottatott drága Olajt a' kísértetekben forgó Kegyes Lelkekkel kinyomtatattatás által közleni: de sok nyavalyáji, próbáji, 's időknék szomorú viszontagsági mind ez idejig tartalékul voltának. Most már kevés pihenési között, másként is a teremő bölcs Isten Úri Magzattal nem gazdagítván, szüli e' meg nem halandó, drága szerekből, Isten hegyéről, és az Evangéliom kies mezejéről tisztán öszve-rakattatott kedves illatú Munkátskát...»

A Lelki Olaj harmadik része a gonosz gazdagság ellen szól... Ebben a beteg lélek keservesen panaszkodik az egészséges léleknek, ilyen módon:

Vallyon s ki volna e világon oly ember, aki a szomorú halál által az ő szép jószágától, sok gyönyörűséges takarmánytól való megválását igen keservesen nem szánná? Forogván azért nékem is eszemben az én halálos kínaimban, hogy nemcsak e világot, nemis csak a testnek gyönyörűségét, hanem egyszersmind az én szüleimtől

reám maradt és sok fáradságos munkáimmal, nyughatatlan szorgalmatosságimmal keresett és megöregbítettett kedves jószágimat, marháimat, örökségeimet, kincseimet, gazdagságimat, minden sok szép takarmányimat, temérdeki javaimat, friss palotáimat s gyönyörűséges házaimat, ezentúl a sárgító kegyetlen halál által egy szempillantásban mind el kell hagynom.

Az egészséges lélek szép hosszú, barokk mondatokban válaszol a beteg léleknek:

Hajtsd meg a te füleidet és a te elmédet figyelmeztess a mennyei tudományra! . . .

Akármennyi teli tárházaid, kincstartó ládáid, megrakott csüreid, teli pince boraidd, friss konyháid, drága sok szép takarmányid és minden temérdeki számtalan javaid, fényes palotáid legyenek is: sőt képes, hogyha e világnak minden gazdagsága, Krézus és Dárius kincsei egyedül mind tiéd volnának is, azoktól a jóktól az halál által való megválásod tégedet méltó keserves panaszolkodásokra semmiképpen nem indíthat: az Istenben való igaz hitbéli bizodalomtól, az ő igéjéhez való buzgó szeretettől el nem szakaszthat: annál inkább a mennyei kincsek, örökké való lelki gazdagságnak szíves szent kívánságaitól el nem vonhat, sőt mindezeknek a világi szorgalmatosságokkal keresett gazdagságoknak az Isten igéjéből felhányt hiábavaló, mulandó, csalárd, veszedelmes lelkeket sebhető s megfojtó, mérges javainak jól megvizsgálási mindezeket veled meguntatják, szívedet ezektől elszakasztják, eleven reménységgel az Istent hozzád

kapcsolják, minden józan elmélkedésidet a meny-
nyei kincseknek keresésére fordítják és az halál
által minden világi jóktól örömmel való meg-
válásra akaratodat elkészítik.

Mert a gazdagság, világi jószág, marha, noha
őmagában és az ő természetiben igen jó. . .
mindazáltal e világi gazdagság az hitetlenekre
nézve ... az Istennek hosszú ideig való várako-
zásának, nagy tűrhetőségének külső jele ...

Igaz dolog ez is, hogy a gazdagság, senkit
önmagában gonoszra nem viszen, sem el néni
kárhoztat... hanem az azzal való gonoszul élés.
... Nem kell néki az Isten háza, kell néki a dob-
zódók s tomboló házai, kedvetlen az isteni szol-
gálatához, kedve vagyon csak a víg mulatsághoz!
Igen nagy örömmel hallgatja, de nem az Isten
igéjét, hanem a muzsikának zengését: valóban
haragszik, mikoron álmából felharangozzák s a
templomba hívják, egy édes álmodat sok prédiká-
ción nem adna. Hívátja nagy szeretettel, de nem
tanítóját, az Istennek nagyságos dolgairól való
szent beszélgetésekre, hanem ama Plútó seregé-
ből való muzsikásokat, kik nem a Dávid lelké-
vel nótázó s Istent dicsérő muzsikások, hanem a
testet gyönyörködtető, a szívet bujaságra indító,
a lelket keserítő herék és Syrénések. Ha mikoron
egy ilyen gonosz gazdagot az ő bolondja szem-
től-szembe szidalmazza, azt igen nagy örömmel,
szájátátva kacagja.

... az Isten gondja viselése felől való átko-
zott kételkedéssel, pogányi szorgalmatossággal,
az igaz imádságnak, Isten igéje hallgatásának,

Isteni szent szolgálatnak hátrahagyásával, gyakorta való megutálásival, sok szent innepeknek megrontásával, a szegény jobbgátságnak megupesztésekkel, irigységgel, gyűlölséggel, sok hamis esküvésekkel, uzorával, álnoksággal, csalárdsággal, húzással, vonással, lopással, tolvajlással, hamis prédálással, vérontással, sok embereknek életüknek elfogyatásával, hamis kereskedésekkel, csereberélésekkel, hamisan való kalmarkodásokkal, hibás adásokkal, vétésekkel, számtalan sokféle hamis mértékkel, hamis köböllel, hamis itcékkel, gázos gabonákkal, vizes borral, hamis singgel, hamis fonttal, hamis pénzzel, nem jól és nem igazán készített árak felett való jószágnak eltimporálásával, embernek az ő felebarátjának sok képen való csudálatos megcsalásával: az Isten dicsőségének megbántódásával, az embereknek megbotrántoztatásokkal és megrontásokkal; sőt őmagának a gazdagoknak lelkiismeretinek sokképen való megsértésével. .. A gazdagság... számtalan sokféle veszedelmekbe ejti, kiváltképen a gonosz gazdagokat... Bolondságba ... mert az ő gazdagsága a gonosz gazdagnak esztét, elméjét úgy megzúri, zavarja, és józan elmével való okoskodásit baromi oktalanságra fordítja, esztelelné, tudatlanná, vakká, balgaggá teszi... Mikoron okosságát akarná mutatni, oktalansága akkor jó napfényre: mikoron az ő nagy méltóságát, uraságát akarná jelentgetni, szintén akkoron tetszik ki sokak előtt az ő gyalázatos serénysége; mikoron az ő ezüst serlegit vendég-előtt teleborral emelgetvén, fitog-

tatná, és az ő daru torkával, sok bort bíró tatárország-gyomrával dicsekednék, szintén akkoron fordul meg nagy büdösséggel vissza a bor az ő gyomrából és mint a disznó okádik a gonosz gazdag az egész vendégek előtt a maga gyalázatjára. Mikoron ez ilyen gazdag az ő jó lovára felülvén, az ő ugráltatásával, nyargalozásával akarná erejét, bátorságát, vitézségét és jó ló-hátiságát mutogatni, gyakorta akkoron esik nagy szégyen vallásba; mert vagy ellenség, avagy a részegség letaszítja lováról vagy, hogy az ő jó paripája, melyben bízott, elesik alatta és így holt teteme romlik meg orca pirulására, hol az ellenségtől hurcoltatik, suba helyett nyakában lévő kötélén, igen nagy szégyenvallására: hol ismét jó lova nélkül maradván, gyalog futkároz, nagy gyalázzal akkoron, mikoron másik és a maga szolgálói lovakon nyargalóznak .. . Mert ámbátor sok kincse, jószága, marhája legyen is a gonosz gazdagnak, de mivel ő azt nem igazán kereste és azzal nem jól él: azért ama példabeszéd szerént, ebül gyűjtött szérdéknek ebül kell elveszni, vagy egyszer vagy másszor el kell pusztulni, romolni és így vagy maga a gazdag, vagy az ő maradéki jutnak végtére mazúrokká.. . Ugyanis a gonosz gazdag az ő természetiben, gyomrában akármely egészséges legyen is, jól ehessenek, ihassék, testében hizakodjék, nyaka kövéredjék, hasa nevedjék; de jaj! mert gyakorta szívében gyötrődik, lelki esméretiben kínlódik, nem különben, mintha az áspis kígyók mardosnák a bélit, szíve lelke soha nem csendes. .. E

világi gazdagságban gyönyörködő embereknek az ő jószágaikban lévő friss palotáik, gyönyörűséges udvarházaik mind csak fővényen épültének, sárlábakra fundáltattanak, sátorfákon állanak, mint az üveg tartanak; melyek néha a benne lakosoknak siralmas változások miatt, néha tűz, víz és ellenség miatt, néha a régiség, gondviselatlenség miatt elromlanak, pusztulnak és az helyeket csak a nagy gaz növi fel... Ugyanis az halál széjjelhányja és hordja az embereket, mint a szél a fáknak leveleiket. .. Néha a gazdagok természet szerint való halállal hálnak meg. Némelyek csak igen hirtelen; mert amikor az ő jóakarójukkal magukat gyönyörködtetvén vígan laknának és ingyen sem reménlenék, akkor rántják el alólók a gyeként. .. Ma egészségben lévén, kevélyen lépnek; holnap megbetegedvén, alázatosan fejet hajtanak; ma kacagnak, holnap jajgatnak; ma örülnek, holnap sírnak... Ma friss palotájukba és gyönyörű udvarházukba elevenen mennek bé, holnap halva vonszak ki... Némelyeket megfojt ama tekerő kólyika; némelyeket megöl ama kízó köszvény; némelyek ismét sokféle kimondhatatlan külső, belső, hosszú időkig tartó rettenetes kínokban hálnak meg. Vágynak olyan gazdagok, akik élvén immár döggé változnak és végre a férgek eszik meg... Néha ismét némely gazdagok természet felett való halállal múlnak ki e világból, mert vagy az árulók, pártütők fojtják meg őket, méreggel... vagy az irigyek és bosszútévők verik vagy veretik agyon. . . avagy az ő gazdagságokra ásító orvosok, tolvajok, utok-

ban, vagy házokban megszorítván, minden javokból kiszorítják, életeket elfogyasztják ... sőt ez is megtörténhetik néha, hogy a gazdagot ugyan az ő maga szolgálai verik által, akikkel valaha valami bosszút tett.. . azonban ez is gyakorta megesik, hogy a gazdagnak az ellenséggel kell szembeszáítani és az harcon elesvén, az ebek nyalják fel a vérét.

(S vájjon a szegény emberekkel nem történhetik meg mindez? — kérdezhetnénk Dobrai Tsulak Sámueltól. De ő már régóta pur és homu, ne háborgassuk gazdag-gyűlölete miatt halópóraiban szegényt.)

*

Az Istent a ti gazdagságokban igazán megismérvén, jó lelkiismerettel magatokat megcirkálván, eredeteket, kimenetelteként jól meggondolván, bűnös voltotokat agyason megértvén, sok jószágokban fel ne fuvalkodjatok, magatokat a földnek poráig Isten előtt megalázzátok, ne dobzódjatok, ne bujálkodjatok . .. Minden gazdagságokat. . . úgy tartsátok mint a szemetet és a ganéjt...

Mi pediglen, akik e világi gazdagságoktól üresek vagyunk, a lelkiekben pedig gazdagok, mivel a pénznek szerelme minden gonoszságnak gyökere.. . elégedjünk meg azzal, ha naponként való illendő eledelünk és ruházatunk vagyon . ..

Úgy legyen!

Dobrai Tsulak Sámuel prédikációjából a XVII. századbeli református papnak nemcsak a

gazdagságról vallott felfogását ismertük meg. Hanem a XVII. századbeli barokk irodalmi stílust is, amely végevárhatatlanul hosszú, cikornyás, körmönfont mondatokban fejezte ki mondani valóit.

Dobrai Tszlak Sámuel korának egyik legjellegzetesebb írója és szónoka volt s neki, mint a református barokk-ízlés egyik legtipikusabb képviselőjének, helyet kell szorítanunk az irodalomtörténetben.

BAROKK DÁMA, ROKOKÓ HÖLGY, BIEDERMEIER KISASSZONY....

Egy bizonyos korban túl, amikor már szünni kezd a hölgy varázsa, — nem objektíve a nőben, hanem szubjektíve a férfiban, — ellenszenvesse, sőt gyűlöltté válik sok olyan tulajdonsága a nőnek, amelyeket azelőtt angyalinak, csábosnak és varázslatosnak láttunk s az őszülő halántékú, fáradt férfiú gyakran ugyanazzal a hevességgel ostromozza a nők hibáit, amellyel azelőtt erényeit magasztalta. «Az én koromban még a nők, — mondja szigorúan összeráncolt homlokkal, — még mások voltak, — de most hajh, hajh!» — s szomorúan, lemondóan legyint hozzá, mint aki teljesen és jóvátehetetlenül elkárhozottnak tekinti a női nemet.

Így volt ez minden korban, amelyek harminc-negyven év alatt mindig megromlottak. És minden kor feltétlenül megromlott és az öregedő, vagy öreg uraknak minden korban erkölcsi prédikációkat kellett tartaniok a nők hiúsága, kényeskedése, cifrázkodása, kacsintgatása, kacérkodása, arcfestése ellen, ami ellen pedig harminc-negyven évvel azelőtt semmi kifogásuk nem volt. Hogy felháborodik még a világi hiábalóságok-

tól távol élő Faludi Ferenc, pontosabban: Dorell József jezsuita atya is az «Istenes jóságra és szerencsés boldog életre szoktatott Nemes Asszony»-ban a barokk-kor úri asszonya ellen, aki lelkével nem törődve, csak a világi hiábavalóságoknak él; reggel felkelvén, komornája segítségével mindenek előtt a toalett-asztalhoz ül, amely meg van rakva sűrű- és hajválasztó fésűkkel, vendéghajjal (parókával), hajporral (rizsporral), pézsmaszelencékkel, szagokkal, essenciákkal, francia szappanokkal, függőkkel, nyakszorító gyöngyökkel, gyűrűkkel, karperecekkel, «reszketőkkel, seregével a foglaló és gombos tücskének», szépségtapaszokkal, gyolcs, búb, csipke és egyéb készülékekkel. S öltözködés közben a hölgy «egyet pihenik a párnás széken, mert más izzasztó gond is vagyon még előtte».

Bizony szörnyű fáradalmat jelentett a nő számára az öltözködés akkor is és jól esett közbe egy kis pihenés. No és aztán jött a napi munka: végigkóstolni a szakács különféle remekeléseit, aztán kikocsikázni, végigjárni az árusboltokat, bevásárolni az új ruháralókat, napközben újra meg újra átöltözni, estefelé végigjárni a barát-nőket, meghallgatni a legújabb pletykákat, este elmenni a «Comoediára» s utána táncba.

El kell szörnyűködni a barokk-kor írójának a női nem helytelen nevelése miatt is, aminek következtében a leányok a «siető gyönyörűséghez szegeznek szívüket s ebben helyeztetik derék boldogságukat... Ezt lesik estig és virradatig s csak a sol-la-re-mi-fa körül mennyországoskod-

nak». Egyre csak muzsikálnak, «sőt a lépes mézhez hasonlítják azt a fülmulatást, amely kezdeti-

1762 X O X 1762

A K O R U S:

Zivünk vigsággal van tele,
Melynek e' MENYEGZŐ jele
Isten szerzé e' Napot.

Láthatfz VŐLEGÉNYT 's MENY-ASZSZONYT
Ebben, Atyát és Nagy-Afzszonyt,
Urat, Szolgát és Papot.

Oh Jó-ANNA, ROTH JOANNA!
TELEKIDDEL TE-LELKEDDEL
Békeségben

Élljetek edgyütt itt, 's Égben!

M * d * o * l * n * d * s * i *
L * d * s * i * o *
* * * * *
* * * * *

„gróf Széki Teleki József és gróf Roth Joanna párosodásoknak megtiszteltetésére N. Szebenben Celebráltatott Menyegzői Solemnitáskor 1762. Esztend. Juniusnak 7.-dik Napján“

ben édes, de annak szájában, aki sokat zabál benne, elkeseredik». Bizonyos, hogy ezek a «földi

húrok pengése miatt, a másvilágon csaknem az angyali muzsikából kiszorulnak».

Frivolitás volna a Nemes Asszony szerzőivel, e szent életű egyházi férfiakkal szemben a szubjektív csalódások és kiábrándulások bármily formáját feltételezni e téren. Ami hibát, fogyatkozást, bűnt szóvátesznek a korukbeli asszonyok és leányok ellen, — az a korukbeli öregurak általános panasza volt s az ő kialakult közvéleményüket öntötte művészi, irodalmi formába Dorell József spanyol jezsuita s az ő művét dolgozta át szép barokk magyar nyelven, a magyar nemesi dámák okulására Faludi Ferenc magyar jezsuita.

A rokokó hölgy

«Aki nem élt 1789 előtt, az nem tudja, mily szép az élet.» Állítólag Talleyrand mondta e szavakat a játékos, folyton mulatozó, táncoló, vadászó, gáláns kalandokat, csipkeszerűen kidolgozott ékszereket, miniatűr-munkával díszített bútorokat, porcellánból készített apró nippeket, szoborcsoportozatokat, lehelletszerű kézimunkákat, a szalon, vagy a pásztorélet idillikus jeleneit ábrázoló színes metszeteket, az elolvadóan lágy hangulatú édeskés képeket kedvelő korszakról. Annak, aki a nagyúri társasághoz tartozott, szép álom volt az élete ebben a korszakban, amelyből 1789-ben keserves volt a felébredés. Könnyelmű korszaka volt ez Franciaországnak, vidám, «vesztét érző» kor, amely szakítva előítélettel, erkölcsi szabályokkal, a múltatás, neve-

tés, éle, muzsika, tánc és erotika örömeiben múlt el. Casanova volt a szalonok eszményi férfi-alakja, Voltaire volt a filozófusa, s így nem csoda, ha a házaseslet tisztaságán, mint ócska, lomtárba került fogalmon a nagyúri társaságokban mosolygott mindenki. A francia abbé, a szalonok gyóntató atyja sem volt az az aszkéta, aki más korszakokban s a kor híres asszonyai nem a sokgyermekes, példás életű családanyák sorából kerültek ki, hanem a kitartott úri szeretők sorából. Hozzájuk intézték, nekik ajánlották a költők verseiket s a kor nagy festői a társaságból az ő arcképeiket örökítették meg vásznaikon. A francia forradalom előtt Versailles-ban, — de Európa többi udvaraiban is, — ez volt a gazdag urak, az arisztokrácia élete, mialatt a nép keserves testi munkával szerezte meg azt a pénzt, ami e szórakozások fedezésére gazdáinak, s nyomorult életük tengetésére önmaguknak kellett.

A francia rokokó megrajzolásához kényelmes, könnyű helyzetben van a krónikaíró. Annyi napló, levelezés, memoár és a kor hangulatát, erkölcsi, művészeti viszonyait ábrázoló irodalmi emlék maradt fõn ebbõl a korból, melyek a legaprólékosabb részletezéssel adnak számot egy egy úri szalon életérõl, fényüzésérõl, a budoárok kis szerelmi botránnyairól, hogy a francia rokokó rekonstruálása nem okoz nagy megerõltetést a krónikásnak. A magyar rokokót azonban úgy kell kihámozni a prédikátorok, testõrök, poéták írásaiból, — ki kell fejteni a magyar nemesi, táblabírói életbõl, amely — különösen vidé-

ken, távol a nagyvárosoktól, talán évszázadokon át alig-alig változtatott életformáin.

Magyarországra általában csak formáiban jutott el a rokokó: úri kastélyok bútorberendezése, az úri osztály öltözködése és hajviselete, költők pásztorversei, idilljei s miniatűr-témákat kedvelő egyéb rokokó-ízlésű versei (Faludi, Ányos, Csokonai stb.), rokokó-ízlésű, csipkézett díszítésű épületek, szalonok magyar porcellán nippjei, — de rokokó szalonélet, ünnepelt kurtizánokkal és híres Casanovákkal nem volt. A házaset tiszta erkölce sem rokokósodott el s nincs rá adatunk, hogy akár Mária Terézia, akár a szabad gondolkozó, nagy emlékezetű kalapos királyunk korában a polgári társadalom alkalmazkodott volna a nyugati módihoz. A szabadabb szellem terjedésének egyébként sokáig akadály volt a cenzúra is, amely erkölcstelen és frivol dolgoknak könyvalakban való terjedését megakadályozta, de a század vége felé már jelennek meg anekdotás könyvek, amelyek a magyar irodalomban azelőtt oly ritka trágár vagy erotikus történeteket jegyeznek fel, megjelennek Gvadányi gáláns és obscén költeményei, amelyek meleg fogadtatásra találtak s a hírlapok sem riadnak vissza oly erotikus esetek közlésétől, amilyenektől azelőtt a ponyvát is megkímélte a magyar irodalom.

Magyarország a XVIII. században más körülmények között élt, mint Franciaország. Ez a század nálunk az újjászületés korszaka volt. E századnak volt a feladata, hogy a török hódolt-

ság, a kuruc-labanc háborúk után gazdasági s művelődési téren talpraállítsa az országot. A század elején, a háborúk és járványok után az ország lakossága mindössze két és fél millióra rúgott, nem volt munkáskéz, mely megművelje a földet és földesurainknak az volt az egyik főgondjuk, hogy embert, munkáskezeket szerezzenek földjeik megművelésére, amit nagy áldozatok árán meg is valósítottak, külföldről csalogatván be német, szerb, rutén stb. földműveseket. A feltört ugar ontotta a termést s aki ebben a korban gazdaságával törődött, nagy jövedelmet biztosíthatott magának. A francia forradalom szele is eljutott hozzánk, de nem lehetett termékeny talaja nálunk. Azt az idillikus könnyelműségű, finomkodó, játékos korszakot, amely Franciaországban, a nagy forradalmat megelőzte, — hiába keresi a művelődéstörténész. Nálunk voltak Voltaire-olvasók és fordítók, de nem volt a kornak magyar Voltaireja, aki cinikus filozófiájával könnyen átsegítette volna az urakat és dámákat erkölcsi kételyeiken és akadályaikon, nem volt az az irodalom, amely a szalonok parfömös légköréből táplálkozott, nem voltak ünnepezt kurtizánok és hírhedt nőcsábító szalon-Casanovák. Egy kis pásztorköltészet, a miniatűr-témák kedvelése az irodalomban, néhány bútor, művészi csecsebecse, épület, de legbiztosabban néhány erkölcsstani munka mutatja, hogy a gáláns rokokó divat hozzánk is eljutott. Ezen erkölcsstani munkák között a legjellemzőbb Betleni Hari Péternek «Egy a' Teremtő-

hez fel emelkedett elmének szabad gondolkodásai, az az olyan egynéhány levelek és elmélkedések, mellyekben a' Teremtőnek nagysága és józan okosságának némelly fontos igazságai. . . elé adatnak. (Bétsben Nyomtatott a Tsászári Királyi Süket-Némák Typografiájában, 1789.) Azt várná címe után az olvasó, hogy valami felvilágosodáskorabeli szabadgondolkodó, vagy szabadkőmíves írásával kerül itt szembe. Megnyugtatom. A szabadgondolkodások itt az ember halhatatlanságára, a boldogság fundamentumára vonatkozó, erkölcsöket formáló, hasznosan gyönyörködtető gondolatok összefoglalása, még pedig az egyház tanításainak szigorú szem előtt tartásával, de oly tiszta és oly színes, magyaros stílusban, hogy keresni kell párját ebben a korszakban. Filárétához és Filalétés-hez intézi erkölcsi tanításait, vagyis az Erény kedvelőjéhez és az Igazság kedvelőjéhez. Ezekből az erkölcsi intésekből látzik, hogy a rokokó erkölceitől kellett óvni a fiatalságot még 1789-ben, a francia forradalom évében is.

«Örvendj én velem együtt szép Filáréta! — írja Betleni Hari Péter. — Halhatatlanságra hivatattunk mindnyájan. Azok a Te szép tündöklő szemeid nem a buja hunyorításokra; azok a te piros orcádnak szép rózsái nem a fajtalanoknak gyönyörködtetésére; azok a te ajkaidnak rubint jai nem a szemtelen csókokra; az a te egész díszes termeted nem az erkölcstelenségre; és az Te jeles Lelked nem a bűnöknek és zabolátlan indulatoknak való szolgálásra, hanem mindezek

sokkal nemesebb végre: a Virtusnak, a Halhatatlanságnak, és a Boldogságnak Barátságára rendeltettek. Nem halunk meg soha, Filáréta! és még valaha együtt pihenünk a Halhatatlanság gyönyörűségei között a Boldogságnak drágalátos kebelébe.»

*

«Ti külső szépségtekkel kevélykedő, de fonynyadásra rendeltetett ábrázatok! Mi lesz végetek, mit fuvalkodtok fel? Miért engeditek szépségteket a bujaságtól megmocsokoltatni ? Miért felejtkeztek el boldogságtokról? Miért nem keresitek a valóságos belső szépséget: mely a léleknek tökéletességeiben, az értelemnek világosságában, a Virtusban és az erkölcsnek jámborságában áll? Hát csak azt a részeteket tápláljátok-e, amely nemsokára széjjeloszlik és elenyészik: nem pedig azt, amely által a plántáktól és az oktalan állatoktól megkülömböztettek vagytok, és amelyben mindörökké megmaradtok? így tészitek-é hasonlókká az ostoba barmokhoz magatokat; a midőn ők is csak azért élnek, hogy egyenek, igyanak és más kívánságaiknak eleget tegyenek; s még nem is olyan szemtelenül és törvénytelenül, mint a buja tüzzel gerjedező emberek ...»

*

Ah, elrepülnek az esztendők mi tőlünk! Elfonynyadnak a szép orcáknak piros rózsái; meghervadnak és elsárgulnak. A csiklandozó vér

megaluszik. A kövér tetemek megbüszkednek és megrothadnak. A bujaságnak ez a most oly virgonc, oly eleven szállásadója és a testi gyönyörűségnek a gerjedező fészke egy ellenállhatatlan bűdösségnek fészkévé, a sírnak ételvéé és az elrothasztó földnek kövérítőjévé lészen. Oh, te szegény Lélek! Hát te mit csinálsz ekkor, ha te reád semmi gondviselés nem volt? Ha megvettettél minden te intéseiddel? Ha tápláltatásodra senki sem ügyelt?

Oh, Filáréta! A te ifjúságodban vegyed gondolóra ezeket.

*

Te néked pedig, oh, jelenlévő esztendő! ajánlom e halhatatlanságra hivatott leányát az örökkévalóságnak ... Teremj virágokat és jóillatú füveket, mellyekből a Virtus és ennek testvére, a szüzesség ő neki koszorút és jóillatú bokrétákat kössenek. . . Ah, mikor ezeket magára öltözi, melly semmik lesznek ő hozzá képest a pogányoknak minden képzelt Istenasszonyai: a Nimfák és a Gráciák; és a mai világnak minden Dániái, akik tudniillik magokat a nem való érdekekkel nagyoknak tartják.

*

Íme, mégis kiderül, hogy a gáláns kor erkölcsi szele itt is fújdogált a magyar ég alatt. Íme, mégis volt valami a levegőben, valami bacillusa a rokokó-erkölcsnek, ami ellen különösen az úri-

leányokat és fiatalembereket idejében be kellett oltani megfelelő erkölcsi oktatásokkal. Íme, egy ilyen tudós férfiú is, mint Betleni Hari Péter uram kétszáztizenthat nyomtatott oldalon keresztül tart finom, mély és elmés erkölcsi prédikációkat, melyeket nem kisebb nagyasszonynak ajánl, mint «méltóságos R. Sz. B. Gróf Széki Teleki Klára úr asszonynak; méltóságos R. Sz. B. Gróf Vartensleben Vilhelm Generális és Feld-Marschall-Lieutinánt Úr Ő Nagysága Élete' Kedves Párjának, mint Ritka Kegyességű Pátrona Asszonyának, ő Nagyságának», hogy e könyve tárogatásával a «közönséges jót», a közerkölcsöket előmozdítani segítségére volt...

Biedermeier-kisasszony

Lépjünk át néhány évtizedet. A pöffeszkedő, cifrázkodó, folyton ünneplő, pazarló és a leg-súlyosabb templomi prédikációkat is kiérdemlő barokk-erkölcs világából lépjünk át a visszavonuló, családi körében egyszerűen, cicomátlanul élő polgári társadalomba, a biedermeier-korba, amikor a hölgyek legalább külső életüket tekintve, kevesebb jogos erkölcsi prédikációt hívtak ki maguk ellen. És az előkelő, gazdag dáma élete helyett lássuk a biedermeier-leányka világát: hogyan élt, hogyan szórakozott, hogyan levelezett, táncolt, mulatott és milyen úton-módon mesterkedett azon, hogy álmainak valóráváltásával bevezhessen a házasság boldog révébe.

A biedermeier leegyszerűsítetttség volt min-

denben: lakásban, bútorzatban és ruházatban. A cifra, faragott, hajlított és agyondíszített bútorok helyett sima, egyenes vonalú szekrények, asztalok, székek díszítették a polgári lakást. Ez volt az első «neue Sachlichkeit». A hajviselet az ormótlan nagy rizsporos paróka helyett simára fésült, ágba fontán leeresztett, vagy a fejen körülcavart, koszorúba font, egyszerű frizura és a ruházat is sima, egyszerű és kevés díszítésű volt. Nem maradt meg a polgári ízlés számára a barokk pöffeszkedő külsőségeiből semmi. De a barokk cikornyás stílus helyett is egyszerűbb stílus alakult ki.

A barokk-kor cifra, végeleáthatatlan kacskaringós mondatai helyett egyszerű, könnyen érthető mondatokban, de sokszor már keresett, csinált új szókkal beszéltek és írtak az emberek.

Egy, még a szoros értelemben vett biedermeier-korban gyökerező, de csak 1855-ben megjelent «Finom társalgó» című illetan fogalmat adhat arról, hogy milyen volt e kor társasági életének az eszményi formája. Figyelmeztet, kioktat, tanácsot ad minden társasági kérdésben, mint a divatból csak most nemrégiben kiment «Pesti művelt társalgó», amely húsz évvel ezelőtt még vidéken a legkelendőbb könyvek közé tartozott. Általános irányelve: tisztaság, rend, ízlés. Ez a kötelező ruházatban, lakásberendezésben, terítésnél. «A ruha nem annyira kitetsző (feltűnő) és fényes (cifra), mint egyszerű s értékes legyen.» «Minden feltűnőt s kirívót kerülnünk kell, különösen pedig a színekbeni túlságos sok-

féleséget és tarkaságot.» — «A társalgási termeknek kellemes fényű kivilágítása, a friss, szelíd s jó illattal gyengén töltött lég, a legelső kényelem, melyről a háziasszonynak gondoskodnia kell. . . Semmi nyoma ne legyen a tisztátalanságnak és rendetlenségnek. — Finom, ízletesen szövött fehér damasz-abrosz képezi az asztalterítéket. . . Az ételek igen tisztán s gondosan készíttetnek és ízletesen adatnak fel. .. Tisztaság, rend és ízlés sokszor sokban kipótolja a fényt s gazdagságot ... Ne dicsekedjünk, ne játsszunk nagy és fényes szerepet... Szemérem, szerénység, erkölcsiség tűnjék ki tekintetünk, beszédünk s minden mozdulatunkból, ha a művelt hölgyvilágban jó fogadtatásban akarunk részesülni. . . Hangversenyen előadás alatt tapsolni, valamin süsogni, vagy az általános csendet bármiképp megzavarni, illetlen ... Ne legyünk az első, ki éljen, helyes, fölséges, bravó (ha hölgy játszik brava) kiáltással kitör, mert könnyen azt a hiedelmet költenék a hallgatóságban, hogy ingyenjegyet kaptunk, azon hallgatag kéréssel, hogy tapsoljunk ... »

A tisztaság, rend és ízlés hármasszabálya kötelező tehát az egész életben, otthon, társaságban, nyilvános helyeken, hangversenyen és színházban.

A fiatalok délutáni és esti összejövetelén divatban voltak a társasjátékok. Tizenöt ilyen fiatalok számára való társasjátékot ismer a «Finom társalgó», amelyek közül most hármat mutatunk be olvasóinknak:

A király sétál

A székek a szoba közepén hosszában úgy rakatnak össze, hogy az egymás mellett ülők közül minde-
 nik szomszédjával ellenkező irányba nézzen. A játék-
 igazgató a király, vagy ha nő, királyné, a többiek el-
 foglalják a székeket és különféle hivatalokat kapnak.
 A szék eggyel kevesebb, mint ahányan játszanak. A
 király elindul sétálni a székek körül és ezt mondja:
 A király sétálni megy és magával viszi a minisztert;
 ekkor felkel a miniszter és utána megy, azután a király
 szólít mást, pl. a pohárnokot és így tovább min-
 den udvari hivatalnokát, míg mind utána megy. Egy-
 szerre a király kiáltja: «A király leült» és ekkor mind
 helyet keres magának, aki nem kapott, az lesz az ud-
 vari bohóc és zálogot ad.

Ámor vándorlása

A körben ülő társaság valamelyik tagja meg-
 szólítja szomszédját: «Ámor jön». Az kérdezi: «Ho-
 gyan jön?» A kérdezett *a* betűn kezdődő szóval felel
 és tovább kérdez: «Hogyan jön?» A kérdés körül-
 járván, mindenütt *a* betűs szóval kötelesek felelni, ki
 egyet ismét, vagy nem tud hamar felelni, zálogot
 ad. Az *a* betűs felelet körüljárván, azután *b*, *c*, *d*, stb.
 betűvel kezdődő feleletek követelteknek.

Mufti comme ça

A mufti a kört képező muszulmanok között áll-
 ván, midőn e szót mondja: «Mufti», akkor az ő tag-
 lejtését és állását az egész kör utánozza, ha pedig
 valamely taglejtést vagy állást csinálván, e szavakai
 mondja: «Comme ça», akkor egy sem mozdul; ha va-
 laki elhibázva utánozza, az zálogot ad.

Ha a mufti mozgásainak elég különféleséget és
 sajtászerűséget tud adni, a játék igen mulatságos.

Nem csoda, ha a tisztaság, rend és ízlés hár-

elveszti a fejét s halálosan és gyógyíthatatlanul beleszeret ideáljába. Ezek után aztán — a biedermeier-korban igazán nem lehet más hátra, mint az, hogy az ízlés kötelező szabályainak szem előtt tartásával megkérje a leánya kezét.

A leánykérésnek ez lett volna az előírt formulája:

«Oh mily rég és epedve vágytam e pillanat után, melyben tanuk nélkül szólhatok önnel, drága kisasszony! Keblem dagad, szívem hangosan dobog, érzem, hogy e pillanat határoz jövőm felett és nem minden félelem nélkül nyitom ajkaimat a kérésre, melynek megadásától feltételeztetik életem boldogsága. — De miért is ne vallanám meg önnek, szép Vilma, hogy első találkozásunk óta keblemben a legtisztább szerelem lángja lobog... Nem tartóztathatom magamat tovább, hogy szívem tiszta hódolatát, lelkem gyöngédességét, egész jelen és jövőmet önnek, kedves Vilma, lábaihoz lerakjam, mély megilletődéssel esedezvén, boldogítson bájos kezével, legyen osztályosa, ékesítője és édesítője életemnek, melyet ezután csak önnek szolgálatára és boldogítására fordítandók és mely ön keze nélkül előttem kopár, kietlen és pusztá leend.»

Nem nagyon hiszem, hogy az ifjú a sorsdöntő pillanat túlfeszült izgalmaiban képes volt e szavakat szórul-szóra így s az ízlés kötelező szabályainak némi áthágása nélkül elmondani, de a biedermeier-ilem így kívánta volna meg. Azt sem hiszem, hogy a leánya pedig az alábbi szonoklatot minden lámpaláz nélkül el tudta volna mondani. De az illemtan előírta számára ezt a szöveget:

«Nem tagadhatom én sem, hogy tisztelt uraságod társalgása nekem mindig igen sok élvezetet nyújtott és hogy ön iránt megismerésem óta mindig leg-

nagyobb tiszteletet és rokonszenvet érzék; sokkal fontosabb azonban e kérdés, melyre ön felhív, mintsem hogy arra azonnal felelhetnék és szülőim iránti határtalan bizalmam és szeretetem is arra int, hogy mielőtt elhatározó válaszomat nyilvánítanám, azoknak tanácsát és megegyezését kérjem ki. Legyen szíves tehát egyelőre megelégedni azon őszinte vallomással, hogy szívem ön előnye és érdemei iránt éppen nem közönyös.»

*

A tisztaság, rend és ízlés korszakában így írták elő a női nebántsvirág érzékenységét a legkevésbé sem sértő leánykérést. S ha a fiatalok nem fogadták is meg szórul-szóra a «Finom társalgó» szabályait, mindenesetre igyekeztek azon a síkon és azon a határon belül maradni, amelyet a «Finom társalgó» mutatott. Az eredmény akkor is, — mint minden korban, — ugyanaz volt: házasság. De a formák mások voltak, mert tiszteletben tartották a tisztaság, rend és ízlés hármasszabályát.

EGY BAROKK TISZTELETES ASSZONY

1715 december 15-én Kolozsvárott elhunyt nemzeti Viczei Mária asszony, Szathmár Némethi Sámuel kolozsvári református professzor felesége. «Szomorú férje» nemcsak a temető kertben állíttatott neki emléket, hanem kiadta azokat a halotti beszédek is, amelyeket temetésén Soós Ferenc és Baczoni J. Máthé református pap-tanárok tartottak, valamint azokat a halotti verseket is, melyekkel «ez utolsó tisztességtételt megékesítették tiszteletes professzorokhoz és az idvezült asszonyhoz való kötelességek szerint mind közönségesen a kolozsvári nemes református kollégiumnak tagjai, mind ott tanuló grófi, úri, nemesi renden lévő ifjúság.»

Ki volt ez a tiszteletes asszony?

Ez, — olvassuk Baczoni J. Máthé prédikációjában, — amaz igazán valósággal nagy Atyának, Isten jobbkeze munkás férfiának, tiszteletes tudós Szathmár Némethi Sámuel urunk életének «kívánatos» párja, néhai nemzeti tiszteletes Viczei Mária asszony. Ki is, Isten s a természet jó dajkaságokból, nagy emlékeztető nemzeti szüléktől e világra születettek 1670. esztendő pünkösdi havának első napján: édesatyja révén néhai nem-

zetes Viczei Péter uram, ki is e városban sok tiszteletes hivatalokat végre az akkori rend szerint fő-hadnagyiságot dicséretesen viselt, ki mind az atyai, mind az anyai ágon régi híres familiából származott el. Az atyai ágon nagy emlékezetű érdemes jeles emberek voltak: Viczei Máté, Viczei Tamás, Viczei Antal, Viczei Gáspár (kiknek emlékezetes nevek és címerek a kolozsvári piac-soronlévő nagy házaknak, mely házakat magoképíttettek, kapukövein ma is kifaragva láttatnak) és az öreg Viczei Péter, kinek fia volt az említett Viczei Péter, a megholtak édesatyja. Az anyai ágon az említett édesanya származott a nagy emlékezetű néhai nemzetes Jónás deák familiájából, néhai nemzetes Jónás Kata asszonytól. Édesanyja pedig e megholt jó asszonyunknak volt néhai nemzetes Szegedi Judith asszony is, kitől kisdéd korától fogva a jóerkölcsökben és a leányi renden ékesítő dolgokban neveltetvén és még akkor nemes elméjének jeleit kimutatván, érdemlette, hogy szüzessége virágjában házassági szent szövetség által véle egyesüljön említett tisztelendő férje, Szathmár Némethi Sámuel urunk 1685 esztendő Szent György havának 10-ik napján. Kivel is a szent házasságnak rendi és törvénye szerint való tiszta szent életet élt 30 esztendőig és nyolc hónapokig. És elvégre, mikor ebben maga szoros és legkisebb dolgokra is kiterjedő gazdaasszonyi tisztét gyakorlaná, innen származott (mint már mindnyájunknál tudva vagyon) szomorú nagy esés által, szent András báváának első napján, úgy mint mikor maga há-

zának híjjáról azon grádicson, melyen azelőtt sokszor járt, kezeiben terhet hozván, le akarna szállani, lábai megcsuszamodván, terehvel teljes kezeivel is nem tartózkodván, egyéb tagjaiban is, de kivált fejében megromolván, sok fájdalmi után negyvenedik napon elesése után lelkét megadá teremtőjének s megváltó Urának s édes Jézusának 1715 esztendő karácsony havának 11-ik napján, éjjeli 10 és 11 óra között, életének 45-ik esztendejében és 9-ik hónapjában.

A halotti beszéd méltatja nemes virtusait, igaz kegyességét, templombajárását, kitűnő társalgási képességét, a szegények iránt való könyörületességet, igaz nyájasságát, emberségét, mértékletességét és jócselekedeteit.

Miután a prédikáló szónok elbúcsúztatja minden hozzátartozójától, rokonától és ismerősétől, így fejezi be beszédét:

De nem vagyok én, jól esmérem, ennek jeles virtusainak kibeszélésére elégséges. Álljon elő ama nagy orátor, Salamon és mondja el ama sokaktól kívánt kevéstől érdemlett oratióját, mert itt van helye: «erős, serény asszonyi állapot kicsoda találhat, mert ennek ára sokkal fellyülhaladja a kárbunkulusokat. Bízik ahhoz az ő férjének lelke, és annak marhája el nem fogy: szorgalmasan vigyáz az ő házára és a restségnek kenyerét nem eszi. Dicséri őtet az ő férje. Dicsérik őtet a kapukban az ő cselekedetei. Ámen».

A kinyomtatott prédikáció végén közli a halott asszony sírfeliratát, ily címen:

Édes leányával egy sírbe temettetvén, afelett faragott kövekből rakott monumentumra met-szetett epitáfium:

Siralmas esetnek itt láthadd példáját,
Néhai nemzetes Viczei Máriát,
Némethi Sámuel életének párját,
Kivel jól élt harminc esztendőök folyását.

Ki a kegyességnek világos tüköré,
Tiszta s jó erkölcsnek volt nemes cimere,
Az asszonyi rendnek disze s ékessége,
Gazdaasszonysággal messze terjedt hire.

Melyet akkoron is serénységgel üzvén
Grádicson jöttében véletlen leesvén,
Több tagjai felett fejét megsebhethvén,
Halállal végeze, negyven év eltelvén.

Ez esetrül balul ember ne Ítéljen,
De nézze, hogy élte volt tisztán s kegyesen,
Melynek vége lőtt is, ha ily reménytelen,
Jézus által lelke boldogult Istenben.

A prédikáció megható, mint általában a halotti prédikációk szoktak lenni, de a befejező mondat, amelyet Baczoni Máthé professzor uram a prédikáció, illetőleg az epitáfium után illeszt, valahogy mégsem egészen találó egy olyan tiszteletes asszony nekrológja után, aki a padlásról lejövet leesett a létráról és összetörte magát. Mert ez a zárómondat így hangzik:

«Aki jól élt, rosszul meg nem halhat.»

Egy szent és példás életű tiszteletes asszony nem is halhatott volna meg rosszabbul.

A két prédikáció után tizenhat oldalon keresztül olvassuk azokat a verseket, amelyekben Vitéz András úrfi, etimologista, Rétsei Sámuel ne-

mes logikus, Gentsi György nemes logikus, Csebí Pogány László nemes rhetor, Sztojka Sigmund nemes rhetor, Váradi Sigmund nemes poéta, Werder János szebeni nemes syntaxista, továbbá gróf Széki Teleki Mihály promotus logicus, gróf Széki Teleki Ádám syntaxista, Czegei Was József úrfi syntaxista stb., stb. vesznek búcsút a tiszteletes asszonytól. Haláltánc énekek ezek, elmélkedések a halálról, melynek órája bizonytalan és dicsérik az elhunyt tiszteletes asszony erejéit. Wér Gáspár nemes poéta az elhunyt tiszteletes asszony nevében versel:

Krisztus beszédére hallgató Mária
 Voltam s külsőképen serénykedő Mártha:
 De immáron lőttem keseredett Mára
 S véletlen jutottam szomorú órákra.

Amely Úr testemben adta volt lelkemet,
 És aki megmérte minden lépésimet,
 Ugyanannak tetszett világból éltemet
 Kivenni, s megadni várt idvességemet.

Egy másik diák, Vizaknai B. György kolozsvári nemes poéta is első személyben búcsúztatja a megboldogult tiszteletes asszonyt szintén a férjétől. Ennek harmadik versszakát írjuk ide:

Ne sírj hát érterem, mert ha meggondolod,
 Istentől jött reád e gonosz s gyámolod
 Ő léssen tovább is, végre boldogságod,
 Megadja, végezvén hív pályafutásod.

Nincsen e világban semmi állandóság, —
 ebben minden dolog csak változandóság, —
 világjava múló hiában valóság, — fogyatja embernek éltét halandóság, — írja Rétsei Sámuel nemes logikus.

Nincsen bizonyosabb semmi az halálnál, — bizonytalanabb nincs annak órájánál. — Mert hogy meg kell halnunk, lásd meg a Dávidnál, — De hogy mikor, miként, Isten titkában áll.

Tizenhat oldalon keresztül így megy egyik verses elmélkedés a másik után a halálról és az elmúlásról. Persze ez nemcsak tiszteletes aszszonynak dukál, hanem minden prédikációs halottnak s a barokk korban minden pap, aki temetési beszédet mondott, egyúttal rendszerint poéta is volt, aki a prózai elmélkedések után versben is elbúcsúzott a halottól ő maga, valamint hozzátartozói, rokonai, ismerősei, cselédsége, jobbágyai nevében, sőt a leggyakrabban a halott nevében is elbúcsúzott ugyanezeketől.

Ezek a halotti beszédek a temetés után hosszabb-rövidebb idő múlva jelentek meg nyomtatásban s a család szétküldözte, mint ahogy ma a gyászjelentéseket szokás, mindenkinek, akiket illetett, sőt valószínűleg a vásári ponyván is ezt árusították, minthogy a XVIII. század nemigen bővelkedett egyéb épületes olvasmányokban. Bizonyára a halál kérdése érdekelte a vásári közönséget mindennél jobban abban a korban is s aki olvasni akart, vallásos műveken, temetési prédikációkon kívül alig talált egyebet a vásári ponyván. Nincs bibliográfia arról, hogy hány ilyen halotti prédikáció jelent meg a barokk korban a XVII., XVIII. század folyamán, de számtalan sok s ezeknek alapos filológiai áttekintése számos érdekes történeti, irodalom- és művelődéstörténeti adatot hozhatna napfényre.

EGY ILLUSZTRÁLT PROTESTÁNS BAROKK KÖNYV

— *Az első magyar makáma* —

A könyv, amelyről e cikkben szó lesz, a következő:

Liliomok voelgye mellyben a' Földi gyoenyoerueségekhez szokott Ember, talál ugyan legelőbb-is kényes-kedoe lépéseit sértegetoe toevisekre; de azonnal akad sebeit meg- is gyógyítható drága hasznos fuevekre: ellenben a' Világi kedvetlenségek koezt el-fáradt Elme, szedhet minden lépésiben kellemetes virágokat; 's drága illatokkal Lelkit meg-élesztoe Liliomokat. Az-az: Oetven Sz. Elmélkedések stb. Nyomtattatott 1754. Esztendőében stb.

A Liliomok völgyének szerzője, — mint az előszóból kitűnik, — Gerhárd János német protestáns egyházi író, «jénai evangélikus híres professzor». Hogy ki a magyarra fordítója, illetőleg átdolgozója, sem a címlapból, sem az ajánlásból nem tűnik ki. Gulyás József egy. m. tanár, a sárospataki ref. főiskola főkönyvtárnokának közlése szerint Inczédi József, kinek e műve három kiadást ért el: 1745, 1754 és 1774, (Könyv-

tári Szemle. Szerk. Asztalos Miklós. II. évf. 3. sz. 23. lap). Ajánló soraiban ezt írja:

Kegyess Olvasó!

IFjúságomtól fogva igen kedves úti társamnak szoktam vala tartani b. e. Gerhárd Jánosnak, 1639. Eszendoeben 55. Esztendoes korában megholt. Jenai Evangyélíkus hires Prófessornak egy igen kised formában nyomtattatott Szent Elmélkedéseit; soha én ezeket ugy elé nem vettem. .. hogy.. . azonnal vigasztalást ne találtam volna benne . .. midoen éppen száz esztendeje vala meg-irt Gerhárd János halálának, u. m. 1737. esztendőében, és amidoen oe foeldi hivatalából a mennyei nyugodalomra lépett, én pedig tsendes magános életemboel nyughatalan hivatalal terheltem, azon Elmélkedéseket Magyar nyelvre fordítottam. . . (dicséri a könyvet, majd így folytatja) el-végzém ottan magamban, hogy amindoen én-is gyarló életemnek 55. esztendeit bé-toeltoettem, e munkátskát koezoenségessé tegyem; ujjabban azért meg-visgáltam, sok helyeken változtattam, hol ki-hagytam, hol pótoltam, a bé-fejezoe szókat az egymással való meg-egyezésre szabogattam, végre tiz szakaszokra osztván, mindenik eloett egy egy képes példázatban az utánna koevetkezoe oet Elmélkedés-béli dolgokat summáson ki-ábrázoltam, roevid strófátskákkaal ugyan azokat meg-magyaráztam, és a kellemetes formában nyomtatni adtam . . .

Írtam 1743. Esztendőében, Octob. 2. napján (Aláírás nincs.)

Amint az ajánlásból kiderül, Inczédi József

egészen különös stilisztikai játékot űzött a Liliomok völgyével, oly stilisztikai játékot, amely a magyar irodalomban előtte is, utánna is szokatlan volt: makámát írt, ami az araboknál, törököknél, perzsáknál divatos forma volt ugyan, de csak tréfás hangulatú írásokban, anekdotákban, viccekben, — komoly hangulatú művekben azonban soha. Badi' al-Zamán al-Hamadáni arab író, az első makáma-sorozat szerkesztője (meghalt 1008-ban), de azóta más sem igen gondolta volna, hogy ez a korcs műfaj, a rimes próza, összeegyeztethető áhítatos mű hangulatával. Arany János a poloskáról írt makámát és e pimasz és gyűlölt állatnak valóban megfelelő a makáma idétlen hangulata: «Makámát írni — mint Abu Mohámmed-Kazim Ben-Aíi Ben-Mohammed Ben-Athman Hariri — nem tréfa dolog; — annyi, mint repülni gyalog... — Mindazonáltal én megkísértem, — úttörőnek bukni is érdem ... — No tehát a csimaz vagy poloska — legyen lelkesedésem pocka, — a tárgy legalább nem ócska ...» Arany János játszott, tréfált a makámában, Gerhárd János magyar átdolgozója azonban véres komolysággal «szabogatta» «a befejező szókat az egymással való meg-egyezésre».

A Liliomok völgye elejétől végig makáma. Egy minden áron ujat akaró, mesterkedő barokk írónak új formában való próbálkozása.

A XXXI. fejezetben, amely «Elmélkedés A' Sátán kísérteteiroel» a szöveg a következőképen hangzik:

Jaj a' Vigyázatlannak; Martalékja lesz Sá-

tánnak. — Gondold-meg hue Lélek, melly igen koernyuel vétettél minden veszedelmektoel; mellyek származnak az oerdoegtoel; az Emberi Nemzet meg-eskuedt ellenségitoel: olly ellenség oe, kinek tartózkodás nélkuel van szemtelensége; félelem nélkuel vakmeroesége; tsak nem meggoezhetetlen eroessége; titkos és igen tsalárd mestersége; ezer intselkedésekkel rakva szinessége: hartzolásában meg nem fáradható; minden-féle ábrázatokra hamar változható: kueloemb buenoekre hamar rá vészen; osztán az Isten széke eloett Prókátor ellened még Oe lészen: vádollya az Istent az Embernek; a-meg esett Embert viszont az Istennek: az Emberek koezt-is konkolyt hint; haragra gyueloelségre keres sok szint. . . (195. 1.)

. . . szarándok és bujdosó vagyok; rajtad ki-
vuel mint számkivetett az életben tsak nyavaly-
gok: de bizonyosan hiszek és reménylek; hogy a'
Testnek koetelei alól meg-szabadulván, tégedet
nem sokára színroel színre szemlélek. (225. 1.)

... az Embernek maga igaz meg-tagadása;
a- Világi tisztességnek-is meg-utáíása: a' leg
foebb jót illeti minden tisztesség; a' foebb jó pe-
dig az Isteni Felség . . . (277. 1.)

. . . így a' halál-is mellytoel a' Test irtózik;
a' szeretet által édes izuevé változik: mert eroes
a' szeretet mint a' halál; soet ercesebb-is annál.
(299. 1.)

A kor, amelyben élt, a keresett cifraság, ci-
kornyzás, mindent díszítés kora volt. A Lilio-
mok völgyének magyar átdolgozója, kora ízlésé-

nek megfelelően szintén akart valami új, meglepő cífrázatot s könyvének, prózai művének a stílusát cífrázta fel — rímekkel, áhítata, protestáns alázata nem védte meg a világi hiúságtól; — barokk ember volt, — aki szaporítani akarta a cikornyát, a cífrázatot könyvének épületén.

Egy másik eszköze a közfigyelem felkeltésére az volt, hogy könyvét, a barokk-című *Liliomok völgyét*, «melyben a földi gyönyörúségekhez szokott ember talál ugyan legalább is kényeskedő lépéseit sértegető tövisekre, de azonnal akad sebeit meg is gyógyítható drága, hasznos füvekre», amely tehát vigasztaló könyvecske, — szimbolikus metszetekkel illusztrálta. A katolikus könyvekben a szentkép-illusztráció mindennapi, szokott dolog volt. Protestáns áhítatos könyvek közt azonban ritkább volt az illusztrált.

S minthogy szentképeket mégsem tehetett vigasztaló könyvecskéjébe, szimbolikus képeket (rézmetszeteket) helyezett el benne. Hogy mit fejeznek ki a szimbolikus képek, azt a képek alatt levő verses képmagyarázatokból megtudjuk. Az egyik kép alatt a következő vers olvasható:

6. kép. örömrre vitetünk

Kert az Ecclésia, Szent Lélek felette,
Fényes nap a Jésus ragyog körülötte,
Drága illatozó virágokkal teli,
Tövis közt bujdoklót olaj ág tiszteli.

A kép: kőfallyal körülvett barokk-kert, barokk-kapuvál, belülről kúpalakúra nyírt fákkal szegélyezve, szabályos, téglalakú virágágyak-

kal, a kert előtt a legkülönbözőbb mozdulatokkal járó angyalokkal, a kert fölött lebegő galambbal: a Szentlélekkel s a felhős égen sugarait árasztó, ember-arcú nappal.

9. kép. Erős a szeretet

Világot mint kevély Pávát meg utáltam,
Tövis koszorúmban mertőb jót találtam
Boldog egymáshoz hű pár galamb szerelme,
Vőlegény Jesusom, lelkem égedelme.

A kép: női alak, balján kiterjesztett farkú páva, jobb oldalt egy faágon csókolódzó két galamb. A nő fején töviskorona.

A képeket ovális barokk ízlésű keretek veszik körül. Az ovális keretek felső részén szalag húzódik, a képek megfelelő jelmondatokkal.

Összesen tíz kép van benne. Szimbolikus, barokk képek, aminőkkel XVIII. századbeli protestáns könyvekben már gyakran találkoztunk.

A könyvdíszek a Liliomok völgyében a kolozsvári nyomda szokott fejlécei, záródíszei.

A Liliomok völgye jellegzetes protestáns barokk-könyv. Keresettség, cifrázkodási törekvése, barokk ízlése megnyilvánul mind a szöveg stílusában, mind illusztrációiban. Külön nevezetessége, hogy a makámát, a rímes prózát magyar átdolgozója alkalmazta nálunk először, mégpedig — ami egészen szokatlan — komoly, vallási tárgyú, áhítatos elmélkedésben.

GAZDAG MAGYAR NEMES EBÉDJE 1790-BEN

Nemes Horváth István uramnak úri házánál úri vendégek gyülekeztek össze 1790-ben. De a vendég úriemberek nemcsak nemesek voltak, hanem tudósok is. Hogy csak a nevezetesebbeket említsem, a szíves invitálásnak engedve, ide kocsikázott Pestről különböző forspontokon Kömlei János uram, aki most nemrégiben fejezte be «Szükségben segítő könyv»-ét, amelyet a magyar nép számára írt és Stáhel bécsi és pesti könyvárusnak kiadásra már át is adott, megjelent Fábián József úr, a veresberényi helvét confessiót tartó eklézsiának lelkitanítója Veszprémből, — szintén nagytudományú ember, aki éppúgy, mint a vendéglátó házigazda, természettudományokkal foglalkozott s tizenhárom évvel később ki is adott egy nagy munkát «Természeti tudomány a köznépnek» címmel s azzal a célzattal, hogy a babonáságot orvosolja és a köznép hitéből kiirtsa. Kömlei János, aki Stáhel bécsi és pesti könyvárussal és kiadóval már jó barátságban volt, a házigazda engedelmével meghívta Stáhel urat is, mert hallotta, hogy itt lesz Gáti István

*) Rekonstrukció egykorú adatok alapján.

uram is, akinek a «Természet históriája» című munkája befejezéshez közeledik és szeretne volna, ha Gáti uram és Stáhel úr között barátságos üzleti megegyezés jönne létre a könyv kiadására nézve. Azt már most elárulhatjuk, hogy a megegyezés nem jött létre és Gáti István uram Wéber Simon Péter pozsonyi könyvkiadóval kötötte meg az üzletet s másodszor is ő adta ki a «Természet históriája» című művét. Ide érkezett Bécsből az erdélyi származású, de bécsi lakású, Andrád Sámuel uram is, aki «Elmés anekdoták» címen két kötetben kiadta a maga pompás anekdotáit, átnevelte az életét s emiatt nem ért rá pénzt keresni és nyomorúságban, keservesen pusztult el, mint azóta a legtöbb magyar humoristairó.

A vendéglátó házigazda K. Horváth István úr volt, aki később «tekintetes nemes Székes Fehérvármegyének» lett «nagy érdemekkel ékeskedő» viceispánja és a református egyház egyik «főbb rangú assessora», aki később pártfogójává is lett a tudós Fábrián József uramnak.

Az asztalfőn tekintetes, nemes és vitézlő K. Horváth István úr éltepárja ült, fején hófehér, rizsposos parókával, kivágott ruhában. Tőle jobbra és balra felváltva ültek díszes parókákban és ünnepi öltözetben a vendég dámák és urak, s az asztal vége felé a fiatalság. Főnn komoly arccal hallgattak vagy beszélgettek, itt lenn azonban vidám társalgás folyt s többet mosolyogtak gáláns udvarlás közben, mint hallgattak.

Már az asztalon párolgott a leves. Finom jó

Florja Anführer der Siebenbürgischen Rebellen.

Glaszka Siebenbürger Rebelle.

tehénhúsleves sárgállott a levesestálakban. Jó erős leves volt, mert nemcsak tehénhús főtt benne, hanem konc is, meg tyúkfi is, meg rizskása is. Ízes is volt, mert tettek bele elegendő petrezselyemgyökeret, eleven borsot néhány szemecskét, továbbá néhány «malosa»-szőlőt, borsot, gyömbért, sáfrányt is, — pontosan úgy, ahogy a Jézus-társasági atyák nagyszombati collegiumának betűivel, 1763-ban nyomtatott. «Szakás mesterségnek könyvetskéje» előírja

Mielőtt megízlelték volna a levest, egy kis pohárka szíverősítőt hörpintettek s úgy indultak neki az ebédnek.

Leves után a második fogás a kukrejtelt volt, ami tehénhúsból készült. Jó, nyárson sült tehénhús, melyet — miután a nyárson megsült, fel kellett szeletelni apróra, aztán szépen fazékba rakni, vereshagymát, zsályát és fehérkenyeret metélni rá, aztán borral, ecettel le kellett önteni s zacskóban fenyőmagot áztatni a levében. Hogy ízletesebb legyen, még egy kis borsot, egy kis gyömbért, egy kis sáfrányt kellett ráhinteni.

Ez után a fogás után indult meg a beszélgetés bátrabban. Mert erre már aztán igazán meg kellett kóstolni a házigazda könnyű kenései boroskáját.

— úgy olvastam Mátyus István könyvében, — szólalt meg Fábrián József uram, — hogy «idejükre nézve a borok között nagy különbség tapasztaltatik. Mert amelyek még forrásban vannak, szelet, hasmenést, hastekerést, vérhast csinálnak; vad mérges gőzökkel (melyek sokakat,

kik az oly pincékbe, ahol az ajtó bezárva, feles borok forranak, hirtelen bementenek, helybe megöltének) a spunusokat az agyvelőben megzavarják és gyakran háborút, sőt igen veszedelmes álmokat is okoznak. A jól megtisztult új borok az ó-boroknál spiritussal mindenkor gazdagabbak; és mivel a tartarus vagy savanyú só is (mely időre elvékonyodik és ez nagy részin a hordók oldalaira rakódik), ezekben éles és bőv; csípősebb ízűek is. Innen az ó-boroknál a mi testünknek fibráit keményebben ösztönözik, jobban erősítik és kevésbé fárasztják; a vérben is nagyobb impetust csinálnak; vastagabb, de eleve-nebb és tartósabb spiritusokat öntenek az inakba; részegséget is nagyobbat és hosszabbat okoznak. Melyekből megtetszik, hogy akikben a test erős, nyers és minden belső obstrukcióktól és sebektől tiszta, az agyvelő kemény, az inak szárazok és erősek, azoknak új borok az ó-boroknál hasznosabbak és egészségesebbek. Ellenben az ó-borok, minthogy a gyakori forrás által mind jobban-jobban megtisztulnak, vékonyulnak és szelídülnek; a testnek szorosabb edényeit meghatják, a vért inkább melegítik ... a láthatatlan gőzt bővebben hajtják, a gyenge inakat szebben erősítik, a spasmusokat és nyilallásokat jobban oltják; a belső részeket kiesebben enyhítik, az emésztést hatalmasabban segítik, ... a testet nagyobb mértékben szárasztják, megolvasztván annak mintegy nyálas kövérségeit. Innen az erőtlen, beteges, hideg és nedves temperamentumú, széllel, obstructiókkal, nyilallásokkal küzködő

személyeknek, az asszonyoknak és vén embereknek, az új bornál sokkal egészségesebbek».

A vendégek kissé unták ezt az előadást, de meghallgatták.

A következő fogás káposzta volt, kolozsvári módon, amelynek készítését a nagyszombati szakácskönyv így írta elő; «Végy szép rózsás káposztát, azt szép vékonyra aprítsd meg, azonban egy fazékba egy kövér tyúkot, vagy pediglen egy fél ludat, kövér szalonnával forrald fel, abárod meg: és a káposztával tedd fel, borsot beléje, az az egy rendet el-rakván borsold meg, más rendet hasonló képpen és jól főzd meg: bort is tégy belé, a mennyi elég, hogy jobb ízű legyen és mikor feladod, borsold meg.»

Nagyon ízlett a kolozsvári módon készült káposzta, különösen Andrád Sámuel uramnak, akinek a foga az utóbbi években, amióta az írói becsvágy székelvföldről Bécsbe vitte, a magyar írók és tudósok Mekkájába, nem igen kopott benne. Eszébe is jutott mindjárt egy pár jó székelv anekdota, de nem merte elmondani, mert kényes dámák és fiatal kisasszonykák is ültek az asztalnál. De mert a bor, mit nagyon szeretett és sűrűn kóstolgatott, nagyon felbátorította már, megszólalt és elmondotta a Schola Salernitana két sorát a káposztáról:

A káposzta szorít, de jól készült leve lágyít,
Ha veszed egymásra, hasadat indítja folyásra.

Azt hitte, hogy ezzel nem követett el hibát, de az utána következő síri csend és a háziasz-

szony szigorú, komor tekintete hamarosan meggyőzte őt az ellenkezőjéről. Gáti István uram, hogy jóvá tegye Andrád Sámuel hibáját, felsemelte poharát s elszavalta a bor jótulajdonságairól szóló salernumi rigmust:

Bort vékony volta, szaga, színe vagy íze próbálja.

Ez ötre vigyázz, ha te jó bort inni kívánsz:

Legyen erős, friss, hűvös, jószagú és tiszta.

Édes ízű borral, ha fehér lesz, élsz te haszonnal.

Hogyha vörös borral terheled meg

gyomrod,

azonnal

Romlást torkodnak, akadást okozol magadnak.

Erre aztán már muszáj volt ráduplázni:

Ha sok bort ittál és terhet te fejednek okoztál,

Jó bort reggel igyál, friss voltod helyre viszont áll.

Vidám pohárcsengés zendült e vers nyomán s utána — míg ittak, — pillanatra csönd lett, csak a helybeli rektor, aki nagyétű, nagyitű ember volt, nem tudta némán lenyelni a bort. Akkorát kortyogott a torka, hogy lopva ökeme nem igen tudott volna senki háta megett lenyelni egy pohár italt, legfeljebb, ha süket ember háta megett próbálkozott volna.

De hallga csak! — a szomszéd szobából vidám muzsikaszó hallszik.

— Megjöttek a zsidók, — mondja a házigazda szomszédjának.

S valóban, a nyitott ajtón keresztül látni is őket. Buzgón rángatták a vonót s meg kell adni, hogy igen illedelmes szép muzsika szállt ki szerzámaikból. (Mert ebben a korban, a XVIII. században, úriember a «zsidó muzsikások» nótája mellett mulatozott. Csokonai «Dorottya»-jában is

zsidó muzsikuskok mulattatták a dámákat far-sangban).

— Tudnék én egy elmés anekdotát a zsidó muzsikusokról, — szólalt meg Andrád Sámuel, de a háziasszony szigorú pillantásától rögtön benne akadt a szó. Horváth István vicispán úr azonban bátorítva tekintett felé s csak ennyit mondott:

— El ne felejtse, Andrád uram, amit mondani akart. Ebéd után a pipatoriumban nem lesz unalmas meghallgatnunk. — S nagyot hahotázott, mint aki előre tudja, hogy Andrád uram igen elmés és csiklandós anekdotákat fog mondani a zsidó cigányokkal kapcsolatban.

A kolozsvári káposzta egy kissé megnyomta a vendégek becses bendőjét, ennek következtében a következő fogásnál gondoskodtak a gyomor pihentetéséről. Pikadát szolgáltak föl a cseléd-leányzók, nagy cintálakon hozván elő az ínycsiklandó, gyomorgyógyító eledelt. A pikáda tudniillik tyúkhúsból készült. Igaz ugyan, hogy szép kövér tyúkhúsból, amelyet disznó, vagy berbécshússal együtt nyárson sütöttek meg, aztán a nyársról levont disznó, vagy berbécshúst összevagdalták a tyúk mellehúsával, összekeverték petrezselyemmel és majorannával, aztán ezt a vagdalékot ráhintették a sült tyúkra, aztán az egészet leöntötték tehénhúslével, citrommal, ecettel, borral, tetejére citromkarikákat raktak, gyömbért, borsot, szerecsendióvirágot hintettek rá s aztán az egészet együtt még egyszer felfőzték. Akinek gyenge gyomra volt, az pikárával

kúrálta magát és sokan dicsekedtek vele, hogy meg is gyógyultak tőle.

Jött aztán még mustos pecsenye, cseh rántott, bába-fánk, gomolya és gyümölcs. Jó sokáig tartott az ebéd, mert sokat diskuráltak közbe, s egy-egy nótánál el is hallgattak, hogy a zsidó cigányok muzsikáján andalogjanak.

Sok mindenről szó esett ebéd közben. A magyar nyelvnek jogaiba léptetéséről, a magyar ruha divatbahozásáról, a magyar literatúra felvirágoztatásáról, új könyvek kiadásáról, amikről az 1790,-i «Hadi és más nevezetes történetek» igen részletes tudósításokat és buzgó serkentéseket közölt. Az egész diskurzust nem írhatjuk itt le, de egy-egy ellesett, összefüggő történetet mégis megpróbáltunk lejegyezni.

A kutyákról esvén szó, Gáti István uram a következő érdekes történetet elevenítette föl:

Az ebek az elefánt után az oktalan állatok között a legtaníthatóbbak. Ezek között is első-sorban azok, amelyeknek a nyelve alja fekete. Csodálatos dolog az, amit másokkal együtt én is láttam 1767-ben Tepén, Debrecen mellett, egy Bernát nevezetű iskola-mesternek Sfinksz nevű kutyájában. Ez gazdájának csupa szóval való parancsára, ha muzsikáltak, két lábon táncolt és ha azt mondta: három a tánc, a három előtt abba nem merte hagyni, de ha nem mondta, egy tánc után leült. A sertéseket az ólból kibocsátotta, és ha elmaradtak a nyájtól, egészen addig hajtotta őket, míg a nyájhoz nem értek. Este behajtotta a sertéseket az udvarról az ólba. Ha látogató jött

a házba, parancsszóra kinyitotta előtte az ajtót, vagy bezárta. «Könyvet, paputsot, pipát, kést az idegen ember kezéből ki-vette minden mutatás nélkül.» A legvajásabb kalácsot is kitette a szájából, ha azt mondták, hogy vénasszony sütötte. De ha «ellenkezőt mondtak», felvette és megette. A kérdésre vagy tagadva, vagy «állatásképen» ümgetésével különböző módon felelt. Urának elhagyott jószága után két mérföldig is elment, azt felkereste és ha feltalálta, örömmel visszahozta; ha nem, nagy szomorúan tért vissza. A parancsszóra gazdája háta megé állott, a szék karjára tévén két lábát, tányért kivitt, behozott. «Tőlem is, — mondta Gáti István, — a paputsot, kalamárist, könyvet egy néhányszor elvitte, de minden indulat nélkül, tsupa beszédre. Egy szóval benne hihetetlen dolgokat láttam.»

Udvari pletyka is szóba került. Andrád Sámuel uram hozta a hírt, s aztán az újság is megírta a következő hiteles pletykát, ugyanezekkel a szavakkal:

Ferenc főherceg kedves hitvesével, Erzsébet főhercegasszonnyal együtt, friss egészségben vannak. Gyakran megjelennek a Redutban. Maga a főherceg szokott táncolni is; de a hercegasszony alkalmazza magát a mostani körülményeihez, melyek nem engedik meg neki a táncot. Nem messze van t. i. a kívánatos idő, melyben elnyeri ez a szép, okos és jószívű hercegasszony az anyai édes nevezetet. Amióta teherbe esése nyilvánvalóvá lett, egynéhányszor nyitottak rajta eret. Az első szerencsés érvágásért száz aranyat kapott

az érvágó jutalmul. Már előre találgatják, hogy vájjon herceggel fogja-e szaporítani az ausztriai Házat, vagy hercegasszonnyal. A találgatás szabad dolog az efélékben. Mi a világra jövendő magzatot egy szép kis hercegasszonynak találjuk. Mit kívánánk, az már más kérdés.

A «Hadi történetek» legutolsó számában különös történetről tudósítanak, — szólalt meg Fábián József uram. — Azt írják, hogy midőn a nagy Laudon unokáját el akarták temettetni, elfelejtettek neki sírt ásni s már ki is vitték, hát akkor veszik észre, hogy nincs hova temetni a halottat. Vissza nem akarták vinni a halottat, míg pedig a fagyos földben új sír készülhetett volna, addig bajos lett volna fázlakodni; tehát nem sokat ceremóniáztak a dologgal, hanem éppen az előtt való nap temették egy szegény megélemedett asszonyt. Annak felbontották a sírját, amellé helyezik el az ifjú Laudont — és összeházasítják egy olyan menyasszonnyal, kivel a síron innen, nem foghatott kezét.

Éppen ezen temetés alkalmával keresi egy generális a pikszisét és nem találja. Csak hirtelen reáfogja egy közemberre, hogy ennek kellett a pikszist elidegenítenie. Ez szegény szabadkozik és felhossa, ártatlanságának próbájául, hogy őt eddig sem kapták még meg semmiben s kéri, hogy ne szégyenítsék meg. De nem volt kérésének semmi haszna. Megmotozták a közembert s nála semmit sem találtak, s ugyanezért ő elégtételt kívánt. Ekkor jut eszébe a generálisnak, hogy az inasnál lévő köpenyében kell lenni a

pikszisnek: aminthogy ott meg is találtatott. Látván a megbántott közember, hogy megkerült a kár, még annyival inkább sürgette már most becsülete sérelméért az elégtételt, mint azelőtt. A generális vetett neki egy máriást. Ítélje meg az egész világ, hogy elegendő elégtétel lehetett-e ez, Én nem hiszem, hogy magyar lett volna a generális.

Nagyon csóválták rajta a fejüket és nagyot hallgattak rá. Minek beszéltek volna? Úgyis egy véleményen voltak e kérdésben valamennyien.

De megfagyott a vér mindnyájuk ereiben, amikor Gáti István uram elővett egy írást a zsebéből, amellyel a parasztokat akarták fellázítani Hóráék s amelyet falukon újra osztogattak: Az írás eképpen szólott:

Parasztok Decretuma a Hóra háborúban

Melly találtatott Zemplén Vármegye Liszka és Tartzal nevezetű helységekben.

Oh eleitől fogva sok kint látott Parasztok! Halljátok meg, mondok, könyörüljünk magunkon, midőn látjuk, hogy az Urak iga vonó barmoká akarnak tenni-e. Akarják még azt is, hogy kutya, disznó vérrel, a mi zsírunk egy betsbe legyen, tsak jó kedvekből is kínozhassanak, verhessenek s mégis ölhessenek bennünket, — mert azt mondják, hogy nagy pénzekbe vagyunk mint a Disznójok, s úgy bánhatnak velünk, mint a Disznókkal, — ha akarnak el adhatnak, ha akarnak megölhetnek mint a Disznót. — A Királyt is akarják úgy tenni, hogy mi rajtunk ezt nékiek meg engedje, s a Király arra megesküdjék hogy

ebben őket meg nem háborította — Fel végyük é magunkra a Barom ígát, hogy minden héten hat nap toljuk az urak jármát? Hát Disznók vagyunké? hogy tsak ennyi betsületünk légyen, mint a Disznóknak — Hát nem ember vérünk van? hogy tsak maga mulatságából is valaki ki onthassa? — Hát nem a mi fíjainkból áll é a katonaság, kik a Királynak híven szolgálnak — nem mi tártjuké a Királyt és az ő katonáit, s ezért nem érdemljüké hogy az országban légyen egy teleketskéje kinek kinek közöttünk?

Igazán Szamártól és Disznó Anyától születettünk volna még a Kutya is így ugatna bennünket, — Bolond a Paraszt ember, és a Béka nemesebb teremtett állat volna mi magunknál?

Rajta hát egész Parasztság! Könyörülj magadon, emeld fel botodot, vasvilládót, lándzsádót, a kegyetlen ingyen élő, ország pusztító, királyt lopó Urak ellen egyező szívvel szájjal kiáltad: — 1-ször 2-k Joseff császáruink és Királyunk minden rendelései mellett meg állunk, abból még egy hajszálnit is el törteni nem akarunk, nem engedünk, mind Szentek igazak, hasznosak valának, mintha az Isten mondotta volna nekik azokat, és valaki bánt vagy szólis ellenek, egyszeribe öld meg, mert ez így meg érdemli, hogy meghaljon — 2-or Minden Földes Úr udvarából, minden Paraszt tseléd, Szakáts, Inas, Kotsis — Béres, Darabont sat. egy hét alatt kitakarodjék — a Földes Úr is maga ne továbbítsa, ha nem ki küldje — különben ebben az egész helységben lakó Parasztkok a Földes Urat egész háza népes-

től kontzollyák fel — az olyan Paraszt lév nyaló tselédeket pedig rakásra kötözzék, mint régen a Boszorkányokat elevenen égessék meg — és a mely helységbeli Parasztok ezt nem mi vélnék, észre sem veszik, mikor rajok rohannak s még gyermekeiket is fel kontzolyák az ilyen veszni szerető Parasztnak. — 3-szor a Fő Ispánok, V. Ispánok — Szolga Bírák, satöbbi mint hogy tisztségeket folytattak, Tisztségeknek még tsak nevét se visellyék — külömben magok lesznek magok veszedelmeknek okai. — ördög Anyától született lév nyaló Hajdúk Ti is haza menjetez — Parasztok vagytok, ti a Parasztokkal tartsatok, mert ha nem, lábbal akasztunk fel benneket, — és mindenik eleibe hét-hét Urat fogunk állítani, — kik harapófogóval fogják rólatok a húst le szedni. — 4 szer Élete veszedelme alatt a dolgára egy Paraszt se mennyen ha hajtani akarják, ölje meg aztis — ha nem bír véle a több Parasztság legyen segítségül. — Külömbben ahol ... szívű Parasztok találatnak, elvesztjük azokat. Telekről földes Urat többé nem szolgálunk, hanem mint más országban tsak a királyt szolgáljuk és neki adózunk — 5. A végre Királynak azt válasszuk aki ellen rebelláltak — a Jósef igasságáért, akinek attyát, annyát, minden nemzetségét üldözték — a törvény nélkül élő Nemesek — t. i. Kedves Jozseff Urunk ötsét. 2k Péter Leopoldot. — Éljen 2k Péter Leopold, Magyar-Ország Királya, ez a Király, nem a kit nemes Uraimék akarnak — meg mutatjuk azért — 6-or Minden helységbeli Parasztok Kürtje és Zászlója

légyen fekete Bagariából veres Pántlikával szegve — a Zászló közepére egy Papiros ragasztva melyen ez az írás légyen: felséges 2k Leopold a mi császárunk és a Helységnek neveis ott légyen, s mihelyt legkisebb eset esik v. hallatik az egész országban, minden helységben minden Paraszt, a ki tsak talpra alhat, egy szeriben ki álljon fegyveresen, — fújjon kürtöt, emeljen zászlót, menjen a Mezőkre — vágjon Marhát húzzon hordót, egyék, igyék — Kontzolja az Urakat az egész országban mit félünk a katonaságtól? semmit sem mert a mi fiainkból áll. Felséges Leopoldus nem bánt, mert mi nem vétettünk, hanem a nemesség; hát a nemesektől félünk? még mondani is rút, aljunk keményen, mint a kőfal — hívjuk segítségül az Isten nevét, ki szabadít a nagy nyomorúságból. Miben különbözünk — a Paraszt és Jobbágy emberek? ebben hogy a Jobbágyokat az Urak kínozzák és gyötrik a Szabad Paraszt embereket mind az Urak mind a Jobbágyok. N. b. Didra pedig, hogy már ne légyen szükséges, mert most van Királyunk — különbben pedig, ha fog lenni hirünkkel légyen, mert majd mi teszünk ha nem ideshaza Didrát, ki soha sem volt különb Didra — tsak az mennyen Didrára a ki a Királyt tartani akarja. (igy!)

7 Nemes Uraimék, hogy a mi Josefünk meg nem engedte a Parasztokat húzni, vonni, kínozni, ölni a természet ellenis, hogy megmutatta, hogy nemes uraimék nem olyan Szentek, amint a Törvény Könyvök tartja, hogy a Tömlözt nem tsak

a Parasztoké volna, hanem a kegyelmeteké is, és meg érdemlik azt, azért felette le motskolták — Mi pedig adjuk meg méltó ditséretét az országban lévő 52 Vármegeyék szerint 52 Márvány oszlopokat emeljünk méltó ditséretül emlékezetére — Míg pedig az lenne minden helységbéli Parasztok a helységiken emeljenek fa oszlopot, mellyre ragasszanak Pappirosat ilyen írással: — a meghalt 2 Josef ditséretére emeltet oszlop. — Külömben ha valamellyik helység béli Parasztok olyan.... szívűek volnának hogy eztet tselekedni nem mérnék az olyan Parasztokból 2 Josef ditséretére a helységnek végin mikor észre sem veszik halmot fognak rakni. — 8 Más oszlopot emeljenek a 2 Josef oszlopának éppen mellette, melyen ezen írás légyen: Felséges Péter Leopold M. Ország Királya. — Királyunk és Atyánk vágja ki a két oszlopot akárki, — bár lássa — Dátum M. ország 1790 ben.

Ezen Currentalist mindenfelé vigyétek, hogy a szegény sok kint látott maga nyomorúságán kesergő Parazstság tudja magát mihez tartani — egy szívvel az országban, ne féljünk, ha akarod tudni ezt többen írtuk mint 800 Parasztok — tituláld — Parasztok Decretuma — Vidd a Paraszt Bírónak az olvassa el Parasztok előtt, küldje faluról falura Bétsig.

Síri csendben hallgatta végig az egész társaság a hosszú felolvasást, amelyből megtudták, mily rettenetes veszedelemben forogtak és hogy mily szerencse rájuk nézve, hogy a parasztlázadás nem terjedt át ide a Dunántúlra is. Abba

maradt erre az időre a fiatalok tréfálkozása is s amikor végetért a felolvasás, a zsidóciányok sem húztak a végén tuszt. A jobbágyság helyzete nem volt könnyű abban az időben s ha a fellázított parasztságnak sikerült volna a katonaságot is megszereznie, nagy veszedelemben forgott volna az egész nemesség és polgárság.

Gáti uram alaposan elrontotta a jó hangulatot. Igazságtalannak találták a vádakat, hiszen éppen abban a korban, amelyben ők éltek, a felvilágosodás korában a jobbágyság felszabadítása érdekében egyre erősebb hangok hallatszottak s a jobbágyság helyzete Magyarországon lényegesen javult.

Kár volt előhozni ezt a témát!

Ezzel vége is az ebédnek s az urak a dohányzóba vonultak, ahol szabadon beszélgethettek politikáról s egyéb komoly és haszontalan dolgokról, a dámák és a fiatalok pedig a vendégszobába sétáltak át s a zsidó muzsikusok hangja mellett andalogva mulattak tovább.

NAGYBÖJTI VACSORA SZIGORŰ PRÉDIKÁCIÓVAL 1790-BEN

A csontjai megtelnek ifjúságának vétkeivel és nemsokára vele együtt a porban alusznak, — sóhajtotta a nagyszakállú Páter Hermolaus, a «Kaputzinusok» Szerzetéből való Pap és Bétsben a «Nemes Magyar Nemzetnek Prédikátora», aki — bár a kalapos király a szerzetesrendeket feloszlatta, így írta ki nevét a Boldog Halálra elkészítő Imádságok című 1789-ben megjelent könyvére.

A szomszéd teremből fuldokolva, levegő után kapkodva tántorgott ki egy fehérparókás, térdnadrágos, lilafrakkos úr, aki — bármennyire igyekezett is fiatalnak és hódítónak látszani, már nem volt az, mert az idő, ez a fáradhatatlan örök malom megőrölte már testének és lelkének erejét.

— Üljön le ide közénk, öregekhez, — szólt szelíden Páter Hermolaus. — Itt van már kigyelmednek a helye köztünk, nem a táncosnék közt.

Az öreg gavallér leroskadt az asztal mellé, ahol az öreg házigazdán, nemes Horváth Kelemen uramon kívül Páter Hermolaus, továbbá Szikszai György, «egykor magánosságban mun-

kálkodó, most pedig Debretzeni egyik prédikátor», és Bethleni Hari Péter, gróf Vartensleben Vilhelm generális gyermekeinek nevelője üldögélt, néhány olyan úr társaságában, kiknek nevét nem örökítette meg a történelem. Nagy békességben, vacsora utáni hangulatban fogyasztották az «öreges tejét». A hitvitázások kora elmúlt, a türelmi rendelet békességet jelentett a papok között is, ami annál könnyebben ment, mert a papokra rossz idők jártak II. József császár korában. A pompás böjti vacsora után csöndes pipaszó és pataki szomorodni mellett beszéltek meg az ország dolgait.

A vacsora böjtös volt, de senki sem maradt mellette éhen. Még Szikszai György nagytisztelt úram is meg volt vele elégedve, pedig az ő vallása nem tiltja a böjtöt. Dehát a böjti eledelket is el lehet fogyasztani, különösen, ha ily kitűnő konyhán s a nagyszombati híres szakácskönyv receptjei alapján készültek. Már nemcsak túl a Dunán volt minden úri háztartásnak a konyhai bibliája a «Szakács Mesterségnek Könyveskéje», melyet «Az Academia Jesus Társaság-beli Collegiumnak betűivel» 1763-ban nyomtattak ki. Átkerült már ez onnan a Tiszántúlra, a kálvinisták Rómájába is.

Nagyszerű fekete hallevessel kezdődött a vacsora, amelyet így kellett készíteni:

«A halat tisztítsd meg, ha új, sózd be, hadd álljon sóban, míg a levét készíted, azonban szép vékonyan piríts kenyeret jó feketén, azt hányd vízbe, hogy vonja ki a pergelt szagát. Onnan ki-

vévén, tedd egy csuporba, abba vizet, bort, ecetet, főzd meg jól, szitán verd által jó sűrűn és almát metélvén és hagymát, mézben rántsd meg, egy kevés dióbéllel együtt és a halat szépen kimosván, tedd fel véle, főzd meg jól, amint illik. Abba bors, gyömbér, szegfű, só, méz, hogy jó édes légyen és jó melegen add fel.»

A fekete halles után szömörcsök-gomba következett, aminek elkészítését a Szakáts Mesterségnek Könyvetskéje így írta elő:

«Egy csuporba tégy rizskását, metélt petrezselyemlevéllel együtt, főzd meg jól; ez meglévén, a gombát mosd meg és töltsd meg véle, és a levét öntsd a gombára, abba petrezselyemlevelet, főzd meg jól: bors, gyömbér belé, ecetet is és savát megadván, jó melegen add fel.»

Ezután káposzta következett ikrával. Ennek elkészítési módja a következő volt:

«A sós káposztát elsöben meg kell főzni, mintegy félig, és az ikrát is elsöben fonnyaszd meg. Azután mindenikről a levét szüörd le, de a káposztalevet tedd jó helyre: azután az ikrát mosd meg és a káposztával elegyítsd össze, borsold meg, sáfránozd meg és a káposztalével, melyet leszüértél, ereszd fel.» — Sült hal következett ezután, süllő és kecsege, amelyet meg kellett sütni «annak rendi szerint*, olajos lencse volt hozzá a garnirung, jó hagymásan, felyül olajban kirántott kenyérkockákkal volt megtrágyázva és rántott hagyma, amit először kissé megföztek s aztán forró vajban rántottak ki. — Lőnye volt az utolsó fogás, ami így volt készítendő:

«Csinálj peracet és azt eltördelvén, áztasd mézes vízben, onnan kivévén, rakd tálba és a mézes vízből is tölts reá és törött mákkal. . . hintsd meg és vidd az asztalra.»

A vacsora — mint látjuk — igen egyszerű böjti vacsora volt, de a házilag készült sör kitűnően sikerült, csúszott is vacsora közben a vendégeknek s a házigazda kitűnő pataki borára csak a vacsora végén került rá a sor.

*

Szikszaï György nagytiszteletű úr egyideig komor orcával nézett a szomszéd terembe, ahol a fiatalok — bár böjt vala — vidáman járták a táncot a zsidó cigányok muzsikájára. Nem is az komorította őt el, hogy böjtben táncolnak a fiatalok, hanem az, hogy táncolnak és hogy a kisasszonyok ki vannak festve. Egy darabig a szakállába dörmögött, aztán bátran és hangosan megszólalt:

— A hajadon leány elégedjen meg az ő természeti formájával és ékességével: festéssel pedig és hazug színekkel ne szépítse magát. Rútság azt cselekedni nemcsak a férjhezment asszonynak, hanem a hajadon leányoknak is: mert mind azokban, mind ezekben, vagy kevély, vagy nagyon világi, vagy legtöbbször buja szívnek bizonyossága és amaz istentelen Jezabel példájának követése az. Azért a Szent Atyák is nagyon buzogtak az ellen, mint nagy és rút gonosz ellen. Azt mondták, hogy amely asszony, vagy leány

szemöldökét feketíti, orcáját pirosítja, haját hazug színre változtatja, az az ördög találmányát és tanítását követi, — és hogy a festett orca nem egyéb, hanem a bujaság gerjesztése és a tisztátalan szívnek jelensége.

A vendégek csodálkozva hallgatták Szikszai György nagytiszteletű úr prédikációját, de ő nem törődve a rámeredő kérdő tekintetekkel, emelt hangon folytatta tovább:

— Ha azt mondanám, hogy a hajadon leány távoztassa a táncolást is, a világ szokása ellen szólnék. Szóljanak azért itt is a Szent Atyák. Úgy ítélték azok, hogy a tánc ördögi munka, a Sátánnak kedves nézése, az ördögnek vesztő mélysége; — úgy ítélték, hogy ahol buja táncolás tartatik, ott az ördög bizonyosan jelen legyen; — úgy ítélték, hogy a táncolás bujaság és a bujaságnak játéka és hogy midőn az asszony, vagy leány táncol, azzal az asszonyi nemet rúttítja és fertézteti, sőt úgy ítélték, hogy jobb volna vasárnap kapálni, vagy szántani, mint táncolni..

A fiatalok a harsány szózatra kijöttek a táncoló szalából és tettetett komolysággal, vagy egymás háta mögött mosolyogva, kuncogva hallgatták Szikszai György uram református nagyböjti prédikációját.

— Szent Hieronymus azt is tanácsolja, — folytatta tovább nagy gerjedelemmel Szikszai György prédikátor uram, — hogy a leány bort ne igyék, míg férjhez nem mégyen. . .

— Nem is ittunk, — szólalt meg az egyik csillogó szemű kisasszony.

— Csak egy keveset, — kottyantotta el a másik, akinek már huncutul ragyogott a szeme.

— Elrontsák a gyomrukat? — kérdezte az egyik gavallér.

— Jobb, hogy a gyomor szenvedjen, hogy nem mint a tisztaság veszedelemben forogjon: mivelhogy a bor tűz módjára gerjeszti a bujaság indulatait... — válaszolta emelt hangon Szikszai uram.

— Ne féltsen bennünket a nagytiszteletű úri — hallatszott a kisasszonyok társaságából.

— A hajadon leány száját és nyelvét zabolán tartsa, hogy híjába való, gonosz és illetlen szók tőle ne származzanak. Be rút a leányban a fecsegés, a hírhordozás, a tréfás hiábavaló beszéd, a sok nevetés, ihogás-vihogás ... Ha azért valakinek, a keresztyén leánynak gyakorta kell azt mondania Szent Dávid után: «Fogd be, Uram és őrizd meg az én szájamat, oltalmazd meg az én ajakimnak ajtait.»

— De hát hogy menjünk férjhez, ha még a szánkat sem szabad kinyitni? — kérdezte az egyik leány, neki bátorodva, csípőre tett kezekkel.

— A hajadon leánynak nem is szabad, nem is illik férjet keresni magának. Illetlen rútság az, midőn a leány buja társalkodásával, fajtalan édesgetésével, szemérmetlen magaviselésével igyekezi valamely ifjúnak szívét magához vonni és azt maga férjévé tenni.

E szavakra a fiatalok egymásra néztek, sértődötten átvonultak a táncoló szálába, a zsidó

muzsikuskok rázendítettek s a párok hamarosan el is felejtették Szikszai György uram prédikációját.

Pedig ő még mindig beszélt.

Páter Hermolaus törte meg a szónoklatot.

— Éjfél vagyon, nekem mennem kell.

— József császár idején ezt sem vesszük olyan szigorúan, — szólalt meg az öregedő gavallér, aki már kezdte kipihenni a tánc fáradalmait.

— Ha kigyelmetek nem is veszik komolyan, mi még úgy vesszük.

Meghajtotta magát s oda fordult Szikszai György uramhoz:

— Kollega úr, talán menjünk együtt. Helyettem máma kigyelmed tartotta meg a szigorú böjti prédikációt, kálvinista módra, zordon puritanizmussal. De nem baj! Szép vala . . .

A vendégek lassan oszladozni kezdtek ...

A NEMZET ÉBREDÉSE ÉS A MAGYAR RUHA A NEMZETIETLEN KOR UTÁN

1790 február havában levelet kapott a Hadi és Más Nevezetes Történetek bécsi szerkesztősége Somogy vármegyéből, Nagy gombárol:

«Nemes Somogy vármegyének február 25, 26 és 27-ik napjain, a Kapósban tartott közgyűlésen magam is jelen voltam, — írja a tudósító, — ahol ezeket láttam és hallottam:

Először is fölolvastattott az előző gyűlésből a felséghez nyújtott felelet. Aztán a fejedelemnek kegyes ajánlása. Továbbá méltóságos gróf Zsigrai úrnak, mint a nemes vármegye főispánjának a vármegyéhez Sopronból küldött gyönyörű magyar levele, melyben jelentette abból származott teljes örömét, hogy hivatala felvételével hazáját is régi dicsőségébe és méltóságába láthatja visszalépni... A magyar levél olvasása alatt örömben földerültek a magyar orcák és sokak szemei fénylettek a gördülőfélben lévő könnyektől... Amilyen nagy volt ezen a vidéken az idegen öltözetek majmolása, oly nagy már most, még a patyolatos népben is az ősi magyar öltözet megbecsülése, amelyre a mi szépeinket három derék «hazaleányaink» dicséretes példaadása in-

dította. Az történt tudniillik, hogy Fesztetics Lajos gróf, egy igen buzgó és hazaszerető úr bált hirdetett az utolsó farsangi napokra, amelyre a vármegyebeli előkelő uraságok és asszonyságok számosan összesereglettek. Hétfőn, amikor már javában állott a tánc, egyszerre megjelenik régi díszes magyar öltözetben Fesztetics alezredes úr hitvese, Saller Judith asszony és Dezső Imre úr házastársa, Rosty Jusztina asszony, aki igen híres magyar táncos és Gál Francka kisasszony, akikre az egész mulató társaság elbámult és azt hitte, hogy álarcos személyek jelentek meg a bálban. Ezek azonban csakhamar nagy tisztelettel kijelentették, hogy ők éppenséggel nem maskarának vették fel a rajtuk lévő öltözetet, ami egyébként elveiknek megbántása volna, hanem inkább az azok iránt való tiszteletből s az ő életük követésére elszánt állhatatos igyekezet indította őket arra, hogy ilyen általános öröm helyén való megjelenésre a magyar ruhát választották és ezután ez lesz a legbecsesebb és kedvesebb ruhájuk. E kinyilatkoztatás úgy felbuzdította a többi asszonyságokat és kisasszonyokat is, hogy mindnyájan elhatározták a magyar ruha felvételét, még pedig, másnapra kelvén, a férfiak példája szerint ők is mindnyájan egy szint választottak ruhának.

— Jó eszköz lenne ez — jegyzi meg a Hadi Történetek szerkesztője — a ruhában való nagy bujálkodás ellen is, ha az ékes asszonyi nem más nemes vármegyékben is követné a nemes Somogy vármegyebeliek példáját. Meg lesz-e ez,

Illyen öltözetben jelentek meg némely Magyar Fő Asszonyok az Or-
szág szélén, a Bécsből Itálya jöve kőrmának fogadására. Febru. 18da napján 1790^{sz}
Hud. Fortin II^{da} Szak. 28da le

vagy sem, nem ígérhetjük, mert nem vagyunk rá fölhatalmazva, de reméljük, hogy a magyar öltözet általános és állandó lesz a magyar dámák között. Mert sokfelől értettük és hallottuk ilyen ki nyilatkoztatásaikat, hogy felveszik a magyar ruhát és nem most lesz, amikor leteszik. Igaz, hogy egy deák példabeszéd a férfiak virtusának állítja az állhatatosságot, de a magyar dámáknak egy deák példabeszéd törvényt nem szabhat. Magyar példabeszéd pedig nincsen olyan, amely a magyar dámákat kirekeszteni az állhatatosságnak bírásából.

Sokan talán különösnek fogják találni, hogy a régi időkben magyar hölgyek és magyar újságírók külön említésre méltónak találták a magyar ruha előfordulását Magyarországon és buzdítottak annak viselésére. Valóban különös is, hogy a magyar történelem folyamán volt olyan korszak, amikor a magyar főurak, nemesek, polgárok elkülföldiesedtek, lomtárba tették a magyar ruhát, a magyar divatot, a magyar beszédet, a magyar táncokat, a magyar szokásokat és a magyar ruhák csak a kamarákban, a magyar szokások csak az alsóbb néposztályoknál, a magyar táncok pedig csak a falusiaknál őriződtek meg. De volt ilyen korszak, amelyet nemzetietlen korszaknak nevezett el az irodalomtörténetírás, mert ez a korszak a világi irodalom terén nagyon keveset produkált. Az egyházi irodalom terén ugyan annál több és értékesebb magyar nyelvű könyv jelent meg, azonban idegen volt a hivatalos nyelv, a felsőbb oktatás és a tudományos irodalom

nyelve; a tudományos könyvek latin nyelven jelentek meg, idegen volt a főurak nyelve, akik nagyjából a bécsi udvar körül éltek, a németen kívül szívesebben beszéltek franciául s talán jobban is tudtak, mint magyarul, levetették a régi divatú magyar ruhákat és francia divatú barokk, majd rokokó ruhákba öltöztek, elfelejtették a magyar táncot és a régi magyar táncok helyett menüettet, német, lengyel és kontra táncokat lejtettek. Ez a korszak a XVIII-ik század elejétől, II. Rákóczi Ferenc elbujdosásától, a kuruc kor végétől 1790-ig tartott.

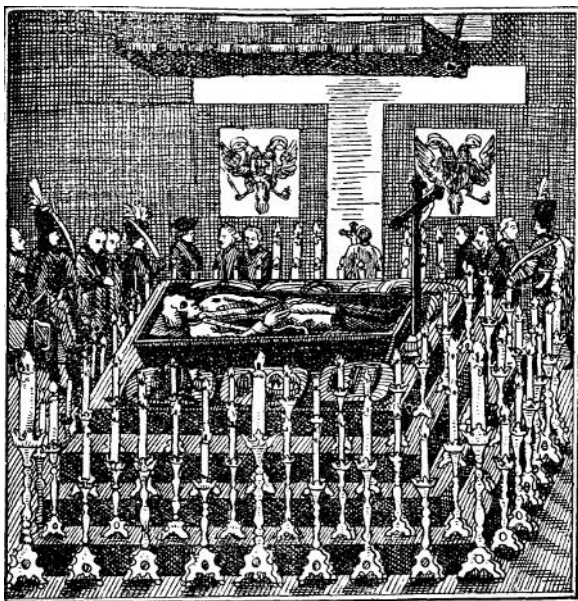
1789-ben, II. József uralkodásának utolsó évében ébredt újra a magyar öntudat. II. József halála előtt több rendeletét visszavonva, visszaadta a koronát, amelyet Bécsből óriási ünneplésségek között hoztak haza, a városokat mindenütt föllobogózták tiszteletére, bandériumok fogadták a megyék határain és kísérték végig a vármegyék területén, hazafias szónoklatok hangzottak el a megyei közgyűléseken, és pedig, amit a Hadi Történetek mindenütt a legnagyobb örömmel emelt ki, magyar nyelven. Ez visszahatás volt II. József túlságba vitt németesítő törekvései ellen s a visszahatás egyszerre visszhangot vert az egész magyar társadalomban, a főrangúaktól le a legszegényebbekig. Társaságok alakultak, amelyek céljukul tűzik ki a magyar nyelv, ruha, tánc és szokások propagálását s ennek az eredménye lett az, hogy 1790 második felében már általánossá lett a magyar szó, a magyar ruha, a magyar tánc s a magyar főúri höl-

gyek nemcsak Magyarországon viselték a pártát és pruszlikot, hanem elég vakmerőek voltak ahhoz, hogy bécsi udvari bálokon is magyar viselet* ben jelentek meg, ami föltűnést keltett, de egyúttal divatot is teremtett, amennyiben 1791 farsangján már osztrák és más külföldi hölgyek is magyar báli ruhát vettek föl az előkelő bálákra.

Az udvar nem vette rossz néven ezt a tüntetést. Legalább is a ruházatot illetőleg nem emelt szót ellene, sőt maga II. Lipót is behódolt a magyar divatnak. Róla azt jegyezték föl, hogy atyai módon bánt az alattvalókkal. — Atyai módon is fogja hasznát venni — jegyezte meg a Hadi Történetek szerkesztője. Ausztriában Lipótot mindenképpen becézték s szállóige lett róla a következő mondat: Lipót hazájának és városának szerelme és az arany időnek visszaállító ja.

A Hadi Történetek följegyzí róla, hogy április havában magához hivatott egy magyar csizmadiát és sarkantyús magyar csizmákat rendelt nála. A csizmadia, összeszedvén minden udvariasságát, amit csak alkalma volt a kaptafa mellett megszerezni, jelenti készségét a király kívánságának teljesítésére, kéri tehát, engedje meg, hadd mérhesse meg a lábát. A király lerúgta a papucsot, amelyben volt — reggel lévén még csak az idő —, felteszi a lábát egy székre. A csizmadia letérdel s minden alázatossággal értésére adja a királynak, hogy a csizmadiáknak szokásuk úgy venni mértéket, hogy térdeikre veszik a megrendelő lábát. Nem ítélvén a király sem feloldoztatottnak magát a csizmadiákra régi eleik-

ről szállott szokásból lett törvény alól, oda engedte a lábát. Vége lévén a mérésnek, kérdi a csizmadia a királyt, milyen sarkantyút ütessen a csizmákra? — Aranyat — feleli a király. E fe-

Egy volt a király 1741 József Török 1741. Béni Dániel Magyarországon Péter 1741

II. József a ravatalon

lelettel nem elégedett meg a csizmadia, tovább faggatta: Egészen aranyat-e, vagy csak aranyoztat?

— Eredj — monda a király — egészen ara-

nyat, egészen. S aztán még ezt az intést ragasztotta beszédéhez magyar nyelven: de csinos legyen.

Mivel a király nem mondta meg, hány pár csizmát készítsen számára a csizmadia, úgy gondolta, hogy nem vét ezúttal a csizmadiáknak szóló lecke ellen: Ne sutor ultra crepidam, — ha felemelkedvén képzelődésével a varrószékről a királyi székiig, úgy gondolkodik, hogy illendő lesz féltucattal tisztelni meg a királyt. Már meg is határozta magát a csizmadia, hogy a csizmák száma csak ne legyen kevesebb hatnál, mivel a király méltósága — és a maga haszna kívánja.

Ez nem kitalált történet — a cenzúra korában, de még azon túl is kockázatos dolog lett volna egy újság részéről kitalált történetet közölni a király személyével kapcsolatban. Ez kétség kívül szó szerint úgy történt, ahogy itt olvasuk s a Hadi Történetek szerkesztősege ezt az értesülését is nyilván onnan kapta, ahonnan a többi udvari híreket: az udvari kancelláriától. Közli még az egykori újság azt is, hogy a többi magyar ruhadarabokat is erősen készítik már a király, valamint Ferenc főherceg számára.

Ferenc főherceg először csak fekete magyar csizmát csináltatott, amikor azonban meglátta az egyik magyar gróf arannyal háromszorosan kivarrott csizmáját, ez jobban tetszett neki s ugyanolyant rendelt ő is a magyar csizmadiánál. A csizmadia «kapott a jó alkalmatosságon s bízta a főherceget, hogy még gazdagabb is lehet a csizma: de csak megmaradt a főherceg amel-

lett, hogy olyan legyen, mint a gróf A.-é. Amint a Hadi Történetek írja — a királyné is magyarosan fog minden lemenő hercegekkel együtt Budán megjelenni. Természetes, hogy az udvarhölgyek és a mágnásasszonyok és leányok szintén magyaros öltözetben jelentek meg ott, ahol a királyné magyar ruhát viselt.

«Lám, mihelyt maga kezdi becsülni a magyar szép öltözetét, talál legottan más nemzetben is követőket. Ami most megtörtént a ruhán, megtörténhetik az szintén úgy a nyelven is, ha mi magunk abban a becsben fogjuk tartani azt, amelyet ez a ruha felett érdemel, annyival nagyobb mértékben, amennyivel valóságosabb megismertető jele egy magyarnak a nyelv a ruhánál.

Megtudjuk még azt is, hogy Ferenc és testvéröccse, Lipót főhercegek szintén tanulnak magyarul. S ha az udvarban ilyen divat kapott lábra, természetes dolog, hogy az udvarban és az udvar közelében élő magyar urak szintén kénytelenek voltak engedelmeskedni az uralkodó divatnak s rövid idő alatt visszamagyarosodtak, kacagányba öltöztek, mint őseik.

A királyné sem maradt hátra felséges ura és a főhercegek mögött a magyar dolgok iránt való érdeklődésben. Mint a Hadi Történetek májusi száma írja: a királyné Károlyi Antal grófnét választotta ki magyar köntöseinek elkészíttetőjéül és testére való felalkalmaztatójául. Ezen foglalatosság igen dicsőséges és annál kedvesebb az említett nagy magyar dámának, hogy azáltal most ismét új szerencséje lehet hazájához eleitől

fogva viseltetett szíves buzgóságát kiváltképpen való erőben megbizonyítani. Azért is különös készséggel áldozza fel egész napi fáradozását a felséges királynénak mindaddig, míg az említett fenségnek minden magyar ruhái el nem készülnek tökéletesen ».

A magyar divatban úgylátszik gróf Teleki Sámuelné, a vicekancellárius felesége, született Bethlen grófné vezetett, mert a pozsonyi dámák őt kérték meg, hogy a maga jeles magyar öltözetiből engedjen át nekik egyet mustrául, amelynek formájára a jóíz regulái és tetszések szerint való magyar köntösöket készíttethetnének. Közbenjárójuk az egyik Széchenyi grófné volt. Megnyerték, amit kértek. Igen jó helyre fordultak a magyarosodni készülő dámák a magyar ruhát illetőleg, de «a külön-különféle gyönyörű magyar könyvek iránt is lehetne ott tanácsot kérni, lehetne egy igaz virtusokkal ékeskedő főasszonyságnak is formáját venni» — jegyzi meg a Hadi Történetek. A Telekiek általában kivették a részüket a magyarosításból, vezető szerepet játszottak: a férfiak a nyelvmagyarosítás s a dámák az öltözködés megmagyarosítása terén. A Hadi Történetek májusi száma pl. a következő tudósítást közli: «Egy kellemetes magyar dámát volt szerencsénk az elmúlt vasárnap gróf Teleki Mária kisasszonyban, a vicekancellárius őexcellenciája leányában gyönyörködve szemlélni. Előlről fel volt az említett gróf kisasszonynak a haja fésülve: hátulról pedig hajtőre csinálva s aranybogiáros gyöngyös pártával és ezüst koszperddel (tüdző-

vel) ékesítve; nyakán briliántos nyakszorító tündökölt; vállait és mellét arannyal kivarrott keszkenő fedte. Derekát arany láncövvel kerített pozsonyi váll szorította. — Párját tiszteltük a leírt magyar dámának gróf Vartensleben úr kisasszonyában (akinek az anyja szintén Teleki-leány volt). — Ezeknek mindkettőjüknek úgy illik a magyar öltözet, hogy (enélkül) valóban sokat elvesztenének természeti szépségekből, ha némely magyar dámák példáját akarnák követni, akik már is beteltek nemzeti ruhájukkal s azt idegenel fölcserélték. Mily hirtelen ez a változás — jegyzi meg csodálkozva a Hadi Történetek szerkesztője. — Akkoriban tudniillik a divat nem változott minden évben, sőt évenként többször is, mint ma — és föltűnő volt, hogy még egy eszten-deig sem hordták a dámák a magyar ruhát és máris akadtak köztük, akik azt az idegen divattal fölcserélték.

A Hadi Történetek szerkesztője buzgóságában annyira megy, hogy a papokat is magyar köntösbe akarja öltöztetni. Győrben két úriember el is készíti a magyar pap ruhájának tervezetét. A Hadi Történetek az illető uraknak, kiknek nevét nem, csak nevük kezdőbetűit közli, hazafiúi kívánságához képest rézre metszették a tervezetet, de megjegyzik, hogy egyáltalán nem céljuk sürgetni a talpig érő papi ruhának teljes kiszorítását. Mert a hosszú köntös igen illik a tiszteletet érdemlő papi rend méltóságához. Nem vétünk mindazáltal — írja a Hadi Történetek júniusi száma —, vele semmit, ha azt állítjuk, hogy ha

más nemzetbeli papok, a legfelsőbb rangúaktól fogva a legalsóbb renden lévőig viselhetik a nemzeti ruhát hivataluk nagyságának megalacsonyítása nélkül, miért ne lehetne azt cselekedni a magyar papoknak a közönséges Isteni szolgálaton kívül, midőn pl. utaznak vagy ártatlan mulatságban vannak. Főképpen pedig olyankor, amikor a plébános urak nagy sárban vagy hőségben betegekhez mennek. És az ily alkalmatossággal viselhető öltözetnek mintáját akartuk mi a mellékelt képen ajánlani. — Némely református és evangélikus prédikátor urak már eddig is dicséretes példával jártak elől e tekintetben, de sokan mögint csak a német ruhán kapdostak, amiért nem is lehet elítélni őket, ha meggondoljuk, hogy eddig a német ruha tartatott az akadémiakusság ismertető jelének, annyira, hogy anélkül a legérdemesebb személynek is csak «itthon tanult» (domi doctus) volt a neve. Erdélyben pedig valamire való eklézsiát sem kapott volna ez előtt, ha vendég-hajat is nem vitt volna. Pedig nem szebb-e s nem inkább illik-e egyházi személynek a szépen hátra fésült, természetes rövid haja, mint akár a kolbászos haj (tudniillik befönt haj), akár a paróka, főképpen az olyan paróka, amely faluhelyeken minden hajporát (púderét), ha valami volt is azelőtt rajta, elhullatta, színéből s fodrából kivetkezett. Az ilyen fedél nemhogy ékessége volna a fejnek, sőt a különben legszebb fejeket is mind megannyi medúzafökké változtatja. És ezt nem tapasztalás nélkül mondjuk — teszi hozzá a szerkesztő.

A külföldi ipar természetesen nem nézte jó szemmel a magyar piac elvesztését és a szabóiparosok, divatárusok s újságírók gondoskodtak róla, hogy Magyarországot a magyarosodásért megfelelő rágalomokkal illessék. Azt írták pl., hogy Magyarországon a német ruhákat «nevetséges ceremóniák között» elégették, hogy a német nyelvet faunusok nyelvének nevezték, hogy a német írók munkáit kemencébe hányták, pedig ezeknek olvasása sok homályt oszlatott el szemekről. De ez még semmi se volna, írták a német lapok, az azonban már mégis csak sok, hogy a szegény német földmérőket elkergetik, vagy katonának adják, a német feliratokat karddal vagdalják le a házakról és azzal fenyegetik a királyi városokat, hogy törvénybe idéztetik őket, ha ők is hasonlóképpen nem cselekszenek. — A magyar elfogultság érdekes tanárokat foszt meg hivatalától azon a címen, hogy az illetők németek vagy protestánsok. A bécsi udvarnál az olasz és a spanyol nyelv jött divatba és a német nyelv, amelyet József nagy becsben tartott, mint valami nyugvó helyéről elvert gerlice, megint a Thuisikon cserfás erdejébe veszi vissza magát. Bécsben egynéhány ezerén vannak kenyér nélkül, melyet elvesztettek Magyarországon, csak azért, hogy németek vagy protestánsok. — Az olyan nép — írja az egyik külföldi lap —, mely ekként cselekszik, nagyobbat vét Istene s az emberiség ellen, hogy sem mint soká maradhatna birtokában a szent szabadságnak. — Járom illik azoknak nyakába jutalmul, akik mások nyakába ve-

tik azt s illendő, hogy gyalázat kövesse az emberiség gyalázóit. Megírták azt is, hogy amikor egy nagy magyar gróf német ruhában bement a preláthusok és mágnások Táblájára, a magyar-ruhás urak ki akarták dobni az ablakon. A Hadi Történetek rágalomnak minősíti ezeket a híreszteléseket, a német ruhás magyar gróf esetének utána is jár és megállapítja, hogy ez is ugyanolyan ostoba kitalálás, mint a többi, amelyeket átlátszó és érthető célzattal terjesztettek rólunk.

A magyar nyelvnek és a magyar viseletnek régi jogaiba visszahelyezése mellett a régi szokásokat is visszaállították ekkor Magyarországra. Hogy mik voltak ezek a szokások, azt a több mint másfélezer oldalas egykorú újságévfolyamból nem sikerült összeállítanunk, csak egy igen jellemző magyar szokás visszaállításáról emlékezünk itt meg. Ez a régi, a nemzetietlen korban divatból kiment és most újból divatba hozott szokás — sajnos — a dikciózás volt.

Egy Nagykárolyból szent György havának huszadik napján kelt hosszú tudósítás leírja gróf Károlyi Antal, Szatmár vármegye főispánja installációját. Leírja, hogy miként fogadták a megye urai harminckét hintóval Szatmár vármegye határán, Vasvár helység mezején e nagy vendéget. Kiemeli a tudósítás, hogy Károlyi Antal menyé, Károlyi József úr hitvese, a megújult magyarság egyik remeke, hogyan volt öltözve: gazdag, bársony csákós süveg, dolmányforma melyrevaló, kurta mente, magyar csizma volt a ruházata ennek a magyaros tekintetű, szép ifjú

asszonyoknak. A fogadtatásban részt vettek a megyei urakon kívül a megyei tisztviselők, a hajdúk és a vármegye katonái is. Megjelentek küldöttségben a zsidók is, akik sok égő gyertyák között, cifra fedél alatt kivitték magukkal a tízparancsolatot, ezenkívül két hosszú rúdra függesztett nagy és sok csengőkkel megrakott ezüst koronát, és egy rámára vont, két ölnyi magasságú, ugyanannyi szélességű damaszt selyem anyagot, amelynek a közepén arannyal kivarrott zsidó írás szemléltetett. Mialatt a főispán hintója berobogott Nagykárolyba, szüntelen ropogtak a Somos nevezetű nagy erdő szélén kiszegzett kerekas ágyúk. A közgyűlés után, amelyen tisztújítás volt, ötszáz személynél többet traktált ebéden a főispán úr és mivel sem a vár, sem a vármegye, sem a prefektus háza nem volt elég az igen nagyszámú vendégek befogadására, tehát a vár közepén is terítettek egy nagy, hosszú asztalt az ég alatt.

Ami ezután következik a tudósításban, az föltűnő volt 1790-ben, t. i. hosszú szünet után ekkor kezdődtek újra az ebéd melletti dikciózások. A tudósítás szó szerint a következőket írja: «Kívánván a régi jeles magyar szokásokat a multságokra nézve is visszahozni és megeleveníteni, felállott minden asztalnál egy-egy a főnemsek közül, ivott — a gyülekezet nevében hoszszacska ékes beszéddel, kívánt minden jót életéért, egészségéért a főispán úrnak együtt a gyülekezettel, így ittak a főispánné őexcellenciája egészségéért is, kinek minél előbb lehető személyes tiszteletét nagy vivátkiáltások után igen ér-

zékeny indulattal óhajtották. Friss emlékezetekben van ugyanis a rendeknek ezen nagy dámának hazájához való nagy szeretete, aki valamint szülött nyelvünket gyermekségétől fogva tökéletesen beszélte s a magyar köntöst ifjabb idejében is nagy kedvvel és dicsőséggel viselte: úgy most is alig várja azt az időt, amelyben kalpagosan, piros csizmában és a nemes Szatmár vármegye formaruhájában utazhasson Bécsből Buda felé s követésre méltó példát nyújthasson több hazánk leányainak is, akik talán még eddig idegenkednének nemzeti szép öltözetünktől.»

Íme tehát az 1790-es esztendő visszahozta ünnepi lakomáinkra a dikciózást is, ami a XVIII-ik században a nemzetietlen korban szünetelt. (Bár ne hozta volna!)

Ez a nagy év általában a nemzeti szellem nagy föllendülését s ezzel együtt a könyvek megsaporodását is maga után vonta. Ami e században azelőtt csak szórványosan történt, egymásután jelentek meg magyarnyelvű, világi tárgyú kiadványok, versek, regények, iskoladrámák és mindenfajta fordítások. II. József túlzó németesítő törekvéseinek köszönhetjük a hirtelen öntudatra ébredést az erőszaknak ellenszegülő nagy visszahatást. Ha a XVIII-ik század németesítő törekvéseit továbbra is csöndben, óvatosan folytatta volna, ki tudja, mikor ébredt volna a magyarság arra a bátor öntudatra, amely 1790-ben egy időre eltemetett mindent, ami idegen volt náluk: nyelvet, ruhát, táncot és szokásokat, így tehát talán még hálásak is lehetünk II. Jó-

zsefnek, aki annyira elkésértette őseinket erőszakkal németesítő törekvéseivel, hogy a visszahatás nem csak azokat az intézkedéseket semmisítette meg, amelyeket a kalapos király ellenünk hozott, hanem oly hibákból is kigyógyította a magyarságot, amelyekbe önhibájából esett.

Angolok Komáromban

Nem régiben két ánglus utazók mentek itt keresztül — írja a Hadi és más nevezetes Történetek 1789-ben. — Éppen akkor kísérvén őket által a piacon, mikor mind a katolikusok, mind a protestánsok a templomukból jöttek, közel ötvenig való nyestes s nyusztos mentéjű urakat s kereskedőket látva együtt, egészen elbámultak rájuk, s azt kérdezték, hogy talán azok mind huszár offítzerek, akik már a szolgálatot letették. Melyre mikor mondtam volna, — írja a tudósító, — hogy ezek komáromi nemes emberek és hogy ez a magyarok rendes öltözete, így feleltek: «Mindenkor hallottuk, hogy igen marciális nemzet ez a magyarság. Megmutatja ezt öltözetével is, hogy még akik nem rendes katonák, azok is ilyen huszár módra öltöznek.» — Kár, hogy sokan mind nyelvüknek, mind ruhájuknak változtatásával önként törlik el nemzeti karakterüket. — Mennyire elsatnyultak már is azok, akik mind a kettőt felcserélték! — Ha vitéz eleik feltámadnának, elszégyenlenék magukat. — Ama bölcs miniszter H. Kaunitz némely főbb nemeseinket maga megszólította azért, hogy

nemzeti köntösüket nem viselik, holott az anglus nép után, úgymond, egy sem érdemli meg jobban, mint a magyarság, hogy magyarnak nevezessék.

Ezt írják a Mindenes Gyűjteménynek nagyérdemű T. T. szerzői, Sz. Andr. Hav. 4-dik napján költ X. Levelükben.

Ha a Komáromban megfordult két anglus utazók október 26-dika estéjére Nagyváradra vetődhetek, s az ott akkor tartott nagy Bálban megjelenhetek volna, ott is gyönyörködheték volna magukat, a szép magyar öltözetek szemlélésével, amelyben feles számú odavaló s külföldi urak jelen voltak (mivel azon a napon tartatott a közgyűlés). — Ez úgy ment véghez, mint a pozsonyi; s mind magyarosan öltözve. Még a német tisztekre is magyar mentéket húztak. — örömmel tapasztalhatták volna amellet a magyaroknak az anglus nemzethez való hajlandóságát: mivel anglus táncot is jártak, a magyaron és lengyelen kívül. Egyebet nem is. — Nem volt ezen magyaros bálban híre is a Bakkerájnak, Mandelmilchnek, s a t. Hanem voltak bezzeg jó magyar sütemények, voltak ürmös és másféle derek borok, volt szilvapálinka is, — a trakta is alkalmasint megegyezett volna az anglusok természetével. (Hadi. . . történetek. I. 1789. 489—491 lap.)

A ROKOKÓ REFORMÁTUS SZÉPASSZONYA

A régi bibliafordítások asszonyi-állatnak írják az asszonyt, és ez a tapintatlan elnevezés a XVI. és XVII. században a szószéken keresztül közkeletűvé vált. Nemcsak vallásos, világi tartalmú írásokban is találkozunk ezzel a biblikus becsületsértéssel. A XVIII. században azonban már a barokk, de különösen ennek végén a rokokó korban «az asszonyi állat» lassan kimegy a divatból s a XVIII. század prédikátorai már nem sértegetik a nőket ezzel a megalázó és boszszantó ízű meghatározással, hanem udvariasan asszonynak, úrasszonynak tisztelik őket.

1795-ben meghal Kolozsvárott Dániel Kata, Mara Lőrinc úr felesége s temetése alkalmával két halotti prédikáció hangzik el felette, és jelenik meg róla nyomtatásban is. A két búcsúztató közös címe: «A jó és szép asszony leírása, mely néhai méltóságos Vargyasi ifjabb Dániel Kata úrasszonyról, méltóságos F. Szálláspataki Mara Lőrinc úr volt igen kedves feleségéről, mint eredeti képről vétetett és a megsebbegetett szívű méltóságos úr özvegy akarattyára, vigasztalására, elszalasztott kedvességének szomorú utolsó tisztességtételekor, Kolozsváron a reformátusok nagyobbik

templomában két halotti tanításokban a gyászos gyülekezet előtt kibeszéltetett 1795. esztendőben, márciusának 8-ik napján.» Két prédikáció közül az egyiket Szilágyi Ferenc kolozsvári református pap tartotta, aki a jó asszony, a másikat pedig Herepei Ádám nagyenyedi professzor, aki az Istennek és embereknek tetsző szép asszony képét festette meg róla.

A XVIII. század prédikációi vallási tanításokon és vigasztalásokon kívül gyakorlati, világi kérdéseket is tárgyaltak. Herepei Ádám tanár úr beszéde például a XVIII. századbéli szép asszony eszményképét rajzolja meg.

Én nem vagyok azok közül a szép társaságok gúnyolói közül való, akik az Istennek fiaiban és leányaiban minden úgynevezett módit (divatot) kárhoztatni akarnak, — mondja tudós Herepei Ádám tanár úr. — Akik a világgal bölcsen akarnak élni, szükség, hogy a módi kapriciáinak is alávéssék magukat. Igen nagy megkülönböztetés (különtség) lenne semmit nem akarni csinálni, amit a világ csinál. Ha egy új dáma az elmúlt száz-béli öltözettel jelennék meg egy nézőhelyen (nyilvános helyen) mi lenne? a gúnyolások miatt sehova is bé nem térhetne. A békesség hozza hát magával, hogy akármilyen rendszerént valóság felett légyen is, amit egyszer helybenhagynak, követni kell. — Szóval Herepei Ádám rokkó református pap tanítása szerint az asszonynak követnie kell a divatot, alkalmazkodnia kell hozzá, de óvakodnia kell attól, hogy túlságba vigye, vagy a saját ötleteivel újítsa. — Az is szük-

séges szerinte, hogy az emberek a rangjukhoz képest ereszkedjenek össze a világgal. Sokkal szebb dekoráció jön ki belőle itt a földön, ha a nagyobb és kisebb fények együtt produkálják magukat, akár a nagy mindenségben is, ahol annyiféle nagyságú és fényű testeket látunk forgásban. Mert miért vették a nap, a hold, a csillagok azokat a fényeket, ha nem azért, hogy azokban mutassák magukat?

Külső szépség, ékesség tehát nem értelmetlen üres szavak, amint azt «a zsimbes erkölcsmenterek tartják*, a hiba csak az, hogy az emberek hiábavaló tárgyakra alkalmaztatták, és ezen aztán a szépnem nagyobbára megbotránkozik. Keressük hát a módit (divatot) eredetében s vizsgáljuk meg, mi benne a kár vagy a haszon.

Különös, új hangú prédikáció, amely védelmébe veszi a divatot, holott nemcsak a régibb időkben, — manapság is gyakran hallunk elítélő szavakat a szószékről a világi hivalkodás, a divat ellen. A rokokó kornak azonban a divat kérdéseiről más volt a felfogása, mint az előző, sőt talán részben mint a következő koroknak is, és ez a felfogás íme kifejezésre jutott a protestáns papok tanításaiban is.

Az első köntösök, — tanítja Herepei Ádám, — a test oltalmára készültek, a levegő-ég ellen. Olyanok is voltak! Ettől az első együgyűségtől csakhamar eltávoztak az emberek, legelőszőr az asszonyok. Néminemű csinossgot kerestek, amire természeti mivoltok is vagy, hogy a férfiaknak inkább tessenek s ezt Herepei Ádám dí-

cséretes ösztönnek találja. A hosszú köntöst választották az asszonyok, akár azért, mert az szemérmesebb, akár azért, mert ékeesebb. Azonban csakhamar affektálás csúszott be a divatba, az asszonyok próbálgatni kezdték, hogy melyik ruha tetszhessek inkább, azaz kezdtek eltávolodni attól, ami még természetesnek látszhatott és gyakran eljutottak oly viselethez, ami nevetségessé tehetett. Vannak egész nemzetek, amelyeknek leányai és asszonyai ábrázatjukat veressel, zölddel, fehérrel stb. mázolják és tűhegygel különféle figurákat rajzolnak beléjük, fejeket és orrukat kitollazzák. Az európai asszonyok nevetnek ezen a viseleten, de vájjon ezeknek a vadnépeknek hogyan tetszhetnek az európaiak? — kérdi Herepei Ádám. És nem szeretik-e ezek is, — «hogy orcájok a veres és fejér alatt ne lássék, míg a természet a mesterségben elveszvéen, csak a színboríték marad, s az ő fejek hajának gála épületei hány állásokra nem hágtak volt? Volt, hogy a férfiak csak olyanok voltak mellettük, mint a sáskák. Nemrégén úgy tetszett, hogy a rendes testek állására vissza alá akartak szállani, amelyeket megnyesnek, hogy nagyobb fejeket taszítsanak ki, mint voltak». — Herepei Ádám tanár úrnak ez a mondata nem egészen világos fogalmazású, az azonban nyilvánvaló belőle, hogy korának asszonyai festették magukat, fejükön hajból nagy gálaépületeket, azaz parókákat viseltek, de azt már bajosan érti meg az ember, hogy ezek mellett a férfiak miért voltak csak olyanok, mint a sáskák.

A test összes részei között a fejnek van a legkevesebb szüksége a divatosításra s mégis ezt piperézik a leginkább. Az arc a szeméretességnek és jókedvnek a kifejezője a színekkel. A szemben lobog az élet és a fényesség. S a fej körül a hajgyapjú, árnyékával «még tisztább napot csinál». Nem, a mesterség, a piperzés a fejen nem csinálhat egyebet, csak ronthat. Balgatagul elfordítja a szemeket a valóságos szépségekről mindenféle gyerekes dolgokra, szerteséjjel aggatott pántlikákra és szúrt kövecskékre. Pedig amikor a rútság csak magában van, nem veszik úgy észre, mint amikor ki van aranyozva és gyöngyözve, ezeknek a fényességek új szint ad a rútságnak, és ami a maga éjszakájában el volt rejtve, a gyémánt tűzénél inkább meglátszik.

Herepei Ádám újra meg újra hangsúlyozza, hogy nem célja minden ékesítést kárhozatni a szép nemben, sőt egy asszonyban még inkább ócsárolni is kell azt, ha otthon is nem ügyel kellőképen az öltözködésére. Nevetséges az asszonyoknak az a kifogása, hogy már van férjük, másoknak már nem akarnak tetszeni, amikor pedig nyilvánosan meg kell jelenniök valahol, ugyanám kiöltözködnék. És ha véletlenül otthon lompos öltözetben találják őket az idegenek, mentegetőznek, hogy egyedül csak az urukkal vannak itthon, nem is sejtették, hogy társasághoz lesz szerencsájük. Az ilyen asszony is pusztítja férjét divatos öltözködésével, költekezésével, de nem a férj az oka a szép öltözködésnek.

Csak az a divat kárhoztható Herepei Ádám

szerint, amely önimádásból, «egy magát bálványoztatni kívánó szeretetből» folyik. Ez az önimádás veszedelmes az asszonyokra nézve. Semmi sem könnyebb, minthogy egy ilyen önimádó ifjúasszony elszédítsen valami hízelkedőt? Ha az önimádás túlhalad a mértéken, az asszony minden nap új dekorációk után mesterkedik, hogy ezekkel új szépségeket idézzon magán elő, hogy a sóhajtások fellegét sokasítsa és hogy önnön bálványszeretetét mindinkább megrészegetse. Ezek között a szépítő apparátusok között készülnek azok a tüzes nyilak, amelyek minden emberi lelkeknek ellenségei és amelyek a hiú szívekben a gonosz indulatokat lánggra gyújtják. Az önimádó asszonyokban a szenvedélyek kimerítik a lélek tehetségét és alkalmatlanná teszik arra, hogy reális dolgokról elmélkedjenek, a vallás unalmukra van, mivelhogy zsenírozza őket; a szépség, a külső ékesség az ilyen asszonyokban az első. Vannak öreg nők, akik még bőrüknek fehérségével dicsekednek és azt hiszik, hogy vén gráciájukkal még hódítani tudnak, ámbár a ráncok már elárulják őket. És vannak olyan ifjak, akik még azt kívánják, hogy koporsójukban szép frizurájuk legyen és hogy nyújtóztató padjukat gálára, azaz elegánsra csinálják.

De mind e hiábavalóságok közepette is a legnagyobb hiba az, hogy az asszonyok nemcsak szépek akarnak lenni, hanem még szebbek, mint bárki más. Pedig minden rossznak a kútfeje ez. Két asszonybarát egymást, testvér a testvért, sokszor az anya a leányát nem tudja jó szemmel

nézni, ha annak több tisztelője van. De még nagyobb bajokat okoz a luxus, amely az asszonyok között uralkodik. Az alsóbbrendűek mind a felsőbbrendűekhez akarnak hasonlítani, a külső alatt mind el akarják rejteni eredetüket, hogy színt csinálhassanak maguknak tiszteletükre, amelyeket pedig nem érdemelnek meg. Pedig régi igazság, hogy a divat és az erkölcs együtt halad. Rómában az öltözetekben való különbség akkor szűnt meg, amikor az erkölcsök megromlottak. Azt mondja Herepei, hogy az utcán már nem lehet megkülönböztetni a városi kispolgárnét és a nagy dámát. Pedig a túllétködést szükségképpen szegénység követi, a díszes öltözködésről nehéz leszokni és ezért sokszor gyalázatos módokra kell vetemedni. Egy alkalommal — írja Herepei — egy gálaasszony egészen kikövezeve, (azaz egy drágakövekkel fölékesített elegáns asszony) panaszkodott egy nagy kancelláriusnak, hogy borzasztó melege van. Mire a kancellárius így válaszolt: az asszony sok házakat, szőlőhegyeket, egész uradalmat hordoz magán, nem csuda hát, ha megizzad. Ezek az asszonyok *bálványrollét*, azaz bálványszerepet játszanak a keresztény világban, minthogy minden maguk szépítésüknek az a célja, hogy imádókat szerezzenek maguknak. És ki tudná előszámlálni mindenféle fajtájukat? Némelyek, mint a Moloch, tüzen által akarják magukat tiszteltetni, mások, mint a Bál, vérzeni szeretik imádójukat, mások mint a Bél, terített asztalokat kívánnak. De — mondja Herepei —, ezek az imádók aztán sokszor bán-

tak úgy az ilyen asszonyokkal, mint a kínaiak a maguk isteneivel, hogy mikor mégsem akarták meghallgatni könyörgéseiket, rútol megverték őket. S az ilyen bálványok sokféleképpen eshetnek ki önistenítő szerepükből. A házasság például visszája az istenítésnek. A leány, mihelyt asszony lesz, egyszeriben visszaesik halandói első állapotába. A vénség is rettenetes ellensége az asszonybálványoknak. Nincs szerencsétlenebb és nevelésesebb teremtés, mint egy vén bálvány.

Eléggé világos, hogy az asszonyoknak a külső ékesség nem elég arra, hogy szerettenessenek. A külső ékesség mint a szép festett tábla (festmény) legeltetheti egy kevésbé a szemeket, de a szíven soha nem győzedelmeskedhetik. Általában igen lealacsonyítanak az asszonyt, Istennek ezt a nemes teremtését, amely az életnek édességére teremtett, ha csak festett képet nevelnénk benne. Hagyjuk meg néki az ő kedveségüket, a természet adta nekik, de keressünk valamit, ami azoknak érdemet és állandó becset adjon, ami nem más, mint a virtus (az erény).

Lássuk hát, milyen a belső ékességű asszony, amilyennek az apostol akarja. Plató azt mondja, hogy a virtusba, ha azt láthatóvá lehetne átváltoztatni, belészeretnének az emberek. A szív és arc között szoros a kapcsolat, a szív szereti magát az ábrázaton kifejezni. Egy asszony, akinek a magaviselete szabados, félrekapó szemei vannak, a feslett beszédekre nem pirul, az ilyen általában nem sok hajlandóságot hordoz szívében a tisztaságra. Ellenben a szelíd és szemérmes

magaviselet, amelyben nincs semmi feslett, semmi vad, igen bizonyos jel arra, hogy belől az erény szempontjából rendben van minden. A legjobb recept tehát arra, hogy valakinek az arca szép legyen, az, hogy a szív erénnyel legyen teljes. Herepei Ádám szerint a legfőbb női erény a szemérmesség. Vedd csak ez az asszonyból a szemérmességet, — mondja, — az egész szép asszony esmérhetetlen, azaz elvesz a szépsége.

Már el is felejtettük, hogy halotti prédikációt olvasunk: eddig még nem sok vallásos intellemmel és vigasztalással találkoztunk benne. Bibliái utalással is csak imitt-amott. Hivatkozik ugyan Szent Péterre, Szent Pálra, de általában inkább a maga véleményét mondja el Herepei Ádám uram, a korabeli asszonyról és úgy rajzolja meg a női eszményt, ahogy ő elképzei. Ed-dig nem is volt papos a prédikációja, most kezdi egy kissé vallási dolgokkal is kapcsolatba hozni prédikációjának témáját.

Vagyon egy csalfa szemérmesség, amikor némelyek szégyellik a világ előtt gyakorolni kötelességeiket, melyeket a józan okosság javall, például áhítatossággal kelni fel egy asztaltól: nem kulcsolják kezeiket ebédelés után hálaadásra. Ha ma egy bibliai mondást szalasztott ki a száján, másnap már szegyei társaságba menni, nehogy szentnek nevezzék. Fél, hogy bigotnak mondják és ez, úgy látszik, a XVIII. század végén sértő volt. — Az is csalfa szemérmesség, amikor az asszony valami testi fogyatkozását szégyelli. Sok asszony, ha tunyának, kika-

pásnak mondják, számba se veszi, ha kancsalságot vagy sántaságot vetnek a szemére, szégyelli. Nem más ez, mint szégyenleni a gondviselést, amely ilyenre formálta őket. Ilyenkor, ha valakinek testi fogyatkozása van, igyekezzék azt jócselekedetekkel kipótolni, mint Cézár cselekedett, aki, mert kopasz volt, annál inkább igyekezett fejét borostyánkoszorúkkal ékesíteni. Az igaz keresztyén szemérmesség abban áll, hogy nem pirul el az asszony egyébért, csak a vétekért és irtózik mindattól, ami benne kárt tehet. Az erénnyel együtt jár ez a szemérmesség, a nőnek a szépségét fölemeli. Nincs rútabb asszony, mint akinek orcáján nem piroslik a szemérmesség rózsája. Ez minden más asszonyi erénynek a szülőanyja. A szemérmes asszony nem koldulja más tetszését, nem igyekszik magát kívántatni, ezért soha nem panaszkodik, hogy nincsenek elég tisztelettel irányába. Ha nem teljesítik kívánságát vagy bosszantják, ártatlanságában találja védelmét. A szemérmes asszony nem képzel sokat magáról, nem kíván uralkodni, mint a haragos epéjű Xantippe a jámbor Szokráteszen, nem mennydörög senki ellen, indulatait az okosság hallgatásába zárta, távol a világ hízelkedésétől, észrevétlenül, trombitaszó nélkül jár. Szelídnek, csendesnek, mértékletesnek és tisztának kell lenni a szemérmes asszonynak, kinek piros bársonyára a fertelmesség legkisebb mocska nem cseppenhet. Nem lehet képzelni, mondja egy keresztyén nagy poéta, istenibb látványt, mint egy szép asszonyt térden az ő áhítatosságá-

ban, melyet másoktól láttatlanul tesz és akinek homlokán egy kegyes léleknek alázatossága és ártatlansága egyesül.

Az asszonyok rendszerint félénkebbek és későbbre töröltetnek ki szíveikből a virtusoknak ifjúkorukban beléjük vetett magvai. De mikor egyszer kivethetik azokat, vakmerőbbekké válnak. Jegyzett dolog, hogy amely asszonyok elszakadtanak a hittől, többnyire azért cselekedték, hogy a feslettség után járhassanak. Ez régi tapasztalat, de a mai tapasztalás hasonló, hogy tudniillik, amely asszonyok a világi gyönyörűségeknek bálványai, a hitről leszoktanak mondogatni s aztán hiábavaló minden prédikáció. Külsőképen tisztelik a vallást, de csak azért, hogy tisztességesebb takarót csinálhassanak feslett indulataiknak. Rendszerint buzgóbbak, de csak úgy, mint Marcellináról írja szent Ágoston, hogy a Krisztus képe mellé a Pythagorasét helyeztette.

Lássuk most már, hogy milyenek festi meg Herepei Ádám prédikációjában Dániel Katát?

Dániel Kata tudta, hogy az Isten az ő nemétől nem kíván semmi magasságos tudományt, hanem csak áhítatosságot, együgyű hitet, alázatos engedelmességet és éppen ez a hit igazgatta őt keresztyéni életének minden rendében. Azt a méltóságot kereste, hogy az Isten leányának nevezethessék. Míg más asszonyok a templomokban egész pogány dámai pompát üznek, hunyorgatások, mosolygások, köszönetések folynak ott,

a gonosz kívánságok, amelyeket a könyörgéseknek meg kellett volna oltaniok, még jobban elgerjednek és úgy mennek ki a templomból, hogy nem tudják, mért mentek oda, Dániel Kata érezte a töredelmesség édességét, nem úgy, mint a többi asszonyok. Az urát tisztelte. Azt mondta volna rájuk az ember, hogy a két testben egy szív lakozik. Míg mások részegséget találnak a függetlenségben, ők több gyönyörűséget találtak a megértésben. Gyermekait Dániel Kata keresztény módon nevelte. A társasági életben kellemetes volt, mindenki szerette és tisztelte, ifjúságától mindvégig. Nem vala senki, aki rosszul szólhatna róla, mivelhogy az Istent féli vala.

íme, a rokokó halotti prédikáció — szép asszony felett. A koporsóban a prédikátor már nem bűnös asszonyi állatot lát, hanem dámát, akinek divatosan kell öltözködni, ékesítenie kell magát, társaságba kell járnia, otthon is rendesen kell öltözködni, — de nem szabad túlzásba vinnie a külsőségeket s főképen vallásosnak, Istenfélőnek kell lennie. «Állandó becset és érdemet» nem adhat neki más, mint a «virtus». — Ahhoz, hogy egy asszonynak szép arca legyen, az első feltétel, hogy a szíve is erénnyel legyen teljes.

A rokokó-kor református pap-tanára, a gáláns prédikátor — kissé rosszul fogalmazott, olykor teljesen érthetetlen mondataiban — így képzei el és rajzolja meg a szép asszony eszményképét.

MAGYAR ROKOKÓ PRÉDIKÁCIÓ

*Szeretnél aranyos szekéren taszítatni a feneketlen
mélységbe?*

Jó-e, ha aranyos szekéren taszítanának is a feneketlen mélységbe? Vájjon nem volna-e jobb gyalog, tövisen keresztül szép, kies helyre menni?

Ezt a kérdést az 1790-iki országgyűlésre összegyülekezett úri rendek előtt vetette föl Tormássy János, a halasi református egyház papja, akít a budai és pozsonyi országgyűlések alkalmával egyházi szónokul fölkértek az úri rendek. Mert a régi időkben országgyűlések alkalmával minden felekezet számára külön tartottak vasárnaponként úri istentiszteletet, amelyeken a pap a hallgatóság lelki problémáinak és értelmi színvonalának megfelelően elmélkedett prédikációiban. Tormássy János tisztelendő úr 17 prédikációt tartott az úri rendek előtt s e prédikációkban az általános érdekű egyházi és erkölcsstani kérdéseken kívül efféle kérdéseket beszélt meg, mint: a rövid élet meghosszabbítása, a magunk szeretete, szándékainknak eleve való megfontolása, az irigység, a király megkoronáztatása, a gazdagság, a közepszerűség és a mennyei polgár-

ság. Amint ezekből a témákból is látjuk, Tor-mássy János azon igyekezett, hogy olyan kérdéseket beszéljen meg, amelyek felköltik és lekötik a templomban megjelenő úri rendek figyelmét és nem valószínű, hogy ugyanezeket a prédikációkat Halason, földművelő hívei előtt szintén elmondotta, vagy szószerint ugyanígy mondotta el, mert ha a túlvilági rém előtt egyformák vagyunk is és valóban mindegy is, hogy aranyos szekéren taszítanak-e bennünket a feneketlen mélységbe, vagy gyalogszerrel jutunk oda, itt fenn a fehér világban mégis csak mások az élet külső formái és az ezzel kapcsolatos problémák s a hétköznapi élet megpróbáltatásai között más-keppen szorul vigasztalásra az, aki aranyos szekéren jár, mint az, aki gyalog ballag utána.

A régi magyar prédikációkat a magyar iro-dalomtörténet kirekesztette vizsgálódása köréből, pedig egy-egy korszak erkölcsi világának és gondolkozásmódjának a prédikáció leghűbb tüköré. A jó pap mindig az alkalomhoz és a napi problémákhoz alkalmaztatva választotta meg prédikációjának tárgyát, a mindennapi időszerű kérdéseket beszélte meg, azokat a hibákat osto-rozta, amelyek akkoriban uralkodtak a gyüleke-zet tagjai között s mindig az időnek megfelelően imádkozott a csapások, árvizek, földrengések, tűzvészek, szárazság stb. elhárításáért. A régi pré-dikációk igen fontos forrásai lehetnek így a ma-gyar erkölcs, gondolkodás, gazdaság és művelő-déstörténetnek. Sok régi magyar prédikációt ol-vastam végig az ördöghívő, nagy Bornemisza Pé-

tertől, Balassa Bálint nevelőjétől kezdve és sok mindent ismertem meg rajtuk keresztül a magyar társadalom múltjából.

*

Nehéz a tekenős békának a tekenő, de hasznos a külső ártalmak ellen.

A gazdagság is terhére vagyon a gazdagnak, de mégis, amint azt már Salamon megállapította, többnyire kerített város gyanánt szolgál.

A gazdagság Tormássy János szerint sem föltétlenül rossz és megvetendő dolog, csupán csak terhes egy kicsit. Ahogy ő mondja: «Jó hát a gazdagság, ha szinte legutolsó is a jók között.* De persze nem mindenre jó, mert miképpen a szélesen kiterjedt élő fa sok madárnak fészket, sok eltikkadt állatoknak árnyékot ad, de alatta nem terem meg a vetemény, ugyanígy vagyunk valahogy a gazdagsággal is: haszna is van, kára is van. A pénznek szerelme ugyanis minden gonosznak a gyökere, de nem a gazdagság, a pénz a rossz, hanem a pénznek a szeretete, — az ember rossz, az az ember a rossz, aki rabja a pénznek, aki rosszul él a gazdagsággal.

Tormássy János uram az úri rendek előtt prédikál, olyan urak előtt, akiknek megvan az a szépséghibájuk, hogy gazdagok. Vigyáznia kell hát, hogy meg ne bántsa becsületükben és önérzetükben őket s bár egyre lesi az ember, hogy szemükre lobbantsa azt az általánosan ismert bibliai igét: «könnyebb a tevének a tű fokán ke-

resztül menni, mint a gazdagnak bejutnia a mennyeknek országába», ez az ige ebben a prédikációban csak nem kerül elő. Dehogy is korholja őket, dehogy is lobbantja szemükre gazdagságukat: A gazdagság jó dolog, ha legutolsó is a jók között.

A fölvetett textus szerint — «szegénységet vagy gazdagságot ne adj nekem, Uram!» — elmélnednie kell egy rút dologról is: a szegénységről. — «A szegénység nem egyéb, hanem nyomorúságok örvénye.» — A példázatok könyve megállapítja már, hogy «a szegény még az ő barátja előtt is utálatos.» A szegény ember előtt elrejtőznek az ő barátai, de sokszor ő maga is szemérmes, amivel csak a maga Ínségét növeli. Azonban a szegénység szemtelenné, elszánttá, tolvajjá teszi az embert. A szegénységnél rosszabb tanácsos nincs a földön: Isten ellen való zúgolódásra, irigységre fakaszt, megfagylyalja a bátorságot, leforrázza az elmét, alávaló és porbamászó gondolatokkal tölti bé, merthogy nehéz magas dolgokról gondolkozni, ha nincs kenyér.

Hát valóban, a szegénység rossz dolog, de mindenki számára ilyen rossz-e? — Nem, — válaszol rá Tormássy János. — Csak azok számára ilyen rossz, akik a kincset nem az egekben keresik, ahol van és nem az Istent tartják örökségüknek, amint kellene. Ugyanazon nap a sárt keményíti, a viaszt olvasztja. Amilyen az elme és a szív, olyanná válik a gazdagság és szegénység.

Örök téma, amelyről sokat lehet beszélni. Beszél is Tormássy János uram legalább is más-

fél óra hosszát, de beszélnek Tormássy uram óta nemcsak a szószékben, hanem orosz és egyéb modern regényekben, hordó tetején, szociológiai vitaestéken és iratokban s ahogy Tormássy uram nem tudja nagybirtokos urai előtt megmagyarázni a világi gazdagság és szegénység értelmét, azóta sem tudta megfejteti sem Proudhon (a tőke—lopás), sem az emberbaráti író, Tolsztoj vagy Dosztojevszkij, sem a kommunisták, akik annyira belezavarodtak e megoldhatatlan, megérthetetlen kérdésekbe, ezeknek egymáshoz való viszonyába, hogy inkább elvetették, kidobták szótárukból, csakhogy ne kelljen többé törni rajta a fejüket. A Biblia sok megnyugvást nyújt a hívő szegény embernek, de amint ez kilép a templomból, vagy kiemeli szemét a Bibliából, felé merednek e merőben pogány, a krisztusi eszméktől csak felületesen érintett világnak rút és aljas és mégis elkerülhetetlen követelményei és elfelejti az ígét, hogy rohanjon a kenyérért, a vagyonért, kincsért, gazdagságért az emberi tülekedésbe.

*

A népmesei szegény ember, aki olyan szegény, mint a templom egere, sokszor boldogabb, mint az a tőkés, gazdag ember, akinek kamarájában garmadával hever az arany. A keleti legenda szerint Szamarkand gyógyíthatatlanul beteg királyának azt javallottak orvosai, hogy vegye magára a boldog ember ingét. Martalócai bejárták az egész országot és amikor már éppen

hazatérőben voltak a hasztalan kutatásról, egy düledező, nyomorúságos viskóban megtalálták a boldog embert, de szegénynek — nem volt inge. A pesszimista keleti legenda-író így akarta bebizonyítani, hogy mennyire független a boldogság a vagyoni helyzettől. Nem az a gazdag ember, akinek sok vagyona van, hanem az, aki igényeit pénzből bőségesen tudja fedezni — tanultuk gyermekkorunkban. Tehát a gazdagság az igénytelenséggel azonos. «Szegény király az — mondja Tormássy János —, akinek esztendőnként kétszázezer forint jövedelménél kevesebb vagyon; ellenben gazdag városi polgár, akinek minden esztendőben kétszáz forint interessé jő be... Nehéz, sőt lehetetlen általában megmondani, ki a szegény...»

*

Tormássy János uramnak rokokó-korbeli urak előtt tartott tapintatos prédikációja ügyes tojástánc a szegénység és gazdagság dicséréte között. Valahogy azzal az érzéssel teszi le az ember a prédikációt, hogy szép, szép ez a szegénység, de mintha mégis csak jobb dolog volna nyugodt anyagi viszonyok között élő földbirtokosnak, vagy háziúrnak vagy tőkepénzesnek lenni, persze meggondolván azért azt az ígét, hogy «jobb szegényül menni a mennyországba, mint gazdagon a pokolba.»

MEGMAGYAROSÍTOTT METSZETEK

Sulzbach in Oberpfalzban jelent meg 1789-ben a «Noth- und Huelfsbuechlein fuer Bauersleute — oder lehrreiche Freudén- und Trauer-Geschichte des Dorfs Mildheim» című, szövegközi rézmetszetekkel illusztrált népkönyv.

Ez a könyv már a következő évben megjelent magyarul is: «Szükségben segítő könyv. Német nyelvből magyarra fordítva és Magyar Országhoz alkalmaztatva Kömlei János által. E' könyvnek az ára kötetlen: 24 krajtzár. — Pesten Stáhel Jó'sef és Kilián könyv-árosnál. 1790.»

A könyv tehát nem tisztán fordítás, hanem a magyar viszonyokhoz alkalmaztatott átdolgozás.

A metszetei sem átvételek olyan értelemben, hogy megvette a német kiadótól a metszetek dűcait, hanem magyar átdolgozások, — az eredeti metszetek «magyarra fordított másolatai*.

A magyar átdolgozás minden tekintetben követi az eredetit: alakjában, címlapján, metszeteinek elhelyezésében. Még abban is, hogy mint az eredeti, címlapján piros és fekete betűket használ, viszont a címlapon már eltér abban, hogy a Huelfsbuechlein címlapján a metszet piros, a

Kömlei könyvén a metszet feketével van nyomtatva.

Mindjárt a címképen észreveszi a figyelmes szemlélő, hogy a két metszet, bár látszólag ugyanaz, mégsem azonos. Először is a magyar metszet pár milliméterrel kisebb és más rajta a felhő alakja, más a szántóföld vonalozása. A híd a német metszeten párhuzamos vonalakkal van árnyékolva, a magyar metszeten kockakövekből áll. — De ezen a képen még semmi magyarosítás nincs.

Az első rész metszetén már látunk magyarosítást is. Két úr ül egymással szemben. A magyar metszeten az egyik úr szép hosszú magyar bajuszt kapott, a másik zsinóros magyar ruhát. A német metszeten a sarokban karcsú magas német kályha, a magyar metszeten vaskos, magyar kályha. (A német metszet alján nincs jelzés. A magyar metszet alján: Gritner f.).

Hogy itt valóban metszet-magyarosításról van szó, azt Kömlei előszava is igazolja, aki ezt írja:

«Az embereknek Német neveiket is Magyar nevekre változtattam; és hogy ez a könyv mentül Magyarosabban jelenhessen meg a' Magyar Olvasóknak kezeikben: a kiadó fogta, 's ruhát is Magyarat adatott, a Német öltözet helyett, az ebben a' könyvben szóba jövő emberekre, a rajzolatoknak mettszőjével; a' mint mindenütt ki tetszik, az itten lévő képekből.» (VI. 1.)

A második rész képén a jól épített német kriptá helyett szalmás tetejű vályogkriptát lá-

Német eredeti

Magyar „fordítás“

Német eredeti

Magyar „fordítás“

tünk. — A 22. számú képen a német férfi és nő át van rajzolva magyar paraszt férfinak és nőnek. A 36. számún német szántóvető helyett ingben, gatyában szántó földművest látunk.

De talán a legjellemzőbb a 11. számú:

«Eilftes Capitel. Wie die zwölf ältesten Hausväter zu Mildheim mit dem gnädigen Herrn auf dem Schlosse zu Mittag essen.»

«Tizenegyedik Rész. Az Új-falusi tizenkét öreg Gazdáknak, az ifjú Úrral együtt való ebédelésekről.» A német metszeten csupasz szájú, német ruhás alakok. A magyar metszeten bajuszos magyarok, zsinóros magyar ruhákban. És mind a két metszeten más a bútorzat is.

A metszeteken a legkülönbözőbb foglalkozású és társadalmi állású embereket látni; érdekes volna viselettörténeti szempontból tüzetesebb tanulmány alá venni a megmagyarosított metszeteket.

A NYENYERE

Egy régi magyar hangszer története

Zenetörténészek és múzeumjáró nem zene-történészek előtt is jólismert múzeumi tárgy az a hangszer, amelyet a francia viellenek, az olasz líra tedescának, ghironda ribecának, stampellának, a német Bettlerleiernek, Bauernleiernek, az angol hurdy-gurdynak, az orosz lírának, a kis-orosz relnek, rilnek nevez s amelynek a közép-korban symphonia és organistrum volt a latin neve. Minden múzeumban látható belőle egy-egy díszesebb régibb, vagy egyszerűbb, újabbkori példány, amely a maga különös alakjával és még különösebb szerkezetével magára vonja a múzeumlátogató laikus figyelmét. Mert ez a hangszer billentyűs, mint a zongora, bélhúros, mint a hegedű, forgantyús, mint a verkli, de sem nem zongora, sem nem hegedű, sem nem verkli.

Bár magam is múzeumjáró zarándok vagyok, nem múzeumi tárlóban, hanem egy külvárosi bérkaszárnya udvarában találkoztam először ezzel a hangszerrel. A külváros művészi tekintetben kisebbigényű, viszont az alamizsna-

adásra hajlamosabb, mint a gazdag és zárkózott belváros, amelynek előkelő házaiban különben is tilos az éneklés, koldulás és a kintornázás. Éppen ebédnél ültünk, amikor hirtelen valami különös muzsikaszó ütötte meg fülemet, ami az első pillanatban komikusan hatott, de aztán szörnyű zúgásával bosszantani kezdett, mert a rosszul fölhangolt zeneszerszámból minden zeneiséget és harmóniát tagadó, szörnyű hangok szállottak szerte —, azt azonban el kellett ismernem, hogy a ritmusa teljesen kifogástalan volt. Kimentem az udvarra, hogy megtaláljam és megnézzem ennek a pokoli kakofóniának a forrását. Az udvar közepén zsámolyon ülve, nagybajúszú, hajlott hátú, rongyos öreg magyart pillantottam meg, aki térdén valami zeneszerszámot tartott, amely a hegedűnél nagyobb, de a gordonkánál kisebb volt. Jobbkezével serényen forgatta a hangszer végén lévő forgantyút, míg a balkezének görcsös ujjaival a hangszekrény tetején elhelyezett billentyűzeten játszott. Kérdésemre az öreg koldus elmondta, hogy ezt a szerszámot a magyar alföldről hozta, ahol egyes községekben, különösen a tanyákon még szívesen mulatnak mellette, nemcsak egyszerű gazdaemberek, hanem gyakran az urak is. Hajdan — mondotta az öreg koldus—, sokkal jobban tudott rajta játszani, de megöregedett és az öregség a művészetben is meggyöngítette tudományát, ami egyébként abból is látszott, hogy fölhangolni sem tudta már zeneszerszámát s ez okozta muzsikájában a fülhasogató zűrzavart.

Bár elég jól ismerem a mai kis Magyarországot, — fájdalom, nagyon könnyű bejárni és alaposan megismerni —, soha nem találkoztam ezzel a hangszerrel. Ismerem a dudát, a tilinkót, a citerát, harmonikát, dobot, tamburát, kanásztülköt, a magyar falvakban még használatban lévő népi hangszereket, de ezzel a hangszerrel nem találkoztam. Ez a hangszer eltűnt a többi mellett, mint ahogy lassanként a többi népi hangszerek is tűnedezőben vannak már, talán részben a rádió csodája miatt, amely a fehérre meszelt nád- vagy szalmafedelű kis házikók ablakain keresztül is állandóan zúgja a cigány-, a jazz-, a szalon-, a szimfonikus- és katonazenekarok változatosabb, gazdagabb, finomabb, műveltebb és hatásosabb zenéjét. De hogy ez a hangszer még használatban van Magyarországon, azt csak az öreg koldusmuzsikussal való találkozásomkor tudtam meg, bár ez az én hibám volt, mert a hivatásos zenészek és zenetörténészek ezt a hangszert előttem is ismerték.

Ez hat évvel ezelőtt történt. Az öreg koldustól, aki biztosított arról, hogy az Alföldön ő tud ilyen hangszereket vásárolni, drága pénzen megvásároltam hangszerét, amit különben ma sem bánok, mert azóta az összes múzeumokban lévő példányokat, sőt a magánosok tulajdonában lévő példányok legnagyobb részét is megismertem és megállapítottam, hogy az én példányom sokkal régibb valamennyinél.

Mi ez a hangszer?

Az elmúlt századokban általánosan divatos

hangszer volt Európában. Egy német zenetörténeti cikkben olvasom, hogy a 10—12-ik században olyan előkelő szerepe lehetett, mint ma a zongorának. E cikk szerzője szerint e hangszer szerkezete ma is ugyanaz, mint 900 évvel ezelőtt volt, amikor organistrumnak hívták. Virágkorát e hangszer a dudával együtt a 18. században élte. Különösen Franciaországban volt nagyon népszerű; virtuózai Laroze, Janót, Baton hangverseket adtak vele, iskolák jelentek meg e hangszeren való oktatás számára, zeneszerzők, például Baptiste, szonátákat és duettekét írtak számára, írók és költők zengték dicséretét.

Ez a hangszer a forgólant (Drehleier) volt, amely a 19. században a tökéletesebb hangszerek mellett teljesen elvesztette előkelő szerepét, úgynevezett parasztlanttá, majd kolduslanttá süllyedt, a legtöbb országban teljesen kiment a használatból s Magyarországon kívül már csak Moldvában, Oroszország nyugati határvidékein, a fehéroroszk között, Finnországban és Lengyelország keleti határvidékein használják még, a többi országokban egyszerűen múzeumi emlék.

A nagy Gellért-legendának Szent Gellért magyarországi utazásáról szóló leírásában van egy kedves epizód, amely arról szól, hogy Gellért a Bakonyban egy éjszaka nótázást hall, mire megkérdi kísérőjétől: *Walthere, audisne symphouiam Hungarorum?* — *Walterom, hallod-e a magyarok szimfóniáját s mindketten jót nevettek a furcsa éneklésen, — mert amint aztán kiderült, házigazdájuk szolgálóleánya kézimalmon*

örölt és énekelt hozzá s a malom zúgása éneklés közben úgy hangzott, mint valami zenekíséret.

A Gellért-legenda latin szövegének magyarázatával már sokan próbálkoztunk s a most említett epizód helyes értelmezésére számtalan föltevés született, amelyek közül itt csak kettőt említünk meg. Az egyik magyarázat Lánczy Gyulától való, aki a symphonia Hungarorumot a magyarok dudájának fordította, a másik Haraszi Emiltől, aki a «Hangutánzás és jelentésváltozás az egyetemes és a magyar hangszer történetben» című munkájában megállapítja, hogy a középkori latin organográfia egyik legközönségesebb hangszerneve a szimfónia, amely dudát vagy organistrumot, azaz nyenyerét, vagy kettősbőrözetű kétfenekű dobot jelent. Minden okunk megvan rá, — mondja Haraszi —, hogy föltételezzük, hogy az olasz műveltségű, zeneileg is képzett Gellért, a csanádi énekiskola megalapítója, tudatosan használta a szimfónia kifejezést hangszer értelemben, — Haraszi szerint tehát organistrum, azaz nyenyere-értelemben. Ha Haraszi föltevése helyes, a nyenyere már a 11 -ik században valóban ismert hangszer volt talán Magyarországon is, föltéve, hogy a Gellért-legendának ez az epizódja hiteles és egykori följegyzésen alapul és nem a későbbi idegen legendaszerkesztők kezétől származó beiktatás.

Ez volna hát az első adat hangszerünknek magyar vonatkozásban való előfordulására. A 15. századtól kezdve aztán a régi magyar nyelvemlékekben már sok hangszer neve fordul elő: dob,

trombita, síp, orgona, hegedű, duda, cimbalom, citera, koboz, hárfa, lant, tekerőlant, Virginia, kintorna, doromb és tárogató. Ezek közül a hangszernevek közül, amint az kétségtelenül megállapítható, a tekerőlant és a kintorna az, amely a régi organistrum magyar megfelelőjéül tekinthető. A kintorna, amely a latin quinternának magyar megfelelője, első előfordulása a 16. század első évtizedeiből való Horváth-, Érdy-, Keszthelyi- és Tihanyi-kódexben található: Tyz hwrw kyntorna: psalterium decem chordarum (Keszthelyi-kódex 73., Érdy-kódex 275.); — Kyntornalok (Horváth-kódex 25., Tihanyi-kódex 244.); — Nagy trombita zowal, syp, dob, hegedew kyntornalyas ... zeep dycheeretes zengheessel eleyben mentek a zent testének (Érdy-kódex, 315 l.). A kintorna szóra ettől kezdve számos adat van a régi nyelvemlékekben. Ez adatok közül a mi szempontunkból legfontosabb a Comenius Orbis Pictusában található a következő adat: Muzsikáló szerszámok a citera, hegedű és a tekerőlant: kintorna. S ugyancsak Comenius egy másik munkájában, a Janua Linguaeban: a citera, koboz, tekerőlant hegedűhúrokból áll. Tehát a régi nyelvben a kintorna és a tekerőlant szavak (népi neve Szentes vidékén ma tekerő, más vidéken Szendy Árpád szerint nyenyere), ugyanannak a hangszernek nevéül szolgáltak. A 17. században tehát ismerték s kétségtelenül használták is a tekerőlantot Magyarországon is. Valószínű, hogy az előző századokban is ismerték és bizonyos, hogy a 18. században is használ-

ták, bár ezt bizonyító történeti adataink nincsenek. A 19. századig nálunk éppen úgy, mint külföldön úri hangszer lehetett s csak a múlt században süllyedt le népi hangszerré: parasztlanttá és később kolduslanttá. — A múlt század elejéről egy adatunk van rá, hogy ismerték. Ez az adat Páter Hollósi Egyed «Egymással való barátságos beszélgetés» (Komárom, 1802) című művében fordul elő a következőképpen: Az árnyékozó fának boltformára kanyarított zöldelő ágai közt, mint valamely híves sátorok alatt helyel-helyel a költött műzsáknak fehérmárványból faragott bálványi borostyánkoszorúval koronáztatva és kezében kinek lant, kinek koboz, kinek kintorna, tombora, hárfá vagy más egyéb; mihelyen valami kis szellőcske lengedezett, ottan víg nótára zengedtek, a nagy szélben pedig megnémultak.

Azóta egész a jelen század elejéig az ismeretlenség homályában lappangott ez a hangszer. Bartók Béla írt róla először a Zeneközlönyben s újabban több lap és folyóirat foglalkozott vele. 1929-ben a Budapesti Hírlap, 1931-ben a Magyarország, 1932-ben a Nemzeti Újság, a Nouvelle Revue de Hongrie és az Új Barázda foglalkoztak vele részletesebben. Néhány évvel ezelőtt az Új Barázda hasábjain magam is körkérdést intéztem annak olvasóközönségéhez e hangszer ügyében, hogy tisztázzam, mely vidéken ismerik és használják még ezt az ősrégi hangszert. Kérdésekre több levelet kaptam, amelyek alapján megállapítottam, helyesebben: megerősítettem, a zenetudósoknak azt a megállapítását, hogy e

hangszert Magyarországon, Szentes, Csongrád, Kiskunfélegyháza határában, továbbá Kiskunlacházán, Ráckeve mellett Lóréven és Peregen ismerik. Sokat mulatnak mellette a szentesi tanyákon, bár hangja nem a legkellemesebb. Ha valaki nem resteli a kis fáradságot és költséget, — írja Kőrösy Károly állami tanító, — menjen el télen a Szentes-Mucsiháti tanyai állami iskolához, este hat óra után s feledhetetlen életképben lesz része. Igazán érdemes elmenni. Én magam, — írja Kőrösy, — mint Szentes-Mucsiháti tanító, sokszor láttam, hallottam és mulattam mellette. Ugyanis még ma is szokásban van az iskolánál, hogy az állami tanító minden szerdán és vasárnap este ismeretterjesztő szabadelőadást tart. Az ottani gazdaközönség és fiatalság szeretettel látogatja ezeket. Előadás után az iskola tantermében a padokat félretolják s mindig eljön Piti János fiú s magával hozza a «tekerőt» (ott így nevezik) s ő játszik rajta; vígan táncolnak s csak úgy szárazon, azaz bor nélkül is elmulatnak éjfélig, sőt hajnali 3—4 óráig is. Végül összeadnak néhány pengőt a művész számára is.

Ez a kép olyan eleven és megkapó, hogy érdemes lenne azt filmre felvenni, vagy legalább több fényképfelvételt csinálni róla. Gramofonlemezre is fel kellene venni. Szentes környékén különben is majd minden tanyai iskolánál megvan ez a szokás; vagy 10 helyen még többen is tudnak rajta játszani — közölte velem Kőrösy Károly. (Lásd bővebben «A nyenyere Magyarországon» című tanulmányomat. Budapest, 1933.)

Ez a hangszer körülbelül gordonka-nagyságú, bélhúros hangszer. A szentesi múzeum egyik példányának a hossza 58 cm, alsó szélesebb részének szélessége 34 cm, a felső keskenyebb részé 29 cm. Az én példányom hossza 78 cm a nyakkal együtt. A hangszekrény hosszúsága 68 cm, a hangszekrény alsó nagyobb körének átmérője 38 cm, a kisebb köré 30 cm. A hangszekrény magassága átlag 12 cm. A vonót a hangszekrény végén elhelyezett fakorong helyettesíti. Alakja a gordonka hangszekrényéhez hasonló, de hosszú vékony nyak nélkül, a hangszekrény fölé 4 vagy 5, vagy 6 húr van kifeszítve, a ma használatos magyar példányokon azonban, amelyek négyhúrosak, rendszerint csak három húr van felszerelve. A húrokat a hangszekrény alsó végén a húrokra merőlegesen elhelyezett, fogantyúval összekötött fakorong szólaltatja meg, amellyel egyszerre hozzák rezgésbe az összes húrokat. A húr hangolását hegedűkulcsszerű hangolókulcsokkal lehet változtatni. A négy húr hangolása a következő: van egy prím-húr, van a recsegő, amely a prím-húrhoz kvintre van hangolva, s a bőgőhúr, amely ennél egy oktávval mélyebb; a negyedik húr a harmadikkal hangzik együtt.

A prímhúron két oktávra terjedő kromatikus fabillentyűzet van, két sorban egymás alatt elhelyezve, olyan rendezésben, mint a billentyűs hangszereken. Szokásban van az is, hogy a recsegő húr kis fadarabbal felpeckelik: ilyenkor a korong forgatása ebből a húrból átható, recsegő,

hangszínben különös, érdekes ritmust hoz ki (Szendy Árpád).

A nyenyérének rikító, éles a hangja. Hogy éles hangzását enyhítsék, a húrokat azon a helyen, ahol a koronggal érintkeznek, puha gyapottal göngyölik be. A nyenyerén nincs sem crescendo, sem diminuendo, csak gyorsabb vagy lassúbb tempóval vagy staccatóval lehet zenéjét változatosabbá tenni. Mélabúsan monoton és szomorú muzsikája — írja Zelenin «íiussische Volkskunde» című munkájában — a vallásos énekek hangulatának és az énekes-koldusok repertoárjának kitűnően megfelel.

Ezt a hangszeret, amely 900 év óta ismert egész Európában — mint már említettem, — Magyarországon már csak Szentes, Csongrád, Kiskunfélegyháza, Kiskunlacháza, Pereg és Ráckeve környékén használják. Szentes környékén tanyai mulatságokon, disznótorokon, névnapokon vagy — amint itt mondják — cuhárékon, cigány helyett gyakran mulatnak nyenyereszó mellett, a szabad ég alatt tartott mulatságokon rendszerint klarinétal kombinálva, s e különös duett hangja jól elhallatszik a távolabb fekvő tanyákra is. Olykor vidámabb úri-murikra is elhívják ezt a duettet, amely a cigány mellett jazzszerű változatosságot jelent a muzsikában. De inkább a népies mulatságok zenéje ez. Van Szentesen egy öreg vak muzsikus. Ez kukoricafosztás idején az egyik tanyai egyenes úton, amely mellett sok tanya fekszik, megindul nyenyéréjével és a tanyák előtt megáll. Ahol kukoricafosztás van, oda rend-

szerint behívják s vidám nyenyereszó mellett könnyebben megy a munka. Hogy Szentesen és környékén milyen régi a szokás, azt történeti adatok hiányában bajos eldönteni, de mindenestre van száz-százötven esztendő, vágyik valószínű, hogy akkor került ide, amikor a nyenyere úri hangszerből népi hangszerré lett. Ezzel a kérdéssel foglalkozva, előbb arra gondoltam, hogy mivel ez a hangszer csak azon a vidéken van meg már, amelynek kubikusnépe a múlt század második felétől kezdve Európának számtalan vidékén megfordult, talán e világgjáró kubikusok közül hozta haza valamelyik e hangszert külföldről, olyan vidékről, ahol a nyenyere még divatban volt. Hogy e kérdést tisztázzam, szentesi gazdákkal beszélgettem e hangszer régiségéről s a legöregebb gazdák is úgy emlékeznek meg róla, mint amelyet már nagyszüleik is ismertek. Gágyor István kubikus állítja: a nagyanyja, aki 1931-ben 91 esztendő korában halt meg, sokszor emlegette, hogy ő mint menyasszony nyenyereszó mellett táncolt a lakodalmán.

Ez a hangszer a népnél nemcsak divatos, hanem legalább Szentesen magától a néptől gyártott hangszer is. Egyszerű földműves- és kubikus-emberek is értenek készítéséhez. A legnevesebb nyenyerekészítő-mester az utolsó évtizedekben Szentesen Szenyéri János kubikus volt. ő készítette a szentesi városi múzeumban lévő példányok közül az egyiket, amelyre rá is írta a nevét ily módon: Én, Szenyéri János, készítettem ezt a muzsikát 1907 január 22. Szentes. Azt mondják,

hogy Szenyéri vidékre, különösen Soltvadkertre is több példányt eladott. Egy másik nyenyerekészítő, amint a szentesi múzeum másik példányának bejegyzéséből kiderül, Tót Sándor volt, aki 1897-ben Török Sándornak csinált ilyen muzsikát. Ma is van még Szentesen szítás-mester, aki nyenyerekészítéssel foglalkozik.

Udvardy János volt országgyűlési képviselő szíves közléséből tudom, hogy a Ráckeve melletti Lóréven Kovács Mihály halászmester és kötélverő foglalkozik nyenyerekészítéssel és játszik is rajta.

Általában a magyar vidékeken, különösen Szentesen nem ritka a népies hangszergyártás. Csinálnak itt a nyenyerén kívül tamburát, tamburicát, citerát is. A gazdasági helyzet miatt tétlenségre kényszerült ügyesebb kubikusok között nem ritka az eféle próbálkozás.

Régi-régi hangszer a nyenyere, amely mellett sokat mulattak szerte egész Európában, a 11. századtól kezdve Magyarországon is (kétségtelenül a 15. század óta). Nem ősmagyar hangszer olyan értelemben, hogy nálunk találták volna ki és tőlünk terjedt volna át más népekhez, de magyarrá tette sokszáz esztendő hágyománya. Hangjában régi magyar bánat zúgását véljük felfedezni s melankolikus zümmögése, idegeket tépő jajgatása azokat a gyászos idöket juttatják eszünkbe, amikor kegyetlenebb sorsuk volt öseinknek, mint ma s a sírásra és fájdalomra is volt annyi okuk, mint ma.

BIEDERMEIER LOVAGIASSÁG

A szép nem ügyvédje az asszonyok rágalmazói ellen

A férfiaknak a nők ellen való vádjai és rágalmi száz év óta a prózai szépirodalomban, regényekben és novellákban hangzanak el, míg a régi magyar irodalom gúnyversek, anekdoták, prédikációs és trúfás könyvek formájában adta az olvasni tudó és szerető publikum kezébe. A fiatalok általában istenítették a nőt, ám a korosabb férfiak, kiábrándulva a szerelemből, sőt olykor meggyűlölve a nőt, látták nagy hibáit is és se szeri se száma azoknak a csúfondáros anekdotáknak, gúny verseknek, amelyek az asszonyról meg a házasságról kalendáriumokban vagy önálló kis füzetecskékben megjelentek vagy kéziratban terjedtek faluról-falura, udvarháztól-udvarházra. A férfi olyan erényeket követelt a nőtől, amelyek magában sem voltak meg s a hűtlenséget, amit önmagában nem tartott hibának, a nőnél égbekiáltó bűnnek tekintette, szidta, káromolta érte veszettül s aki értett a tollforgatáshoz, bosszúból, de meg mások okulására is olyan rágalmakat fektetett le a papírosra, hogy a szép nem borzadva látta magát viszont, urának, a teremtés koronájának torzító tükrében. Nem

mérföldes regények készültek az asszonyi családságról vagy hisztériáról, mint ma, hanem rövid, csattanós anekdoták és gúnyversek, amelyek jobban fájtak az asszonyoknak, mint a későbbi Bovaryné-regények.

A Biedermeyer-korban, a kispolgári családi élet megbecsülése, a szelid érzések és hangulatok, az ellágyulás divatának korában egy lovagias magyar, Csontos István, felháborodott a szép nem állandó rágalmazása miatt, s mint munkájának bevezetésében írja, — mivel «az asszonyi-nem olly sok századok olta szenved a' férjfi nemtől és mind azon sok külömbféle méltatlanul is mocskoló Írásokért, mellyekkel sértegettetett, még eddig bosszú-állásra soha ki nem kelt: most ezúttal megengedheti a férjfi - nem, hogy ezen asszonyi-nemet védő munkácska a mellette álló igazságért megjelenhessen.»

Mert mik azok a «vád-okok», amelyeket a férfiak az asszonyok ellen emelnek?

1. Hogy az asszonyok tudatlanok és mégis szeretnek tudósoknak láttatni.

2. Hogy az asszonyok csak hiú cifrálkodásokon és módi-öltözeten kapkodok, minélfogva a férjfiak előtt tetszősök lehessenek.

3. Hogy az asszonyok csalárd, ravasz lelkűek.

4. Hogy férjeikhez hívtelenek.

5. Hogy igen kíváncsiak, testük, lelkük tele van ingerrel és mind a szerelemben, mind a bosszúságban rendkívül valókká szoktak lenni.

6. Hogy az emberszólásra, pletykák üzésére különös hajlandósággal bírnak.

7. Hogy rossz anyák és gyermekeiket nem illendően nevelik.

8. Hogy gyávák s a dologtalansággal még gyengébbé teszik magukat.

9. Hogy «türedelem-nélkül valók, állhatatlanok s akármely csekélységért is békétlenkedők.»

Ezek ellen a vádak ellen veszi védelmébe az asszonyokat Csontos István: «Szép nem' ügyvédje az aszszonyi becsét sértegető vád-okok ellen» című művében, amely Kassán 1830-ban Werfer Károly költségén (188 lapon) jelent meg.

Nem igen lehetne megvádolni Csontos Istvánt, a szép nem ügyvédjét azzal, amivel ma szokták gyanúsítani az ügyvédeket, hogy nem-törődöm-módon, lazán fogja meg védenői ügyét. Tételről tételre komoly megfontolás tárgyává tesz minden vád-okot, ravaszkodik, cseleket alkalmaz, látszólag igazat ad a láthatatlan ellenfélnek, hogy annál biztosabban zúzhassa szét ellenfele okoskodását. Mert — miért tudatlan az asszony? Azért, mert «éppen ellenkezőképen neveltetnek a férfiakról, sőt még szemeik is békötetnek, hogy ne lássanak, hanem kénteleníttessenek magokat vezetetni», — «a természettől a benne lett ész' magvai csak rejtekökben, kifejlődés nélkül heverve maradnak: tudományosságok 's okos értelmességök szinte olly csodálkozásra méltó dolog volna, mint a régiség hisz-

Verstehen 1848

„Szél Pesten“

tóriájában olvasható barom pásztoroknak bölcs jövendőlké lételek. Mert ha a' míveletlen földtől gaz termésnél egyebet nem várhatni: bizony az okos nevelés nélkül szükölködő lelkektől sem lehet bölcsességet kívánni.» — De nem is ez asszonyi ész hivatása. «... meg kell azt ismerni még az asszonyok legnagyobb ellenségeinek is, hogy ők a' természeti igazságok' általlátásában, a szépnek és jónak ízlésében, a' képzelődő tehetségeknek elevenségében, a magokat hirtelen fel-találásban és a magokat mindenhez alkalmaztatni tudó csudálatos tehetségben nagyobb részét a' férfi-nemnek sokkal felül haladják. . . És . . . minthogy nékiek egészen más kötelességek, 's különböző életnem-módok tételnek elejébe: természetesen a' tudatlansággal vádoltatások sem állhat meg.» Egyébként tessék megnézni a köznépet, ahol mind a férfi, mind az asszony «egyedül természeti eggyügyűségben nevelkedtek fel. Bizonyosan sok Kata, Erzsók és Sára tíz any, nyi észszel bírnak: mint az Istók, János és György gazdák» ... és bizony sok házi gazdák egyedül csak okos feleségeiknél fogva maradhattak azokká.

Ami a hiú cifrázkodást illeti, hát ezt egyedül és kizárólag a férfiak kedvéért és örömére cselekszik. Hanem ami az arcfestést illeti, hát ennél ostobább, nevetségesebb dolgot el sem lehet képzelni, mert hiába képzelet a nő, hogy «tükörjöknek hívségére bízott titkos mázolásokat mások észre nem veszik!» — Kezdjék el a férfiak a «belső, nemes szépséget becsülni, a külsőt pe-

dig csak mellékesen nézni. . . szeressék a' szív és lélek nemes tulajdonságait: fogadom az egész asszonyi nem nevében, hogy a' leányok azonnal a' nemesebb tulajdonságokkal kívánják magokat ékesíteni 's szebbekké tenni.»

Az asszonyok csalárd, ravaszlelkűségének vádjára is megfelel. Ha általánosítjuk ezt a vádat — egyes asszonyok miatt az egész szépnem ellen, akkor a férfiakat általában zsványoknak, részegeseknek, dologtalan korhelyeknek és gyilkosoknak kell tekintenünk. Egyébként pedig a nőknek okvetlenül szükségük van egy kis ravasz-ságra, mert ártatlan létükre is sokszor keveredhetnek oly körülmények közé, melyekből «lehető kiszabadulásaik' tekintetéből kénytelenítetnek egy kis elmésséget elővenni, különben a' veszedelem és szerencsétlenség reájok nézve elkerülhetetlen lenne.»

Hanem következik a legsúlyosabb vád: az asszonyok hűtelenek. Ez valamennyi között «legnagyobb figyelmet érdemel, — írja Csontos István, — 's ebben az igazság az igazságtalansággal egyenlő értékben tusakodhat, mivel az asszonyokra nézve csak ugyan meg kell azt vallani, hogy alkalmasint sok hűtelenek találtaknak.» De — vájjon nem a vádoló félnek «tulajdon magaviseletéből származik-e a nőnek hibája? Vájjon nem az-é az ok, hogy a férfi, aki szerelemből vette el feleségét s eleinte kedves bánásmódhoz szoktatta, később durvává válik és meggyűlölteti magát a feleségétől? A szerelmet, — vagy ahogy Csontos István mondja — «a' szere-

tetet a' lélekből minden emberi bölcsesség mellett sem lehet kiirtani s ha «az asszonyokban felmelegítve levő érzékenységek mellett a' férj testi és lelkiképen meghidegül s hidegségének nyilvánvaló jelenségeit is adja: bizonyosan kész az asszony mindent elkövetni, hogy hijánosságait akármelly tekintetben is kipótoldhassa ... a' házastársak eleinte egymáshoz a' legforróbb 's legmunkásabb szeretettel viseltetnek, későbbben pedig úgy meghűlnek, hogy egymást még csak látni se kívánják. . . a' mit egyik kíván, azt a' másik nem teljesíti. . . a' gyűlöletesség, mint a' hógöngyöleg, minél tovább hempelygettetik, annál nagyobbra nő.» S ha a férfi durva, korhely, feleségét nem becsüli, nem hallgat rá, még ha igaza van sem, s ha az asszony neve «hallgass», — «bizony nem vétek vele, ha azt mondom, hogy ott a' természet is feloldozza az asszonyt a' különben szoros kötelessége szerint tartozó hívségből (87. lap). «Azért tehát, valamint a' férjfiak méltó jusson követelhetik feleségeiktől a' házastársi hívséget: szinte azon jusson kívánhatják az asszonyok is férjeiktől a' vélek tisztességes és jó móddal bánást.» E kölcsönösség elismerése nélkül hiába minden törvény, minden fenyegetés és vigyázás, az asszonyok «fel tudnak... a' jó és gonosz tudásának fájára hágni 's kígyói tekervényességgel mindenkor le tudnak abból annyit szakasztani, melly az ő érzéketlen 's vélek nem illendően bánó férjeik megcsalására épen a' szükségig elégséges.» Bár számos példát tud fölhozni a történelemből az

asszonyi hűség bebizonyítására, végeredményében megvédelmezni nem igen tudja őket ez ellen a vád ellen. Sőt mennél tovább védi, — pedig tizenkilenc oldalon teszi, — annál inkább és annál szomorúbban érezzük, hogy azoknak van igazuk, akik az asszonyokat — rágalmazzák.

Az ötödik vád is elég súlyos: igen kíváncsiak. Testük, lelkük tele van ingerrel; és — valamint a fenyőfához — ha tűz jön — a benne levő sok szurok- s gyantarészek miatt azonnal meggyúl és nagy pattogással ég: úgy az asszozó-

nyok is a benne lévő indulatok bővségénél fogva akármely kicsiny tárgytól is igen érzékenyekké tétetvén, azonnal fellobbannak s mind a szerelemben, mind a bosszúságban rendkívül valókká tudnak lenni. De hát csoda ez? Mivel formálják ki az asszony lelkét? Regényeket olvastatnak vele, színházba viszik s ez az egész műveltségük! S vájjon a férfiak nem minden eszközzel arra törekednek, hogy az asszonyokban az inger «mind testökre, mind leikökre nézve nagyobb-nagyobb erőre kapjon 's annál fogva az indulat-érzések szabadabban követtessenek?» — Hát nem a «hízlekedőknek fülcsiklándoztató dongásai ébresztik-e az aszszonyokat minden ollyas indulatokra, mellyeket csak benne bűnnek lehet tartani?» Nem a férfiak «különösségjek-e a' rugó eszköz?» S «midőn a' madarász csaló síp által a' madárkákat lépveszszőjére csábítja 's megfogdossa .. . igen természetes dolognak tartják az emberek...» Azt pedig, hogy «az aszszonyok a' férjfi csalárd fogásoknál fogva elcsábítatnak, 's a' hízlekedő mézes beszédek' temjényétől megreszegevedve a' férjfi kívánságoknak engednek: igen kárhoztatják, 's megvetésre méltó erőtlenségnek tartják.» — «Pedig lehet e annál természetesebb dolog, mint midőn az aszszonyok a' természetől beléjek oltott férjfiakhoz vonzó hajlandóságjoknál fogva még mesterséges intselkedő ígéretekkel, ezer meg ezer esküvésekkel 's angyali ditséretekkkel is tüzeltetve, magokat hozzájuk csatolják? Nem lehet. . . , mert az aszszonyi szépség körül porban mászó férjfiak mézes

beszédei a' testi érzékenységnek balsamos kenet gyanánt szolgálván, mesterséges magok megalázásokkal, kedves jövődöt ígérő ajánlásaikkal s kedveitető nyájasságaikkal azoknak ártatlan-

ságjokat annyira ostromolják, hogy gyakran még a' legtisztább erkölcsüeket is megvesztegetik; 's a' sok intselkedés után tiszta indulatú lelkiismeretüket benne apródonként elaltatván, utoljára

még szemérmességjéből is kivetköztetik. Nem kívánok senkit is kárhozatni, 's magam nemén lévő atyám fíjainak becsök' vesztésén nem örülök . . . , de bizony minden természetén felül való asszonyi inger leginkább a' rász erkölcsű, vásott férjfiaktól vérszi eredetét* (103—104. 11.).

Ami a pletykálkodást illeti, hát azt a férfiak ugyanolyan mértékben úzik, mint az asszonyok s a falusi, «templomba járó emberek ... malmok alatt, boltok előtt, borivó házakban, «városi polgárok, különösen a közönségesebb mesteremberek a' seres poharak mellett, úgy piszkálódnak a mások viselt dolgaiban, mint akármelyik kecskeméti kofa.» — Hogy rossz anyák, — annak oka a műveletlenség. Hogy gyávák, gyámoltalanok, gyengék, az nem hiba az asszonyokban, — inkább kellemes tehetség s külső erejük hiányát kellemük bőven pótolja. S ami türelmetlenségüket illeti, — hát azon — sok rossz férj mellett nincs mit csodálkozni, — de viszont ezt a hibát legkevésbé lehetne általánosítani.

Ezek a vádolók tehát nem kisebbítik a szép-nemet, mert részben nem hibái, hanem erényei a női nemnek, részben csak elszórtan fordulnak elő s részben ugyanolyan hibái a férfi nemnek is. Ami hiba az asszonyban van, annak túlnyomó részben a férfi az oka.

A védelem után Csontos István még hosszasán elmélkedik arról, hogy mi módon lehetne az asszonynak jobb állapota s méltóbb becsé. Erkölcsei prédikáció, amelyet az asszonyok úgy sem

fogadtak meg, mert éppen olyanok maradtak, mint voltak száz, sőt ezer esztendővel ezelőtt: szépek, csúnyák, — jók, rosszak, — hűek, hűtlenek, — csöndesek, mérgesek, — egészségesek, hisztériásak, — boldogok, boldogtalanok, s — ilyenek is fognak maradni száz, sőt ezer, — sőt ezer meg ezer év múlva is, amikor talán szintén fognak akadni jámbor emberek, akik pártfogásukba fogják venni a női nemet s meg akarják majd védeni a rágalmaik ellen. Közben pedig a nők, — bármily szabad társadalmi helyzetbe kerüljenek is, — csókolódzni, az emberiséget szaporítani, gyermeket nevelni, örülni s ha életük rosszul sikerült, — búsulni, sírni és zúgólódni fognak, mint már ezer meg ezer év óta...

LAURA ÉS A BIEDERMEIER KOZMETIKA

Bármennyire tiltakozott is a biedermeier-ízlés a maga kénytelen egyszerűségével a rokokó és empire pompája és cifrázkodása ellen, hiába lakott a biedermeier-kisasszony egyszerű és praktikus bútorokkal berendezett, otthoni kézimunkákkal díszített, levendula-illatú szűk lakásban, melynek szekrényeiben befőttes üvegekben sorakoztak a télire eltett nyári gyümölcsök és gyümölcsízek, hiába hajította ki a fehér rizsporos parókát és hiába fésülte simára, középen ketté választott haját, hiába szabták egyszerűre és simára halványkék, vagy rózsaszín ruhácskáját, hiába igyekezett azzal tüntetni, hogy a cifrázkodással nem törődik, Laura megmaradt nőnek és simára fésült haja alatt is pattanásoktól tiszta, sima, ragyogó homlokot és arcot kívánt mutatni irigy barátnőinek és hódoló tisztelőinek. Laura, ha illedelmes és vallásos kis leány volt is, ha egyszerűen öltözködött is, épp úgy szeretett hódítani, mint parókába, habba, csipkébe, fátyolba öltözött előde, Terézia, a rokokó dáma.

Laura szülei épp úgy vergődtek a gazdasági válságban, mint ma dédunokái. A napóleoni háborúk után Európában épp úgy pangott minden:

ipar, kereskedelem, mezőgazdaság, mint ma. A pénz pedig közbe-közbe akkorákat zuhant, hogy egyik napról a másikra kezükbe foghatták a koldusbotot gazdag emberek. Ki mert volna ilyen bizonytalan korban haszontalan, nem értékálló cifraságokért, faragott és hajlított, oroszlánlábú és aranyozott bútorokért, aranycsatos francia félcipőért, drága parókáért és habfátyolért pénzt kidobni? Az óvatos biedermeier-polgárnak igen jól megfelelt a furníros, sima, masszív dió, vagy cseresznyefabútor, a becsületesen megvarrott erős cipő, vagy magyar csizma, Laurának a cicómátlan magasszárú-, vagy félcipő, fején a saját termelésű haj és az egyszerű ruhácska is. Az aranyozott keretű, földig érő, hatalmas empire-tükör dió, vagy tujakeretes ovális tükör váltotta fel, amely kétlábú, szélestalpú, fiókos pipereasztal felett kínálta magát a biedermeier-kisasszonynak.

Laura azonban, aki a barokk- és empire-dáma hiábavaló és fölösleges cifrázkodásából sok mindent elvetett, a kozmetikát kénytelen volt megtartani, mert őt is állandóan fenyegette a borsókór, a persenések, a faggyúmirigyek, a szemölcsök, szeplők, anyafoltok, ebagák (Mitfresser), sőt idő múltával — jaj! — a bőrráncok is, s mindezek ellen védekeznie kellett, hogy a haboskávészonnákon legalább arcának tisztaságával és üdeségével kelhessen versenyre kedves barát-nőivel.

Lauráéknak már nem a mindentudó sebész, fogorvos, kristélyos és kozmetikus Figaro ren-

deli a szépítőszereket, háttérbe szorul a javasasszony is és tudós doktor gondoskodik arról, hogy a biedermeier-kisasszony a borsókértől megszabaduljon. Sőt, hogy a szerényebb anyagi viszonyok között élő Laurák is könnyebben segíthessenek szeplőikön és faggyúmirigyeiken, Trattner és Károlyi úriutcai könyvnyomtató intézete kinyomtatta e kor tudós kozmetikusának, Obonyay János dr. pesti gyakorló orvosnak «Pipereasztal. Ártalmatlan szépítő- és illatszerek a művelt hölgyek számára» című könyvét, amely a hasznos tanácsokon kívül kész orvosi receptekkel is szolgált hazánk művelt Lauráinak.

Miután élettani és bölcséleti meggondolásokon alapuló elvi álláspontunk az, hogy a nőnek szépnek kell lennie, teljesen igazat adunk Obonyay Jánosnak abban, hogy az orvos nem zárhatja ki az orvosi tudományok köréből a kozmetikát, «mert ezen fontos tárgy megbocsáthatatlan elhanyagolásának, fájdalom, már eddig is a legszomorúbb következményei voltak». Mert bár — olvassuk tovább Obonyay doktor könyvében, — a szépítőszeresek használata az emberi nemmel csaknem egykorú, a tudomány kirekesztette ezt a maga területéről s így azok készítése és áru-lása oly emberek kezébe jutott, kik készítményeiknek tulajdonságait s az emberi életművészetre való hatását éppen nem ismerték, vagy elég gonoszlelkűek valának arra, hogy «ajánlott szereik ártalmasságáról meggyőződésüket a pénzvágynak s a számításaik szerinti biztos nyemrémenynek feláldozzák. Ezt senki sem taga-

dandja, ki a múlt századok színtárkodásának e nemére s a mostani illatárusságra csak futólagos pillanatot is vetett.»

Elhisszük Obonyay doktornak, hogy legfőbb ideje volt már föllépni a színtárkodók ellen,

nemcsak azért, mert szörnyű áruk volt vészhozó mérgeiknek, hanem főként azért, mert az ember szerencséjének két főtényezőjét, pénzt és egészséget kellett adni egy-egy francia felírású titokteljes szerért, hogy a nő a tetszvágyat, a termé-

szetadta megbocsátható ösztönt nyeredő csinos külsejével kielégítse. Hiába adta azonban a pénzt, ráfizette az egészségét is, mert a régi szépítőszerek előállítására főképpen érckészítményeket használtak, melyek ártalmasságában kételkedni sem lehet. Teréziáék még érckészítményekkel próbálták eltüntetni ebagájukat, vagy borsókórjukat, jött azonban Obonyay János doktor s Lauráék már minden veszedelem nélkül kenhették arcukra a különféle szépítőszereket. Mert az azelőtti szintárkodók nem ismerték az életműves vegytant, s gyakran úgy elrútították Teréziát, hogy soha többé férfiszem meg nem akadt a képén, Obonyay doktor azonban már olyan szereket ajánlott, amelyek az emberek között oly szeszélyesen elosztott kecsket nem ásták alá. «Minden titkot és homályt kerültem, — írja szerzőnk az előszóban; — a mysticizmus ideje immár elmúlt s a közönség csak tiszta s valódi igazságot kíván . . . ideje, hogy a szépítéstudomány (cosmetik) az illatárúság homályából — a csalfa ipar e termékeny mezejéről — száműzve s a tudománynak visszaadva, ennek egyik ága gyanánt tekintessék.»

Obonyay doktor, bár kissé cikornyásan beszél s a szintárkodókkal szemben dicséri a maga tudományát, nem volt sarlatán. Receptjeit latinul kinyomatja ugyan könyvében és ajánlja a hölgyeknek, de figyelmezteti őket, hogy mielőtt valamelyik receptet igénybe vennék, megbízható, észszerű orvos tanácsát kérjék ki. Nem mondja, hogy «forduljanak hozzám egész bizalommal...»,

nem írja, hogy «garantálom. . .», de azért egy kis önreklám mégis el volt rejtve ügyesen az előszóban, mert aki például szépítő festvényt akart venni és tanácsot akart hozzá kérni, bizonyára

ahhoz fordult, akinek a receptjét meg akarta csináltatni.

Mi azonban recepteket itt nem írunk le. Nem azért, mert kevés a helyünk, hanem azért, mert attól félünk, hogy olvasóink közül esetleg valaki megcsináltatja s a természettől számára kiosztott

kecseket elveszti. Inkább nagy általánosságban mondunk még néhány szót Obonyay tudományának alaptételeiről.

*

Miután precízen definiálja, amint az tudományos értekezéshez illik, hogy mit értünk szépítőszerek alatt, megígéri, hogy minden fölösleges dolgok elkerülésével csak azokról az eszközökről fog szólni, amelyek a test szépítésére vonatkoznak. Tehát csak a bőr és a bőr függelékeinek: a fogak, haj és körmök szépítéséről fog tanítani.

De ez sem lekicsinylendő téma. A bőr ugyanis — kültakarónak is nevezetve, közlekedési híd gyanánt tekintethetik a külvilág és az életművészet belseje között, el- és kiválasztó életmű egyszerre, mely célból a képleteknek két nemével bír: a faggyú- és izzadsága-mirigyekkel; — végre a bőr a közérzet- s a tapintatnak életműve. Viszonylagos egészségi állapotában igen tömött, receképű, a hájalapra, meg az izmokra feszesen reásimuló szövet, mely bámulatos «érmécességgel» bír. Színre nézve különböző. A fehér bőr, ha puha, gyengéd, sima, az alatta fekvő részekre feszesen rásimul, szövetében egyenetlenségek (dudorodások, bevájulások) hiányzanak s ha a benne egyiránt ellágazó edényszövetek gyengéden áttetszők, kétségkívül szépnak nevezhető. Az ilyen szép bőrt óvni és ápolni kell, mert nagyon árt neki a hőmérséklet gyors

változása, a füst, por, izzadság, piszok, erős mosdószerek könnyelmű használata, a mosdás elhanyagolása, ártalmas kendőzőkkel való visszaélés. Ártanak továbbá a hevítő italok, fűszeres ételek, éjszakázás, elmeeröltetés, kedélyháborodások s a meghűlés. — Meleg vízzel mosódjunk, mert a hideg víz nemhogy fölolvasztaná a bőrön lévő zsírt, hanem inkább a bőr likait bedugja. Hideg fürdőt csak nyáron vegyünk; inkább meleg fürdőben fürödjünk, de nem sokáig.

Obonyay doktor ezután recepteket ad nagy bőségben borsókór, hajhullás, ősz és rőt hajak, bográcsküteg (közönségesen rézpofa s rezes orr), fogkő, szájbúz stb., stb. ellen s alaposan megtanította a biedermeier-kor kisasszonyait a szépítkezésre. Talán nemcsak a festők, hanem Obonyay János doktor úr is oka annak, hogy az e korból ránkmaradt arcképeken olyan bájos, sima és halavány a Laurák arcbőre.

A CSINOR ÉS A BIEDERMEIER RETORIKA

«Ezzel eddig még tartoztunk drága hazánknak.»

Ez a mottója Pap Ignác 1847-ben megjelent Ékesszólástanának, amelynek nem az volt a célja, hogy «az intézetekben az éretlenkor köréből oly szónokok képeztessenek, minők a tekintély világában koszorút bírnak már a pályán», — mert, ha a szónoklást az intézetekben meg lehetne tanítani, ez azt bizonyítaná, hogy «a magyar ékesszólás nem művészség, vagy oly gyarló, hogy az igen korlátolt határok közé szorult intézeti műtan is özönnel szaporíthatja a szónokok számát: nem ez volt céloom — írja Pap Ignác, — hanem az, hogy az ifjúság, midőn tanpályáján jövődjé érdekében hön pályáz, már itt ismerje sajátját, mely neki egykor tisztévé, életalapjává, kenyérévé válhat.»

A mai életet sokan inkább szerencsétlenségnek tekintik, mint boldog aranykornak, mégis — ha efféle régi tankönyvet olvas az ember, joggal ujjong föl, hogy ma él és nem a sokat emlegetett és visszasírt régi jó időkben, vagy legalább is nem abban a korban, amikor Pap Ignác retorikája alapján képezték ki a nebulókat szóno-

kokká. Manapság már az ékesszólástan a legkönnyebb és legélvezetesebb tantárgyak közé tartozik, Pap Ignác tanár úr azonban oly kínos részletességgel írta meg a biedermeier-kor retorikáját, hogy tanítványainak bizonyára már az iskolában örökre elment a kedvük az ékesszólástól. Mert nemcsak új fogalmakat adott tanítványainak, hanem egész sereg soha nem hallott új szót is, amelyeket az élönyelv aztán a legsürgősebben kitzasztott magából, sürgősebben, mint Bugáth Pál szörnyű természettudományi műszavait.

A Vezérszó és a Példafüzér között olvasható az a jószándékú, de keserves kísérlet, hogy az azelőtt latin nyelven tanított retorikát magyar nyelven adja elő. Nagy bátorság kellett ehhez a vállalkozáshoz, mert a legtöbb retorikai műszóra még nem volt magyar szó s most meg kellett ezeket gyártania. Gyártott is egész sereg olyan új magyar szót, amelyeket ma már a retorika professzorai sem értenek meg, mint kerime (syllogismus), vagyka (dilemma), vezemény (inductio), folany (sorites), képlezet (allegória), fityma (irónia), szózár (conversio), névképző (metonymia), tárgyképző (synekdoché), alakképző (metaphora), hangképző (hypallage), csinor, visszázás, telzés, részlítés, ellenítés, szélsőzés, erélyzés stb., stb., s amelyeket a tudomány sem fogadott el soha. A kulcsín és a belkecs, a beicsín és a külkecs mint krocki-szavak ma is élnek, avatag stílusú, valázó és félmúltidőző írók «írmodor»-ának gúnyorozására, de aligha van ma eleven

kroki-író, aki a kerime, vagy ka, vezemény és folyany létezéséről valaha is tudott volna. Talán a csinor ezek között az egyetlen, amely megérdemelte volna, hogy legalább úgy fönmaradjon, mint a belcsín és a külkecs. Egészen kedves, finom hangulatú szó, emlékeztet a csinos-ra s tartalma sem ébreszt kellemetlen képzeteket.

Mert mi a csinor?

«Szépítő mód, mely a kész szónoki nyelvbájt kiválasztás vagy elrendezés által eszközli és ezt szóban, vagy egész mondásban; ennél fogva a csinor kétféle: szó-, vagy mondás-csinor.» Ezek után egész sereg alcsinor következik még, de eltekintünk részletes felsorolásuktól s tekintettel különös jelentőségére, most csak a melléknévi csinorral foglalkozunk. Vegyük elő a következő példát: «lassú szél». Itt a melléknév értelmező, mert a szelet kicsinynek állítja; lenge szél, itt értelmező is, szépítő is, mert a lenge melléknév a szelet nemcsak lassúnak jellemzi, hanem a lassúságnak természeti képét mintegy gyakorlatilag állítja elő, mert mikor a szél lengedez, akkor nem gyors, nem erős, következőleg a szónok, ha a szelet kicsinynek vagy lassúnak akarná mondani, csinorilag a lenge vagy gyöngye melléknevet kellene használnia ... a széphanzás végett... A melléknév csinori hatással bír, mert a beszédet szépíti, bájt és kellemet ad annak, de keresve és válogatva, ez a... föltétel, mi nélkül melléknév csinor nem lehet.» Lássunk egy csinori példát:

«Midőn a honfi e haza múltját a vonzó emlékezet szárnyain átandalogja, merengő lelke sza-

bad röptét nagyszerű jelenetek képei állítják meg s a nagyra és nemesre hevülni tudó kebel feldobog, a megállapodott lélek leláncolva csügg a jelenet nagyszerűségén s büszke lehet rá a honfi, hogy e tünemények saját hona múltjának emléklapjain ragyognak.»

Ez a gyönyörű csinor Fejérből van idézve. Melyik Fejérből, nem tudom. De nem is fontos. Pap Ignác általában olyan szónokokból veszi retorikai példáit, akiket az irodalomtörténetből véletlenül, vagy készakarva kifelejtettek. Kölcsey, Széchenyi, Wesselényi, Kossuth, — vagy korábról Felsőbüki Nagy Pál talán nem imponáltak neki, mert az ő szónoklataikból egyáltalán nem idéz. Ellenben tagadhatatlanul sok szép -mondatot vesz át Kis Ádám, Gulden István, Horváth János, Szalay Imre, Szabó János, Szabó Imre, Nagy János, Vezerle Ignác, Kapfer László, Májér József, Siskay Márton, Szenczy Ferenc, Kövér János, Balassa Gábor, Külley János, Kocsi Horváth Samu stb., stb. szónokoktól, kiknek nagyobb része dunántúli pap, nyilván kitűnő egyházi szónok is volt s Pap tanár úrnak talán céljai is voltak vele, hogy ezeket az urakat mint ragyogó stilsztikájú rétorokat követendő mintául állította a serdülő ifjúság elé.

A hasonlat, vagy ahogy még Pap Ignác tanította, a hasonlatosság ... «mint szépítő az által különbözteti meg magát, hogy nemcsak erőt, hanem a beszédnek szépséget is ad és éppen e ketős erénynek tulajdonítható, hogy az okoskodási módok közül a hasonlítás csinorul a leggyakrab-

ban használtatik.» A hasonlítási csinorra a legalkalmasabb példát Pap Ignác Beké Sámuelnál találta. Roppantul felizgatott e retorika olvasása közben az a reménykedés, hogy most aztán valami nagyszerű hasonlatossági csinorral fogok találkozni s ím' a következő mondatot olvastam:

«Ezt teszik pedig mindazok, kik színlett csekély jótétükkel másoktól nagyobb hasznot csinálnak ki; olyanok ezek, mint a csalárd kereskedő, ki egy-két vásárlónak olcsóbban ad, de csak azért, hogy ezek számosan igazítsanak hozzá másokat, kiken azt sokszorosan kicsalhassa; olyanok mint az éjjeli tolvaj, ki gazdagon vesztegeti meg az őrebet, hogy annak gazdáját szabadon kirabolhassa.»

Nem tudok szabadulni attól a gyanútól, hogy Pap Ignác szándékosan hunyt szemet a biedermeier-kor szónoklatainak számtalan remek hasonlata felett és hízelgésből minősítette Beké Sámuel idézett mondatát a hasonlatossági csinor iskolapéldájának. Hogy a Példafüzérben, melyben teljes szónoklatokat közöl, a már akkor néhai Báró Szepesy Ignác pécsi püspöktől, vagy Kövér János vörsi plébánustól idézi az egyházi szónoklat legremekebb mintáit, nagyon helyes, mert bizonyára ezek voltak az általa ismert legkitűnőbb egyházi szónokok; — de hogy az «iktatási szónoklat»-nak ne tudta volna remekebb példáját találni a «szolgaegyházi Marich István Dávid ... Főispán úr ő nagysága» egyébként tartalmaz megnyitó beszédénél, azt — legőszintébb sajnálatomra — kénytelen vagyok kétségbe vonni s

e beszéddel kapcsolatban is meggyanúsítani Pap Ignác tanár urat, hogy a főispán úr kegyes figyelmét akarta maga felé irányítani, vagy már kiérdemelt rokonszenvét akarta a maga számára továbbra is biztosítani.

Ékesszólástana azonban nagy és bátor vállalkozás volt. Magyarul kellett elmondania, még pedig a nyelvújítás korának divata szerint menél eredetibb, újonnan gyártott szavakkal azt, amit előtte latinul tanítottak az iskolában. Tragikuma, hogy ebben a korban élt, amikor a nyelvújítás kötelező divata az írók és tudósok új szavak gyártására kényszerítette s túlzott igyekeztében oly szavakat gyártott, amelyeket az irodalom a legsürgősebben kiközösített magából, az élőnyelv pedig soha tudomásul sem vett.

ANDERSEN MAGYAR MESÉI

Az ólomkatona, A hókirálynő kastélya, a Vad hattyúk szerzője, gyermekkorunk bűbajos szavú mesemondója, az álmvilágban élő és az életben álmodozó dán meseköltő, miután határokat nem ismerő fantáziával már bekalandozta az innenső és túlsó világot, elhatározta, hogy körülnéz mégis Isten szabad ege alatt, a földi világban, Dánia határain túl is, hogy ellenőrizze szeszélyes fantáziája játékait és saját szemeivel lássa, van-e olyan csodálatos a föld s a földi élet, amilyenek ő a saját képzeletéből ismeri?

Egy spanyol táncosnő, az észvesztőén szép Dolores Serral társaságában indul útnak Kopenhágából, vérében «a dán ősz szomorú ködével», bár ezt a szomorú ködöt Dolores kisasszonynak némileg sikerült Kopenhágában bearanyoznia, annyira, hogy vendégszereplését kétszer is meg kellett ismételnie és Thorwaldsent is annyira megihlette, hogy az ő táncának hatása alatt faragott egy remek domborművet, a «Táncoló faunt és bacchánsnőt», melyet a legnagyobb dán szobrász Dánia akkori legnagyobb költőjének: Andersennek ajándékozott. Dolores kisasszony a hideg, esős, viharos dán ősz elől menekült forró

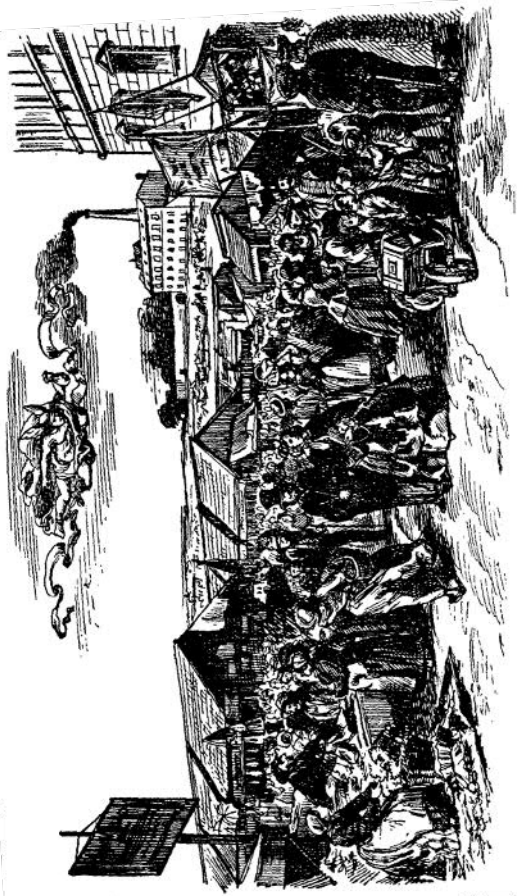
sikerei színhelyéről haza, Valenciába s mialatt a tengeri viharban halálos, görcsös rettegéseket áll ki, az álomvilágban élő meseköltő a táncoló, recsegő hajón áradozva szaval, hogy úgy érzi magát, mintha fandangót táncolnának boldog kettesben Valencia illatozó akácfái alatt. S mikor Dolores búcsúcsókra nyújtja kezét, a búcsúzás el-lágyítja az ábrándos lelkű költőt és sokáig el-mereng rajta, hogy egyszer majd, ha Dolores megöregszik és sok-sok ezer sikere után fáradtan, csöndesen fog üldögelni otthon, az erkélyen és a körötte állók megkérdezik: «Mi történt veled Dolores?» — ő, visszaemlékezve sikerekben gazdag életére, mosolyogva ezt fogja válaszolni:

«Fönn voltam egy kicsikét északon, a tengeren.»

Dolores kisasszony hazamegy Valenciába, Andersen pedig Hamburg felé utazik «vérében a dán ősz szomorú ködével». Útközben megpihen Breitenburgban. A várkertben álmodozva egyszerre csak azt látja, hogy egy vadász, kutyái kíséretében, a rézvörös erdő felé veszi útját. «A kúrt megszólal s mintha hirtelen emberi hangot nyerne erdő és mező, zúgva zengi az ősz halál-himnuszát: «A nagy Pán meghalt, a nagy Pán halott» ... — «A kút kávján kis kobold üldö-gélt, lábával verve a taktust a madárka éneké-hez, mely így dalolt: mily szép itt északon, — mily jó itt északon s aztán felszállt a levegőbe és elrepült délnek, a meleg haza felé.»

A költő követte példáját.

Az első magyar mesét Hamburgban írja, hol alkalma volt meghallgatni Liszt Ferenc játékát, kinek keze alatt a zongora zenekarrá alakul át. ... Hangok tengere, amely háborgásában tükröz minden izzó kedély pillanatnyi életproblémája számára. Láttam politikusokat, akik Liszt játéka alatt megértették, hogy nyugodt nyárspolgárok, a marseillaise hangjaitól elragadtatva, kezükbe ragadták a puskát s otthagyták tüzhelyüket, elhagyták hazájuk határait, hogy az eszméért harcoljanak. Láttam nyugodt kopenhágaiakat, vérükben a dán őszi köddel, akik átalakultak politikai bacchánsokká. Matematikusoknak zengő képletektől és zúgó egyenletektől visszhangzott a fejük. Fiatal hegelianusok, és pedig a valóságos tehetségek, nem a fafejűek, akik a filozófia galvanikus áramlásánál csak elfintorítják arcukat, ebben a hangtengerben a tudomány hullámszerű továbbhaladását érezték a tökéletesség partjai felé. A költő megtalálta benne szíve egész líráját, vagy legvakmerőbb hőseinek egész gazdag teljességét. Az utas, — ezt magamból következtetem — hangképeket kap arról, amit lát, vagy látni fog. Én játékában a nyitányt hallottam utazásomhoz . . . Felém zúgtak belőle Németország székesegyházainak orgonái. Lavinák görgöttek le az Alpokról. Olaszország farsangi viseletben táncolt... A Vezúv és az Aetna háborogva lángolt; az utolsó kürt Görögország hegyei között hangzott föl, ahol a régi istenek meghaltak. Hangok, amelyeket ismertem, hangok, melyek számára nem találok szót, Kelet

Medárd-napi vásár Pesten

felé irányítottak, a képzelő erő hazája, a költő második hazája felé».

*

És a költő elindult Liszt Ferenc hazája felé. Igaz, hogy nagy kerülővel, de megérkezett ide is 1842 nyarán. Előbb bejárta Német-, Francia-, Olasz-, Görög-, Törökországot, a Balkánt s útleírásából az «Eines Dichters Bazár»-ból úgy érezzük, hogy mialatt utazott és emberekkel beszélt, a meseköltő fantáziáján keresztül látott mindent s szívott fel minden benyomást. Statisztika, hegymagasság, folyószélesség, termelési és talajviszonyok stb., ami iránt a korabeli német utazók (sőt a mai nem-németek is) oly meleg érdeklődést tanúsítottak, nem voltak érdekesek számára. De a mese, a fantasztikum, a kuriózum, a természeti szépség és a romantika mindenütt megragadta figyelmét. Ezért érdekes minden sora. Csupa lelkileg átdolgozott élmény minden uti benyomása s csupa érdekes anekdota minden hallomás útján szerzett helyi története

*

Hajón, — már nem vitorlás vagy vontató hajón, nem is gályán, hanem — hála Széchenyi buzgólkodásának, — már gőzhajón jön felfelé a Dunán a Fekete-tenger felől. Zimony, Károlyváros, Pétervárad, Újvidék, Vukovár, Apatin, Mohács, Baja, Tolna, Paks, Földvár, «Ercsény»

(Ercsi) nemcsak névszerint szerepelnek magyarországi útleírásában, hanem egy-egy jelenetet, érdekes, kedves epizódot, egy-egy benyomást, vagy egy-egy helyi legendát, mondát, amelyet elbeszélnek neki, följegyez velük kapcsolatban a «költő bazárjába*». Az Al-Dunán sűrűn következnek egymásután a vízimalmok.

«A magyarok — írja Andersen, — ha ilyen vízi malom mellett hajókáznak el, kalapjukat a hónuk alá szokták venni és a másik kezükkel malmoskázni benne, amivel arra céloznak, hogy a molnárok a lisztet örlésnél ellopják. Itt is és mindenütt megértik ezt és ugyanúgy válaszolnak rá, ahogy a boldogult Eulenspiegel felelt volna.»

A molnárok hátat fordítottak, testük egy részét, melyet megnevezni illetlenség volna megmeztelenítették, lábaik közé egy nyírág-seprűt dugtak, melyet, mint valami róka farkat ide-oda mozgattak. Ennek a viccnek mindig rendkívüli sikere szokott itt lenni.

A dunai utazás alkalmával mondja el azt a legendát, amelyet Erdőd várával kapcsolatban Mednyánszky is följegyez az «Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit» c. gyűjteményében.

«Az Erdőd-házból származó egyik ifjú kezét emelt apjára, arcul is ütötte s emiatt az öreg megátkozta fiát. Erre a fiú homlokán lángvörös folt képződött, mint Káinnak. Sütött, égetett ez a Kain-bélyeg s a fiú világgá ment, a hideg északi tájak felé, mocsarakon, erdőkön, hegyeken ke-

resztül, a jég és hó országa felé. De bárhova ment is, az emberek elfordultak tőle. A Kain-bélyeg pedig süttött és égetett. Erre délnek fordult, a vídám, jókedvű népek közé; ezek azonban féltek Káintól s szintén elfordultak tőle. Ekkor kétségbeesés szállta meg szívét. Már azt sem tudta, merre megy. Folyó zúgott a meredek alatt: lovagvár állott fölötte, beragyogva a hanyatló nap sugaraitól. És felismerte a tornyokat, az orموkat és az öreget, aki a vadász karjaira támaszkodva éppen a felvonóhídon ment át. A fiú az öreg lábai elé roskadt, az öreg megáldotta a fiút és egyszerre eltűnt homlokáról a lángoló Kain-bélyeg.»

Mohácson egy társaság kiszáll a hajóból, hogy a püspöknél megtekintse azt a képet, amely Szolimánnak és II. Lajosnak a csatáját ábrázolja. Andersen is velük indul, de messze kellene menni s inkább visszafordul. Bemegy a borbélyhoz borotválkozni.

«A szegény borbélynál, — írja a Bazárban — igazi magyar kép függött, az a fajta, amelyet néhány krajcárért árulnak, egy ív papiroson. Két imádkozó angyal lebeg a levegőben és alattuk két kéz fonódik össze, ezzel az aláírással: «A barátokért». Emellett két erős kéz szorul ökölbe s alatta az aláírás: «Ellenségek ellen».

Ez is kép volt, — írja Andersen — és talán jellemzőbb a magyarokra, mint az, amely a püspöki házban volt látható.

Az Alföldön nem csikósokkal és gulyásokkal kerül össze rövid parti sétáján, hanem egy

öreg kanással, aki — természetesen nemes ember — mert, mint jegyzetében megemlíti, itt nagyon sok az alacsonysorsú, koldus-nemesek száma s még nyomorúságos viskókban is látni parasztmódra élni nemeseket.

Az öreg kanász éppen szalonnával dörzsölte be vadonatúj gyolcsingét, mely eljárásról Andersen nem tudta, hogy az az emberen élősködő rovarok és szúnyogok ellen hasznos, — hanem azt írja, hogy «ezáltal az ing tovább tiszta marad, kifordítható s aztán újra visszafordítva is felvehető.» Éppen Bécsbe szállítanak disznót, hajón. Az unokája is kívánczik az útra, s erről beszélgetve, szó-szót követ s végre az öreg kanász — mesélni kezd.

«... a panaszos életben is van öröm. Az erdőben, amikor a cigányokat sütni-főzni láttam, — mondja az öreg kanász — nagyon ravaszul kellett vigyáznom, hogy a legszebb disznóm az üstjükbe ne kerüljön; bizony össze kellett szednem magamat, kellett gondolkoznom, forognom, forgolódnom, s néha még az öklömmel közéjük is csapnom. A síkságon, a sziklák között, ahol, mint jól tudod, a szelek be vannak zárva, hajtottam nyájamat s odáig hajtottam őket, ahol a szelek láthatatlan vára áll. Nem lehetett ott látni sem házat sem tetőt, mert a szelek várát csak érezni lehet. Áthajtottam a nyáját az összes láthatatlan szobákon és termeken; észrevettem én bizony, hogy a fal — vihar volt, az ajtó — forgószelel. Ez aztán igazán megérdemli a fáradságot, hogy megpróbálja az ember. Ezt aztán érde-

buzgón dörzsölte a szalonnával vadonatúj ingét. A kanászéknál töltött rövid idő leírása az-
zal végződik, hogy a kanász lehajtja fejét s ezt
mormolja maga elé: «Nemes-ember van, nemes-
ember én és vagyok!»

*

Amikor Pest felé közelednek, egyre többen
szállnak a hajóra; mennek a Medárd-napi orszá-
gos vásárra. Elragadtatással írja le Andersen
Budát, a magyar Akropolist, a Dunát, Pestet,
amely olyan, mint Bécs, a kávéházat (Kavehós),
a katonai úszóversenyt, Gül Baba sírját, a der-
vist, aki arcra borulva imádkozza, hogy «Allah
az egyedülvaló Isten és Mohammed az ő prófé-
tája.»

«De az éjszaka nem hoz nyugalmat Gül
Baba sírja köré. Éjfél előtt egy órával megjele-
nik itt egy boldogtalan szellem, egy török óriás.
Fölemeli a legnagyobb ágyút, vállára teszi és
körülsétálja vele a Rózsadombot. Tizenkettőt üt
az óra, visszateszi az ágyút a helyére és eltűnik ...
Csönd van a bástyán, csönd van a sírkamrában,
ahol Gül Baba szendereg.»

Vácnál följegyzí, hogy hajdan nagy, elha-
gyatott őserdők terültek el itt. Egyetlen, sárból s
fagallyakból épült kunyhó volt csupán s eb-
ben lakott egy szentéletű remete, akit Vácnak
hívtak. A mogyoródi csata előtt Géza és László
magyar hercegek erre lovagoltak, miközben se-

regeik rendjéről beszélgettek. Egyszerre László fölkiáltott: «Nem láttál semmit? Mialatt mi beszélgettünk, az égből leszállt egy angyal, aki koronát tartott fejed felé; most már tudom, te fogsz győzni.» — «Ha Isten velünk van és teljesíti, amit ez a jelentés megjósol, templomot építtetek e helyen.» — A jós-jelentés igazat mondott, az ellenség elmenekült s ott, ahol a remete kunyhó állt, hirtelenséggel szarvas ugrott elő, égő agancssal fején. A katonák utána nyilaztak, a szarvas azonban a Dunába ugrott és eltűnt. — A remete kunyhója helyén felépült a templom s körülötte a város, Vác.

A pozsonyi városháza falán, a bejárat fölött van egy freskó, amely egy nagyszakállú, fekete ruhás embert ábrázol, könyv fölé hajolva. A mondta szörnyű históriát tud erről az emberről:

«Ez az ember egykor a város egyik leghatalmasabb tanácsura volt. Alchimista és asztrológus, félelmetes és gyűlölt ember. Mindent megkaparintott magának, amit lehetett, még a szegény özvegy asszonyok földecskejét is. Egyszer egy ilyen kifosztott szegény asszony berontott a városházára, ahol ez az ember a város hatalmaságaival együtt ült és kétségbeesetten jajgatva, felszólította őt, esküdjön meg, hogy jogosan és lelkiismeretesen cselekedett. Mire a tanácsúr elővette a könyvet, fölé hajolt, tompa hangon felolvasta az esküt, fölemelte a kezét és megesküdött. Erre hirtelenséggel forgószél zúgott át a termen és valamennyien a földre zuhantak. Mikor újra csönd lett és valamennyien feltápászkodtak,

a hamisan esküvő eltűnt, az ablak ízre-porrá volt törve és künn a falon egy kép volt látható, amely minden vonásában élethűen ábrázolta a városi tanácsurat, amint még ma is látható, — írja Andersen — az ördög mint árnyékképet belefújta a tanácsurat a kőfalba.*

Íme, a meseköltő egy rövid hajóúton s egy-egy városban való rövid sétákon ennyi csodálatos történetet szedett össze Magyarországon. Mit tudott volna meg Magyarországról német elődje és kollégája E. T. A. Hoffmann, ha bebarangolta volna az Alföldet és különösen a felvidéki várakat, amelyeknek minden zugához fűződött valami borzalmas, hajmeresztő monda, melyeket ma már a legöregebb vénasszonyok is röstellenek elbeszélni.

BIEDERMEIER UTAZÁS

Utazás delizsánszon

Aki ma jól fűtött, párnás, hatvan-nyolcvan-kilométeres sebességgel robogó gyorsvonaton utazik végig a magyar Alföldön és gyönyörködve szemléli a szeme előtt elrohanó, végeláthatatlan tájakat, hatalmas búzatóblákat, tanyákat, falvakat és városokat és öt óra leforgása alatt eljut Budapestről Sátoraljaújhelyre, — ha megéhezik, az étkező kocsiban, — ahogy tréfásan nevezik, «a guruló kocsmában» — a nap minden szakának megfelelő forró ételt és jégbe hűtött italt fogyaszthat, ha elfárad a sok ülésben, fölkelhet és végigsétálhat a pullman-kocsik hosszú folyosóján, — ha sötét van, fölcsvarhatja a villanyt és villanyvilágítás mellett olvashatja a félbehagyott regényt vagy a legfrissebb újságokat, — ha kevés az utas, kényelmesen végigdőlhet a vasútikocsi lócáján vagy párnázott ülésein, — az ilyen nagy kényelemben, kínai pamlagon utazó mai ember nehezen tudja elképzelni, hogy száz évvel ezelőtt, amikor Magyarországon még nem volt vasút, sőt az utak is általában cudarul rosszak voltak, miként utazhattak szépapáink. De ha valahol az

Alföld egyik másik tanyavidékén esős időben tekint az ablakon és látja, hogy a vendégmarasztaló sárban négy ló micsoda erőfeszítéssel vonszolja a kocsit vagy a terhesszekeret, látja, hogy a kocsis végső nekikeseredésében már az ostor nyelével üti az izzadságtól füstölő lovakat, elképzelheti, milyen lehetett a száz évvel ezelőtti utazás. Egykori leírásokból tudjuk, hogy bár megyegyűléseken állandóan tárgyalták az utak ügyét, sürgették megépítését, a már megépítettek javítását és rendbentartását, a földesurak nagy összegeket áldoztak birtokaikon utak építésére, — az utak általában elhanyagoltak voltak Magyarországon éppúgy, mint Kelet-Európa legtöbb országában. Egyik külföldi utazó leírása szerint az út az Alföldön — a legtöbb helyen kövezetlen volt, s csak arról lehetett megtudni, merre lehet hogy a két szélén árok húzódott s az árokparton magasabbra nőtt a fű és a dudva. Ilyen utakon kellett végigdöcögnie az Alföldön marhát vásárló pesti és bécsi kereskedőnek, ilyen utakon robogtak föl a követek a pozsonyi diétára, ilyen utakon kocsikáztak be a városba a nemesi kisasszonykák, miközben nem egyszer megtörtént, hogy az út az esőtől sártengerré vált s a kisasszonykák bál helyett vagy a kocsiban, vagy valamelyik közeli faluban, esetleg tanyán bosszankodtak át az éjszakát.

A szegény ember, a mesterlegény, a peregrinus vagy szuplikáns diák gyalogszerrel róttá az utakat, legfeljebb akkor jutott szekérhez, ha a gazda vagy a kocsis megszánta és irgalomból fel-

vette szekerére, — a jobbmódú ember pedig, ha nagyobb útra indult, vagy maga fogadott fuvarost, vagy igénybevette az úgynevezett postakocsikat, amelyeknek már régóta minden nagyobb városban voltak állomásaik. A postakocsik menetrendjét rendszerint egész évre előre megállapították és már a XVIII-ik századbeli kalendáriumokban az országos vásárok, a pénzértékek, valuták mellett a legfontosabb közlemény volt a tudnivalók között a postakocsik menetrendje, amihez még igen fontos volt tudni azt is, hogy az egyes nagyobb városok kapuit este hány órakor zárták be és reggel hány órakor nyitották ki. Ha tehát valaki nagyobb útra készült, pl. Nagyenyedről vagy Kolozsvárról Pestre vagy Bécsbe akart utazni, elővette a kalendáriumát és abból pontosan tájékozódott arról, hogy mikor, mely napon honnan indul az ő postakocsija. Ezt persze nem úgy kell érteni, mint ma, hogy a menetrendben megnézte, hányszor indul naponta a kocsi, és hogy melyikkel a legcélszerűbb elindulnia, melyikhez van a legjobb csatlakozás, hanem azt nézte meg, hogy mely napokon indul a postakocsi, és erre ajánlatos volt levélben előre bejelentkeznie, hogy biztosan kapjon helyet. 1837-ben pl. Budáról Nagyszébenbe havonként két postakocsi indult: január 5-én és 19-én, február 2-án és 16-án, márciusban és augusztusban háromszor indult havonta, a többi hónapokban azonban csak kétszer. Ugyanígy, ilyen időközökben indult a postakocsi Budáról Kassára és Zimonyba is.

A postahivatalok a magyar királyi helytartótanács ellenőrzése alatt állottak. A főpostahivatal Budán volt a várban. Nagy szervezet volt ez a postahivatal, élén igazgatóval, ellenőrrel, és mindenféle hivatalnokokkal. A postakocsi-irányítóhivatal is Budán székel.

De lássuk közelebbről, hogy mi volt a rend a gyorskocsival való utazásban: az egykori tudósítások, hirdetések a következőképpen tájékoztatnak a száz évvel ezelőtti utazások lefolyásáról:

Gyorskocsi

1. Ki a császári és királyi gyorskocsin akar utazni, annak mindennek előtt az illető törvényhatóságtól, vagy policiadirekciótól való útlevelel kell felkészülve lennie, mely nélkül az utas egyáltalában fel nem vétetik.

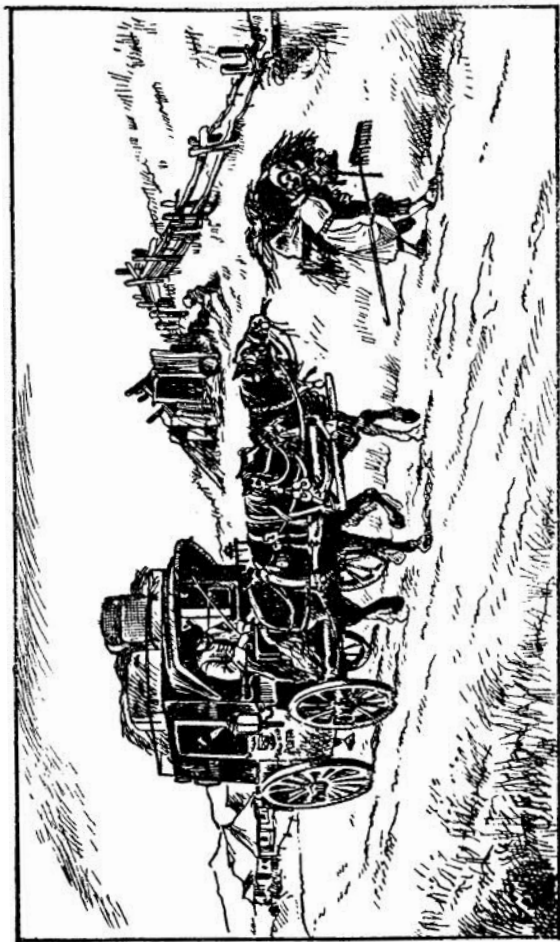
A katonai személyeknek útlevelet a császári és királyi helybeli katonai kommandó ad.

A bécsi császári és királyi postakocsik direkciónál polgári személyekre nézve csak az olyan útleveleknek van értéke, melyek a császári és királyi policia fődirekciójától adattak ki.

2. A gyorskocsival utazni akarást, az elindulás előtt néhány nappal jelenteni kell a császári és királyi postakocsik expedíciójánál.

3. Az egyszer kifizetett útibér semmi esetben sem adatik vissza, s az arról kiadott beírási cédulának is csak az utazásra nézve van értéke.

4. Minden utas 20 fontnyi bagázsát vihet magával, de annak csak párnazsáknak, vagy

Utazás delizánszon

Rexa Dezső gyűjteményéből

más hajlékony s éppen nem kuffernek vagy más merő pakétnak kell lennie. Azon utasok, kik a kocsi belsejében vettek ülést, még 30 font bagázsát szabadon utánuk vitethetnek a Brankard kocsin, vagy mind az 50 fontot magukkal vihetik. A kuffereken, vagy más pakétákon rajta kell lenni a tulajdonos nevének. Ami a kiszabott terhet meghaladja, azért külön kell fizetni. Azok, kik a hátulsó fedeletlen ülésben vannak, csak 20 fontnyi terhet vihetnek magukkal.

5. Mind az ülés, mind az illendőség miatt, kutyáját valakinek magával vinni meg nem engedtetik.

6. Jó készületű pipából megengedtetik a dohányzás, ha abban minden utasok megegyeznek.

7. A helyek változtatását a kocsi belsejében minden utasnak el kell szenvednie.

8. Ki az utasok számára megérkezésükkor készen álló fölöstökből, ebédből és vacsorából részt venni nem akar, ezt a császári és királyi postakocsi expedíciójánál, hol az utazásra magát beírta, meg kell jelentenie, különben a meghatározott áron evők közé vétetik fel.

A fölöstököm két findzsa kávéból áll fehér kenyérrel.

Az ebéd levesből, tehénhúsból mártással, vastagételből hússal, tésztás ételből és pecsenyéből salátával áll.

A vacsora leves, becsinált és pecsenye salátával.

Az italt minden utas külön fizeti.

Azon stációkban, melyekben a hálás törté-

nik, az utas egy tiszta ágyat kap szobával együtt, mely télen fűtetik. Az ételek fizetésénél a körülményekhez képest a summa néha több, néha kevesebb, de a különbség két ezüst krajcárnál sohasem több, mivel a vendégfogadóssal minden évnegyedben újra történik az alku.

9. Fölöstökömrre és vacsorára fél, ebédre egy, és hálásra hét óra van kiszabva.

A lovak változtatása a stációkon legfeljebb 3—4 minutum időbe kerül, mivel a lovak már mindenütt készen állanak.

10. Csak ha a szükség kívánja, állanak meg egyik vagy másik utas kívánságára útközben.

11. Az első fedeles ülés a kalauz mellett csak olyan áru, mint a kocsi belsejében levő ülés.

12. A postilionoknak semmi borraivalót nem tartozik az utas adni.

Az utazásért való fizetés a beírás taxájával 10 krajcár ezüst pengőben együtt, valamint az ételért és hálásért való is minden routnál megláttathatik.

Azon gyors postakocsikon, melyek Bécsből, Pozsonyba, Prágába és Triesztből Görzbe mennek, csak nyáron vannak fedetlen ülések, melyért a fizetés részint felényi, részint kevesebb, mint a kocsi belsejében levő ülésért.

Ha olyan napon, melyen gyorskocsi nem indul néhány, legalább négy személy, ha csak egy mind a négy helyet nem fizeti, magukban minden kalauz kísérete nélkül akarnak utazni, azok külön úttal, oly útilevél adatván velük, melyben az indulás és megérkezés órája feliratnak, köny-

nyű négyülésű kocsiban, szinte a gyorskocsira meghatározott időben vitetnek el. Ezen külön kocsiknál az utasoknak az útvámost még külön kell fizetniök, de hogy útközben ne kellessék minden vámnál megállni, az egész útért eső mennyiség a császári és királyi postakocsi expedíciójánál felszámíttatik és az utas a külön utazásra beíratásakor, egyszerre fizeti le. A gyors postakocsi mellékszekerai nem fizetnek vámot, mivel ez csak az olyan utasoktól kívántatik meg, kik órás útilevéllal vannak és kalauz kísérete nélkül utaznak.

Ezen utasoknak az ilyen külön utazáskor útközben a meghalás is kényükre van hagyva, de az olyan külön kocsik megrendelésének mindig egy vagy több napokkal kell megesnie az elindulás előtt, a postakocsi expedíciójánál és a postastációkat, hol a hálások történnek, meg kell jelenteni, hogy ezek meghatározása után a postastációknál továbbá szükséges rendelkezések megté-
tethessenek.

A bejegyzési íráson, melyet minden utas kap a beírás után az útra, mindaz fel van jegyezve, amire annak az úton vigyáznia kell.

Egy belső ülésért Bécestől Brünnig 7 forint 46 krajcárt kell fizetni (az utazás 12—14 óra alatt esik meg), Budweisig 11 forint 22 krajcár (az út 22—24 óráig tart), Gráczig Bruck felé 11 forint 10 krajcár (az út 34—36 órányi), Laibachig 23 forint 18 krajcár (az út 50—58 óra), Lembergig 42 forint 59 krajcár (az út 93—96 óra), Linczig 10 forint 22 krajcár (az út 22—24 óra), Budáig

és Pestig 12 forint 20 krajcár (az út 28—30 óra), Podgorzeig 25 forint 11 krajcár (az út 56 órányi), Prágáig Igló felé 17 forint 53 krajcár (az út 36—39 óra), Pozsonyig 3 forint (az út 5—6 órányi). Triestig 30 forint 14 krajcár (az út 70—75 óra), Troppauig 15 forint 29 krajcár (az út 34—35 óra), Veneciáig 35 forint 56 krajcár (az út 75—76 óra), Udináig 27 forint 3 krajcár (az út 53—54 óra).

Diligence és Brancart kocsi. Az utazás taxája.

Egy egyszerű postastáclóra	Német tartományokban krajcár	Galiciában Magyarországnak krajcár
Egy ülésért a postakocsiban . .	32	24
Egy ülésért kívül a kocsin . .	24	18
Egy gyermekért két személy közt	8	6
Egy ölbeli gyermekért	6 $\frac{1}{2}$	5
A postillionnak borraivaló . .	3	3

Azok, kik a postakocsin (*Diligence*) akarnak utazni, néhány nappal az elutazás előtt tartoznak magukat bejelenteni, a fél taxát azonnal, a másik felét pedig a rendelt helyre érkezéskor lefizetni. Minden utas tartozik a maga bagázsijára gondot viselni, de azt csak 50 fontnyit vihet magával szabadon. Pecsételt leveleket és pakétokat magával vinni konfiskáció és pénzbüntetés alatt tiltatik. Ki Bécsből külön postával akar elutazni, annak az udvari és státus kancelláriából kell postacédulájának lenni. Ki a külön postával érkezik meg, háromszor 24 óráig kell várakoznia, míg fogadott kocsit vehet magának. Minden utazónak el kell magát látnia útlevéllel, melyet az

illető követekkel gyakran aláíratni szükséges. (Közhasznú Honi Vezér Kalendárium 1832. 159-160. lap.)

Budai és Pesti postarend

Mindennap megyén a posta déltájban Komáromon, Győrön, Pozsonyon keresztül Bécsbe, és Bécsen túl, s mindennap indul onnan ide este felé.

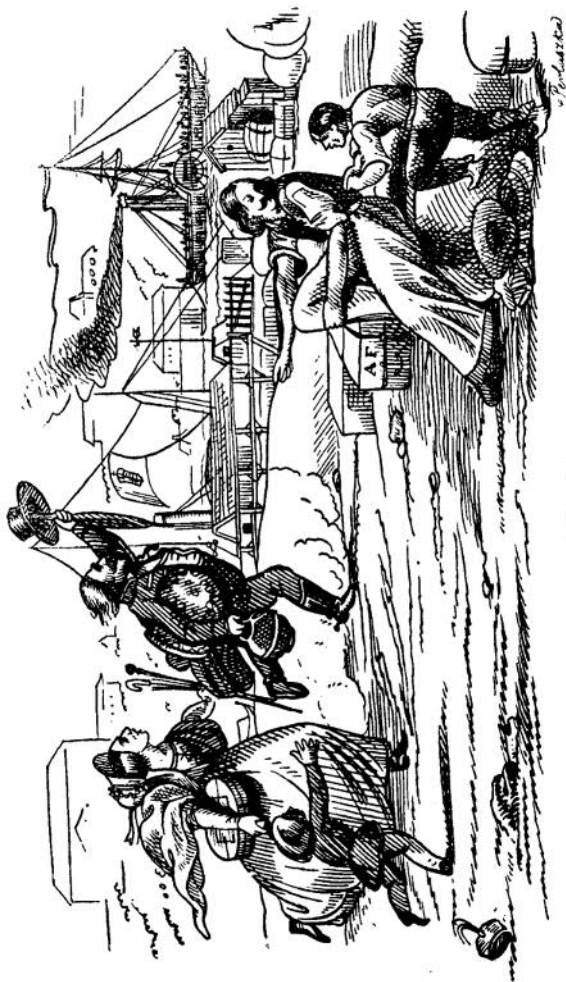
Kedden és pénteken reggel megyén a posta Egeren, Tokajon, Kassán keresztül Lembergbe, és onnan jön hétfőn és csütörtökön.

Kedden és szombaton megy a posta Vácon, Rétságon és Gatson keresztül a bányavárosokba, és ugyanazon nap jön vissza.

Csütörtökön és vasárnap mennek minden többi posták Szegeden, Temesváron keresztül Nagyszebenbe, Szabadkán, Pétervárdán és Zemplinen keresztül Nándorfejérvárba. Székesfehérváron, Somogyon és Körmenten keresztül Horvátországba. Szolnokon, Debrecenen, Kolozsváron keresztül Erdélybe. Nagyváradon keresztül Aradra. Mohácson, Pécsen keresztül Eszékre; továbbá Fürstenfelden keresztül Grazba és Fiúméba, s mindezen posták hétfőn és csütörtökön jönnek meg, kivéven a horvátországit, mely hétfőn és pénteken érkezik meg.

NB. Télen ezen posták a rossz idők és út miatt gyakran később érkezik meg.

NB. NB. A levelek Pesten legfeljebb 10 óráig fogadtatnak el, Budán pedig tizenketted félig.

„Elkésés“

Levél posta-taxája.

0-tól	bezárólag	6 mérföldig	2 krajcár	p.	p.
6-tól	„	12	„	4	„
12-től	„	18	„	6	„
18-től	„	24	„	8	„
24-től	„	30	„	10	„
30-tól	„	36	„	12	„
36-tól	és azon felül			14	„

Az itt kitett taxák fizettetnek minden egyszerű $\frac{1}{2}$ bécsi lat nehézségű levélért.

Nagyobb nehézségű levelekért egyenlő arányban emelkedik a taxa $\frac{1}{2}$ latról $\frac{1}{2}$ latra bezárólag 16 latig. 16 lattól kezdve minden azután való $\frac{1}{2}$ lattól csak a fél taxa számíttatik. A 32 latnál nehezebb levelek csak lat után taxálatnak és a tört számok az átalvevő javára esnek.

A levélposta csak 5 fontos levelet, írást sat. fogad el. (Közhasznú Honi Vezér Kalendárium 1832. 161. lap.)

Gyorsutazási Intézet Magyar- és Erdélyországban

Bránkárd kocsik csak a Pest és Eperjes közötti úton járnak, azért csakis ezen útvonalon szállítattott felényire az eddigi vitelbér. Ezen kocsik 12 órával indulnak előbb mint a rendes utazókocsik, s annyival előbb is érkeznek meg rendeltetési helyükre.

Divat áruk s egyéb könnyű, de nagy helyet foglaló portékák nem értetnek az itt álló ár-szabásban; ezektől nagyságukhoz képest a nehézségükhöz mért vitelbér kétszeresen, sőt há-

romszorosan vétetik, mely megrovás az illető ügyviselők ítéletétől függ.

Pénzküldeményektől $\frac{1}{2}$ procent bér vétetik de csak térítmény mellett vétetnek föl, s ezen térítményért még azon felül 8 krajcár jár.

Kötelezvényekre és Váltólevelekre, ha nagyobb értékűek, a pénzvitelbérek $\frac{5}{6}$ elengedtetik.

Portékákért, melyeknek értéke kitétetik, a nehézségi bér mellett még $\frac{1}{2}$ procent vitelbér is húzatik, mint a készpénztől. Az ügyviselők nélkül levő helyekre küldendő portékákat mindig bérmentesíteni kell. Portékák és utazók, ha oly helyen vétetnek fel, vagy oly helyekre mennek, melyek ezen árszabásban kijelölve nincsenek, azon helyek vitelbérét fizetik, amelyek közt kitűzött helyeik esnek. Az olyan utazók a legközelebbi állomáson, mely ügyviselővel van ellátva, írassák be magukat, a helyárat lefizetvén.

A rakodásról. Az elküldésre feladandó holmikát jól be kell csomagolni, hogy kár ne essék benne. Csupán papirosba takart csomók, valamint katulyába zárt holmik, ha mindjárt a katulya fából vagy vastag papirosból készült is, el nem fogadtatnak, mert az első féle holmit erős vászonba, az utóbbi félét faládácskába kell zárni.

Kereskedés. Értékét minden csomagnak be kell adni; az intézet ugyan ki nem tett értékű csomagokat is elfogad a késleltetés kerülése miatt, de az olyanokat értékteleneknek is tekinti, s nem kezeskedik nagyobb karú sérelmekért azokra nézve. — Nehézség hiányért vagy sérülésekért követelés az intézeten nem tétethetik, ha

előbb a szükséges lépések meg nem tételnek a feladó ellen, de aki, valamint mi is, a felsőbb hatalom által okozott balesetek, mint elemi történetek s kifosztások miatt — továbbá a rossz elpakolásból származott károkért és rövidegkéért, vagy olyanokért, melyek a kívülről jövő portékában mások által okoztatnak, oly kevéssé kezeskedhetik, mint a töredékeny tárgyak sérelmeiért. Mindazon csomagok, melyek egy hónap alatt távollét miatt kézhez nem adathatnak, ismét az elküldőhöz adatnak vissza a költség megtérítése után.

A hivatalok délelőtt 8 órától 12 óráig, délután 2—7-ig vannak nyitva. Oly napokon, melyeken a kocsik reggel indulnak el, az utazó poggyásza, mint szinte a portéka is, csak az előbbi nap esti 7 óráig fogadtatnak el, de a nap közben történő elindulásokra való holmik az indulás előtt 3 órával. Mindaz, mi addig fel nem adatik, minden tekintet nélkül csak a következő kocsival fog elküldetni.

Az utazók felvétel helye vagyon a Váci utcában, a «Nádor» című vendégfogadónál. (Közhasznú Honi Vezér Kalendárium 1839. 270. lap.)

Pesten és Budán található vízi alkalmatosságok, levélhordók, izenetvivők, s kocsisok

Ki a gőzhajókon kíván utazni vagy valamit küldeni: annak tessék magát a gőzhajózási hivatalban, felső Dunasoron 7 szám alatt feljegyeztetni.

Kik másféle hajón akarnak utazni vagy holmit küldeni, tudakozódhatnak közelebbről, lefelé a folyamon a hajó állásnál rakpiac mellett, felfelé pedig a Wurm udvarnál által ellenben lévő hajó állásnál.

Az Arany hajónál és az Arany koronánál Budán vannak alkalmatosságok Komáromba, Győrbe, Pozsonyba és Bécsbe. Az utóbbi fogadó-béli levélhordó nehéz terhek elküldését is felvállalja, ugyan csak úgy van az a Fejér hajónál Pesten.

A híd melletti fogadóban Budán van a pécsi, az Arany perecnél a székesfejérvári, az Arany csillagnál az eszéki, a Posta sípnál az esztergomi, a Három kapásnál a tatai, a Vörös ökörnél pedig Pesten a kassai, és a Tigrisnél Pesten a váczai utazó kocsis, a bajai a Két kecskénél a soroksári utcában.

Aradra és Temesvárra menő alkalmatosságok vannak Pesten a Két pisztolynál.

Azon utazók, kik gyors parasztokkal, változtatott lovakon maguk kocsijukban akarnak utazni Buda-Pesttől Pozsonyba vagy Bécsbe, találhatnak olyanokat Budán a Fejér farkasnál minden órában befogva készen. Az álladalmak, melyeken ló váltatik ezek 1. Pesttől Nyergesújfaluig 4 statio; 2. Nyergesújfalutól Szönyig 2 statio; 3. Szönytől Gönyűig 2 statio; 4. Gönyűtől Hochstrassig 2 statio; 5. Hochstrasstól Mosonyig 1[^] statio; 7. Badendorftól Schwechatig Ausztriában 3 statio, honnan azután Bécsbe (1 statio) külön postán kell menni.

Más alkalmatosságok, melyek többnyire fedeles szekerek találhatók még Szegedre Pesten, a Soroksári utcában a Vörös háznál, Bács vármegyébe, Szabadkára, Zomborra a Két kék kecskénél szinte a Soroksári utcában. Komáromba, Győrbe, Pozsonyba, Budán a Fekete kapunál. (Honi vezér. 1839. 269. 1.)

SZEGÉNYLEGÉNYEK, KAPCABETYÁROK...

Rablóromantika Magyarországon

Az útonálló kabcabetyár, aki fölött pap helyett «a szolgabíró tartotta a gyászbeszédet» s akinek «a sírja alatt el lehetett menni», más volt a valóságban és más volt a százévvvel ezelőtti romantikában. Régi újságok híradásai egyetlen szóval sem árulnak el legcsekélyebb rokonszenvet sem azok iránt a rablógyilkosok iránt, akik éjszakának idején megtámadják a békés falusi emberek tanyáját, lemészárolják a háznépet és elrabolják minden vagyonát, vagy az erdő szélen lesbe állanak és a vásárra haladó kereskedőt kifosztják. A rabló dicsőítése, hősiességének csodálata éppen a legjámborabb korszakban, az úgynevezett biedermeier-korszakban jött divatba nemcsak nálunk, hanem szerte egész Európában.

Már az első magyar újságokban sűrűn találkozunk különféle rablókalandokkal Magyarországon. De az újság szerkesztői még nincsenek megfertőzve a rabló-romantikával és vagy tárgyilagosan, vagy megbotránkozással, elítélő szavak kíséretében adnak hírt a haramiák, lókötők, zsiványok és rablók gattetteiről. 1782-ben Szent

István havának 7-ik napjáról keltezve a Magyar Hírmondó Mátéfalváról, illetőleg Vernárról a következő tudósítást közli:

Szent István havának 7-ik napján egy mátéfalvai, vagyis mateoci kereskedő, a «XVI. városbeli» Lányi János elindult a Hegyaljára, hogy bort vásároljon. Útközben lakóhelyétől vagy öt-órai járásra Gömör vármegyében egy Vernár nevű faluban megszállott, a Koháry grófi uradalom vámosának a házánál. Este 8 óra felé a dob-sai út felől egyszerre csak puskalövöldözés hallatszott és hamarosan kiderült, hogy nyolc tolvaj közeledik a faluhoz, akik aztán a falunak az alsó végén lévő korcsmájába bementek, ahol nagy mulatozást csaptak s körülbelül egy órát töltöttek ott. Mindegyik fel volt fegyverezve furkósbottal és csákánnyal, hatnak azonkívül még puskája is volt. A faluban hamarosan mindenki tudta, hogy itt vannak a tolvajok, de senki meg sem mozdult, hogy elfogattatásuk iránt jelentést tegyen. A falubeli parasztok közül tíz, «ujszág-látás kedvéért-e, vagy egyéb okra nézve», bement a csapszékbe és együtt mulatozott a tolvajokkal.

Lányi János borkereskedőt a faluban mindenki nagyon jól ismerte, mert gyakran fogadta meg az itteni szekeresembereket fuvarba.

A tolvajok kilenc óra tájban kivonultak a faluból, de hamarosan újra visszatértek és egyenesen a vámos házának az ablakai alá rohantak. A vámos a borkereskedővel együtt már éppen a pisztolyokat töltögette, mert számított rá, hogy

a tolvajok meg fogják őket látogatni. Amikor a tolvajok megérkeztek, azonnal bezárkóztak a szobába, azonban a tolvajok nekirohannak az ajtónak, próbálják betörni s az ablakok rostélyozatait kiemelni. A borkereskedő rásüti pisztolyát az ablakon keresztül az egyikre, a pisztoly azonban nem sül el. Miután látták, hogy magukban elégtelenek, a ház megvédésére és a nagy lármára sem a szomszédok, sem senki más nem jött segítségükre, kénytelenségből megadták magukat, az ajtót megnyitották és a tolvajokat bebocsátották. «Ezeknek az előljárója legottan a kereskedőt hajánál fogva egynehányszor a földhöz sújtja, meg felemeli: azután kezeit köteléssel hátrakötözvén és a vámossal is hasonlóképpen cselekedvén, mindegyiket a földre fekteti, fejét, kezét, mellét szörnyen csapdosták s töltött puskájukat rájuk szegezvén addig kínozták, míg pénzüket s egyéb elhordható vagyonukat elő nem adták. Végre a vámospót is megragadták, amely aranyakat a kereskedő a nadrágjában rejtett el, attól is megfosztották. Miután minden ládát felverték, a megkötözöttöket feloldották s rakományaikkal nagy békében odább állottak, nem lévén senkitől sem a legkisebb bántódásuk: ámbár a szomszéd (mint maga mondja) a harangot is félreverette s látván, hogy senki sem jő segítségül, a kelyhet a templomból bátorságos helyre elrejtette.» (Magyar Hírmondó, 1782.)

A másik ugyanebből az évből való tudósítás tolvajlásról szelídebb lefolyású volt s a Magyar Hírmondó mint mulatságos esetet közölte le:

«A szükség néha lopásra vezérli az embereket. Bácsvármegyei Becse nevű városnak két paraszt lakója, azon tilalmas eszköz által kívánván a szűk időkbén magukon és családjukon segíteni Bőjt előhavanak 10. napján két kocsival éjszakanak idején egy-egy gabonaveremhez mentek, azt megnyitották és a szekereket gabonával meg rakták. Azonban valakinek a zörgését hallják. Az egyik féltében a szekértől messzebbre távo zván, a sötétben egy megnyitott verembe esett. A másikat, aki azt botorkálva kereste, hasonló sze rencsétlenség érte. Így különb-különb vermekben lappangván, sem az egyik, sem a másik magán vagy társán segíteni nem tudott. Reggel a szeke reket a kifogott lovakkal a verem szájánál talál ták. Az uraikat is megkeresvén, a veremből ki vonták és a véghez nem vitt lopásért megbüntet ték.» (Magyar Hírmondó. 1782. 184. 1.)

A Magyar Hírmondó 1792-ik évfolyama ló kötési kalandról tudósít:

Miskolczról írják: «Amilyen kevés Miskolcz táján a munkások száma: szint olyan nagy más részről a zshiványoké, akik szörnyű tolvajlásokat visznek véghez. Két ilyen gonosztevő meglát nemrégiben négy derék hámos szürke lovat a legelőn s mindjárt szóba álltak avval az emberrel, aki a lovakkal volt. Amint a ló futtatásról be szélnek, jelentette szándékát a két zshivány, hogy szeretné megfuttatni a szürkéket. Diktum-fak tum: csak felkaptak biz ők egyszer a szürkékre s úgy ellódultak, hogy vakmerőségük hírénel egyebet nem hagytak maguk után.»

Ugyanebben az évfolyamban Nagykátáról is kapunk tudósítást a lókötők vakmerő vállalkozásáról.

Nagykátáról, írják október 4-én:

«Régi magyar példabeszéd: pénzzel járják a vásárt. Vagynak azonban magyarok is olyanok, akik nem tartják magukat éhez a példabeszédhez; ámbár előttük a sok szomorú példák, melyek hathatósan meggyőzhetnék őket, hogy nem tanácsos a közönséges igazságoktól való eltávozás. A múlt hónapokban beáll az idevaló vásárba két szekér zsványság, mint szintén valami becsületes és jó járatban lévő emberek; de csakhamar elárulta őket is a szavuk, mint a harist, összevesztek t. i. s szokás szerint hányták egymás szemére tetteiket. A szomszéd szekerek mellett lévők közül egynek résen volt a füle, s mind hallotta a tolvajok suttogó veszekedését. Azzal fogja magát, senkinek sem szól, hanem megy a megye esküttjéhez tekintetes Tormásy István úrhoz, s elbeszéli neki a történetet. Nem kellett több a vigyázó eskütt úrnak, ki is, a melléje rendeltetett fegyveres emberekkel együtt, igen példás serénységgel foglalatoskodik egyébként is a zsvány oknak kézrekerítésekben: mindjárt ott toppan a tolvaj bandánál; vizsgálódik a szekereik körül s hát látja azokon a nyergeket s kötőfékeket. Tudakozza tőlük: mit szándékoznának vásárolni? Ezek egyenlő hanggal felelik, hogy ők lovat akarnak venni. — Hányat? — kérdi az eskütt úr. Felelet: annyit, amennyi kötőféket lát az úr nálunk. — Azt gondolták az

ipsék, hogy ezen nyers válaszokkal kielégítik az eskütt urat. De koránt sem. Mert ez azt mondja nekik goromba feleletükre: Nosza mutassátok hát a pénzeteket, hadd lássam: vehettek-e annyi lovat, amennyi kötőféktek vagyon. Bezzeg elállott ekkor a vizek zsvány uraméknak; mert pénz nélkül találtak jönni a vásárra. Tüstént megcsípték tehát a nyakukon a bőrt, Gubatsinak, Horvátnak és Bana Mihálynak. Ezek voltak az elfogott tolvajoknak a neveik. Bana nagyon ismeretes már Pesten is, mert sokat lakott ott a vármegye alsó palotájában, ő nem együtt jött volt a szekéren a többiekkel, hanem az elfogatas előtt valami kevéssel érkezett lóháton, s paripáját cimborásainak egyik szekéréhez kötötte. Két társaik ezen kelepcébe jutott madaraknak — Tanka és Púnak nevezetűek — itatni voltak, amannak a felesége tehát utána szaladt és elbeszélte nekik reszketve a szomorú históriát. Ezt hallván, nem tértek ők többé vissza a szekerekhez, hanem egyszeribe lóra kaptak s meg sem állottak hazáig. De utól érte őket ott is az eskütt úr levele, melyben emlékezet volt a Patajban elfogott és a Magyar Hírmondóban már megírt zsványokról is. Mihelyst vette a levelet a helység bírāja: mindjárt vasra tetette Tanka és Púnak gazdákat, s küldötte az eskütt úrhoz Nagy-Kátára. Már akkor Gubatsi, Horvát és Bana háromfelé zörgették a vasat, t. i. a nagykátai, ceglédi és nagykőrösi tömlöcökbe. Bárcsak példásan megbüntettetnének ezen fő zsványok: hadd tanulnának róluk a még szabadon járó többi köve-

tőik is, kik ha még tovább is gyakorolni fogják elkezdett erőszakoskodásaikat minden tartalék nélkül: félő, hogy meg ne unatkozzanak a marha tartástól a gazdák a Duna és Tisza között. Mert ki kívánna magának olyan vagyont tartani nagy költséggel, melyet minden órában féltetni kell. Az elbeszéllett történeten kívül más példáját is említhetem az ezen a részeken elhatalmazott zsványi vakmerőségnek. — Szeptembernek utolsó napjaiban történt, hogy 8 zsvány összeadja magát éjszaka, s megy a szabadszállási pusztára. Ott három részekre oszlottak. Az első csapat neki esik a gulyának, megzavarja azt s hajt belőle, amennyit hajthat. Észrevevén a dolgot a számadó gulyás, utánuk ered a bunyikoknak, úzi őket s hát azalatt a másik csapat kezdi vámolni a gulyát — nyomban mindjárt a harmadik is: úgy hogy még maguk sem tudják a gazdák, mi kárunk vagyon.» (Magyar Hírmondó. II. szakasz. 1792. 554—557 l.)

1793-ban Tolna vármegyéből írják a Magyar Hírmondónak, hogy ott a vármegyében annyira elhatalmasodott már a tolvajoknak vakmerő gonoszsága, hogy a pásztor elől fényes nappal seregszámra erőszakosan ugratják el a lovakat és a szarvasmarhákat is.

Tolna vármegyéből, április 4-én: «Nálunk annyira elhatalmasodott már a tolvajoknak vakmerő gonoszsága, hogy a pásztor elől fényes nappal seregszámra erőszakosan ugratják el a lovakat és szarvasmarhákat is. Ily képtelen tolvajság csak mostanában két ízben történt meg Tolna

mezővárosunknak határában, először a múlt nagycsütörtökön, másodszor éppen húsvét napján és oly tájban, mikor csaknem az egész népesség a templomban ájtatoskodott. A pásztor jelentésére mind a két ízben a lárma dobbal hírül adatott ugyan a lakosoknak, hogy tüstént lóra ülven, káruk után lássanak és a tolvajokat nyomozva felkeressék; de csak valósággal megtörtént az, hogy a tolvajoknak senki még csak nyomába sem érven, sokan megkárosítva tértek vissza. — Szükséges tehát, hogy a marhás gazdák jól felébredjenek és sajátjukra minden vigyázással légynek.» (Magyar Hírmondó 1793. III. sz. kasz. 514. lap.)

Törökszentmiklósról a Hadi és Más nevezetes Történetek című újság kap tudósítást marhalopásról:

Törökszentmiklósról, július 7-én: «A tolvajságnak, bár sok nyilvánvaló és titkos nemeit olvasta, vagy hallotta légyen is valaki, oly formájú marhalopást talán még sem tudna említeni, mint amilyen Madarason történt a napokban. Elmegegy t. i. egy törökszentmiklósi ember a madarasi pásztorhoz, mondja néki, hogy ő N. N. gazdától megvett ilyen és ilyen hat ökröt, más gazdától, (kit hasonlóképen megnevezett) ugyanannyit: azért szakasztaná ki néki a pásztor a tizenkét ökröt. Maguk a gazdák (így folytatta beszédét a tolvaj) ki nem jöhettek, hanem hogy annál jobban elhigye kend a szavamat, ímhol egy darab szalonnát és hájat is küldtek kendnek általam. Hitelt is adott biz a goromba pásztor a fortélyos

zsvány beszédének és kiszaggatta néki az ökröket, melyeket ez elballagtatván, a mostanában esett nagykőrösi vásár felé, el is adott jó pénzen az úton: de amily könnyen tett szert a prédára, csak oly rövid ideig lehetett annak az öröme is. Mert a károsok hamar nyomába igazodván, jelentést tettek itten a városháznál, hová is a zsvány tüstént felidéztetett és rámlára vonatott, hanem a gonosztevők szokott regulájukat: Si fecisti nega (Ha cselekedted, tagadd) vette elő. De a vizsgálók is hirtelen feltalálván magukat, oda küldenek egy kisbíró a zsvány feleségéhez azzal az üzenettel, hogy a férje az ökrök árát kéreti. Az asszony minden tartózkodás nélkül előadta a jó summa pénzt, melyet midőn elébe mutattak volna a tolvajnak, nem tagadhatta tovább gonoszságát, s már most az egri tömlőcben ül. — Ezen tolvaj tábori béres volt a lengyelekkel való háborúban, talán akkor volt tapasztalása és gyakorlása az eféle könnyű móddal való kereskedésben, amilyent most űzött.» (Hadi... történetek. V. 74—75. lap.)

Amint a Hadi és Más Nevezetes Történetek értesül, 1790-ben Szabolcs vármegyében és a szomszédos vármegyékben annyi tolvajlás történt abban az időben, hogy Szabolcs vármegye Bihar vármegyével a Hajdú városokkal Debrecennel egyetértésben általános razziát rendelt el, fegyveres csapatokat küldött ki, amelyek végigjárták az összes gyanús erdőket, pusztákat, cserjéket és ligeteket s ami lézengő bitangot kaptak, azokat rész-szerint a kallói, rész-szerint a debre-

zeni tömlöcbe küldöttek. (Hadi és Már Nevezetes Történetek 1790. III. 197.)

A régi újságoknak minden évfolyama közöl tudósítást a lóköttökről, zsványokról, rablókról, tolvajokról. Még néhány adatot megemlítünk:

1806-ban a Hazai Tudósítások Pizskéről jelentí, hogy november közepe táján három szegénylegény, amint a bakonyi kanászok nevezik magukat, éjjel Bikolon, Süttö mellett betört Sissay Károly királyi tanácsos házába. A házigazdát csákánnyal leütötték s leányát kényszerítették, Hogy adja át nekik a háznál lévő pénzt és ezüstöt. Közben azonban az erdőből lövés hallatszott, mire a szegénylegények továbbállottak. A leány aztán édesatyjának testvéréhez futott, ennek cselédjei által lármát üttetett, a nép összeszaladt. «Mentek azonnal borbélyért Süttöre emberek és minekutánna ezek a vérében addig félholtan fetregő tanácsos urat felvették és megvizsgálták, azt találták, hogy sem a fején találtott három vágás, sem a mellén tett mélyebb szúrások veszedelmesek nem volnának.» (Hazai Tudósítások 1806. 366. lap.)

Ugyanebben az évben Esztergomból és Veszprémből érkezik tudósítás a kapcabetyárok gazságairól:

Esztergomból, Szent Jakab hava 8. napján: «E napokban Bécsből érkezett négy személy az itt való városi előljárókhoz oly felséges parancsollal, hogy őket minden tehetségükkel segítsék két gyanús gonoszoknak elfogatásában. Veisz a neve az orgazdának. Ez azon haramiáknak tár-

saságába tartozik, kik ezelőtt a Gréczi úton a postakocsit kirabolták és nyolc embert megölvén, mintegy nyolcvan ezer forintot érő jószágot felprédáltak. Sopronban is lappangott ő már azóta, de nem lévén elég bátorságban, vagy talán rabló intézete azt kívánván Esztergomba költözött. Itt egy kávéházat megvett és nyilvánvaló asztalt tartott. Maga fényesen élt és vendégeit is igen jól tartotta; de amint gyanítani lehet, az orozó társaságban megmaradóit, mert most is, midőn őtet és feleségét a város bírása és kapitánya hajdúkkal véletlen rámenvén és nagyobb bátorság okáért a házat katonákkal körülvetetvén kötözve a város tömlöcébe vitetnék, az ő biztos régi kocsisa és rablótársa akkor érkezett meg Budáról, bankcédulákban néhány ezer forintot hozván. Akit is, úgy mint rablótársát a bécsi küldötteknek kívánságára a város elfogattatott. Hol és mikép veszik érdemlett büntetésüket, idővel meglátjuk. (Hazai Tudósítások 1806. július 12. 30—31. lap.)

Veszprémből, 13. október: «Kevés napok előtt az álló törvény akasztófára ítélt három szökött katonát, akik közül ketten Győrből, egyik pedig Fehérvárról elszökvén a Bakonyban csavarogtak és többrendbeli rablásaik mellett gyilkosságba is keveredtek. A városlödi erdőkerülő vadászt, ki őket borral, kenyérral, túróval jeltartotta, csak azért, hogy a puskáját első kérésükre oda nem adta, a szegény embert, hét árva gyermeknek atyját tulajdon fegyverével agyonlőtte Dobos István nevű pajtásuk. Onnét Csesz-

nek felé térvén, két szentkirályi zsidónak állották útját, akik közül egyik erejében bizván leugrott a kocsiról és Gatai Sámuel két ízben is földhöz csapta, de azonban a pajtása Molnár Józsi úgy meglötte, hogy tüstént kiadta lelkét. Már a másik zsidónak is nekifogták a puskát, de a nagy könyörgésre életének mégis megkegyelmezték, megelégedvén a 300 forintnyi elrablott papiros pénzzel. — Gondolván, hogy ennyi gonosz tettek után nem lesz bátorságos maradásuk, lovakra tettek szert, hogy az alföldre eltakarodjanak, de az Eösküi helységbeliek a Peri erdőben rajtuk ütöttek és kötözve behozták Veszprémbe, ahol ők is az életért étellel fizettek.» (Hazai Tudósítások 1806. október 22. 275. lap.)

1832 október 10-én a Jelenkor közöl tudósítást Doveczről, a híres felvidéki rablóról. A tudósítás így hangzik:

«Egy gömöri levél előadásaként ott a múlt szeptember közepén Dovecz, ama híres útonálló másod magával kalandozván, az ochtinai vendégfogadó mellett megállította Hirsch, Martiny, Gyürky papirosmalmok tulajdonosait s több más arra utazó jól felfegyverkezett urakat s elszedvén drágább vagyonaikat s fegyvereiket, egy pohár borra hívta meg a vendéglőbe. A fogadós, egykor katona, egy izmos erejű s eltökélt bátorságú ember, kívánván ezt a kedvező alkalmat használni s bizván abban is, hogy tizenegyed magával van a kocsmaházban, Dovecz pedig csak egyedül, mivel cinkosát vigyázaton hagyta kint, az ajtót alattomban becsukta s megragadván

ezután Doveczet, úgy a földhöz sújtotta, hogy kései s minden fegyvere szét szóródott. A rabló látta, hogy magán nem segíthet, kicsukott bűntársa után kiáltott, de ez nem tudott bejönni, azonban az ajtón lövöldözött keresztül, mivel úgy megrémítette a bent levő tizenegy férfit, hogy ki kéménybe, ki kemencébe s más búvóhelyre rejtőzött, a derék kocsmárost, ki Doveczet már minden erejéből kifogyasztotta magára hagyva. Azonban a kizárt haramiátárs mind-egyre zörgetett, káromkodott, míg végre a bent lévő nyulak egyike, egy üveges tót az ajtót kinyitotta, erre rohanva dült be a böszült s az ajtónyitónak köszönetül levágta jobb karját, azután a Doveczet keményen tartó kocsmárosra rohant s azt agyonsújtotta, azután a többi urakat, kik 7 kétsövű puskával s Dovecz széthullott pisztolyaival szabadon bánhattak, szedegetvén elő, mindeniket megvérezték, a kocsmáros testét pedig darabokra koncolván borzasztó gúnykacajjal tovább állottak. (Jelenkor. 1832. október 10. 642. lap.)

Ilyenek voltak a régi jó világ haramiái a valóságban. A romantikus kor azonban hősöket csinált belőlük és nemcsak népdalok, hanem műdalok, sőt költői elbeszélések és eposzok is készültek róluk. Kalendáriumok, amelyek a nép számára készültek, már zengik dicsőségüket, a költészet megszépítő eszközeivel magasztalva férfúi erényeiket, szépségüket, daliásságukat, hősiességüket vagy elégikusan siratva el őket.

A negyvenes évek egyik kalendáriumában

Cifra Laciról szól az ének. Ebben megtudjuk, hogy a Bakony erdejében van egy csárda, amelynek nagy a híre három vármegyében. Magas bükkfák lengenek fölötte és körülötte csörgő patlak futkos. De hamis egy hely ez, a bujdosók tanyája és legény legyen a gáton, aki ide be mer menni, mert éppen Cifra Laci iszik benne, ki az ördögnek is nekimenne.

Ilyen legény egyszerre csak egy van,
 Noha csárda több van a Bakonyban
 Már ültében látni, milyen derék,
 Úgy ül ott a padon, mint egy vasék.
 Hátha föláll, száz közül kiválik,
 Asztal hídjától a gerendáig.
 S minő nyalka az ármányos fia!
 Beh válnék belőle szép dalia.
 Forgós csákó, beh jól állna fején
 S ha tarsoly ugrálna kardhüvelyen:
 Hét országban nem volna ily huszár.
 Talán úgy is császár fia volt már.
 Talán mégsem, mert a haja megvan,
 S arcát veri jó vastag csomókban.
 Széles kalap van nyomva reája,
 Arany csíkkal hímes karimája.
 Kék selyemből függő szalag rajta,
 Szellő játszadozva lobogtatja.
 Hát a szüre? Cifra mint a manó,
 Egy hétig dolgozott rajt' a szabó.
 Szinte ég a sok veres posztótul,
 Ilyesmit nem latol, csak Dunántúl.
 Vízfolyás és patkó és tulipán
 S egyéb varrások ellepik cifrán,
 S mint tarka madár fatetején,
 Könnyen fityeg magas válla helyén.

Íme a romantikus költészet szemléletében a szegénylegény. Gyönyörű dalia, aki kemény mint egy vasék, ha föláll, száz közül kiválik és olyan

szépen föl van öltözve, hogy akár mindjárt föl is léphetne népszínműben, vagy valamelyik ope-rett-színpadon.

Persze ez a daliás legény mit is csinálhatna mást itt a csárdában, mint hogy mulat. «Kocsmárosné verje meg a ragya», kéri duhajul a pint bort, majd rárivall a dudásra: «befagyott e a szád? — fújj bele ha reped is a dudád.» Aztán a szűrét a ballvállára veti, — jobbik vállát rezes csattja lepi, — kifehérlik gyöngé gyolcs ruhája, — bő inge és még bővebb gatyája, — arany csipkés fátyol lebeg nyakán, — tarka selyemkendő lóg derekán, — amint kalapját fejébe nyomja, — s feltüremlik széles inge ujja, — csudálni kell karját olyan fehér, — piros képen majd kipattan az ér.» Szóval elegáns betyár, elegánsabbnak már szinte elképzelni sem lehet, gyöngé gyolcsból készült bő inge, gatyája, a nyakkendője aranycsipkés fátyol, a derekán tarka selyemkendő s azonkívül patyolatfehér a bőre és piros az arca, amilyennek az egészséges falusi legényt szokás festeni.

Cifra Laci mulat. A dudás fújja a dudáját. Laci pedig rakja kanászmódra, «ugró-, düllögő- és dobogóra», közbe pedig a baltáját, mint a sebes istennyilát suhogtatja, villogtatja pergő ujjai között.

De már kezdünk türelmetlenkedni. Hol marad a csárdáslány? Nem lehet teljes egy rendes szabályos betyár mulatása a csárdáslány nélkül. No, nem kell sokáig várni. Nyílik az ajtó csikorgva, mire Cifra Laci megáll, szinte eltátja szá-

ját, de a következő pillanatban már a mestergerendába vágja baltáját és nyomban ölelésre nyújtja a két karját. No ki az, aki bejött?

Annyi igaz, hogy derék csont,
Kacki, hegyes és körmönfont,
Zöld cipellő kék harisnya,
Sarkig érő veres szoknya,
Csípőn szoros, fehér kötény,
Kék selyemből fodros mellény,
Rövid üngujj dagadóra
Nyakkendőcske szorítóra
Ezüst csatt mellékesítő,
Kalárisgyöngy, nyakdíszítő
Rézkarika fűrott fülben,
Fésű magas sűrű fűrtben.

Ez ellen a kosztüm ellen sem lehet semmi kifogás. Bár nem értjük, hogy ha a sarkáig ér veres szoknyája, hogyan látszik ki alóla a kék harisnyája, amelyhez egyébként a betyár ízlése szerint nyilván kitűnően illett a zöld cipő. Dehát ez még, amit eddig láttunk belőle, csak a ruhája, csak annyit tudunk róla, hogy derék csont, kacki hegyes és körmönfont. Ismerkedjünk meg vele talán közelebbről:

Mint a holló, fényes barna,
Kontyra szedett hosszú haja,
Sűrű szemöldöke sugár
Két nagy szeme, mint a bogár,
Nyíló pipacs az orcája
Csókra hívó piciny szája,
Domború mell, gömbölyű kar,
Darázs derék, szitáló far,
Magasra nyúló növése
Gangos teste lebbenése.

Ejha! Erre már aztán igazán muszáj egyet csettinteni, olyan takaros. Nem is csodálhatjuk

tehát, hogy Cifra Laci Pannikát azonnal átkarolja, újra rárivall a dudásra, szűrét ledobja a nyakáról és járja-járja egy szál ingben és gatyában. Vele szemben pedig aprózza Pannika, megmegperdülve mint a szélkarika. Majd elkapja Laci és forgatja, — hol ide, hol oda mártogatja. De végre mégis csak leülnek, Laci kalapját az asztalra vágja és a szív kapuját így szókkal tárja ki, azaz ily szavakkal mutatkozik be:

«Ha nem mondom is, rózsám, ki vagyok,
 Látod, hogy én szegénylegény vagyok
 Aratok, ahol nem is vettem,
 Ha vigadok, más búsul helyettem,
 Selymet, gyolcsot ide az erdőbe
 Zsidó és más behozzák élőmbe.
 Kasznár, ispán éléskamarája
 Közös velem bora szalonnája
 Szeress rózsám, amint én szeretlek,
 Ámbár a pap előtt el nem veszlek.»

Erre a kétségkívül tisztességtelen, bár tagadhatatlanul őszinte ajánlatra a leány «mintegy elbúsulva» válaszol. Megmagyarázza Lacinak, hogy úr a vendég és ő valóban azért jött ide a csárdába, hogy bort töltögessen a vendég poharába, süssön-főzzön a vendég kénye-kedve szerint és el is járja a táncot, ha a vendég kívánja, sőt parancsára még csókot is ad neki, — «csókba úgy sem halt bele még senki. De szerelmet többet nem adhatok, — mert még ma estére gyűrűt váltok.» És most jön a váratlan és meglepő fordulat: Pannikának a vőlegénye nem más, mint a vármegye pandúrja. Amikor ezt Laci megtudja, foga közül sok cifra szót ereszt ki, majd a nya-

kába veti szűrét, egy-egy pisztolyt dug mindenik ujjába, a baltáját jobbkezébe kapja, de mielőtt kimenne a csárdából, nem felejtkezik meg arról, hogy a palackot fenékiig hajtsa. A foga között morogja, hogy nem lesz ma kézfogó e csárdában, majd megindul, mint a veszedelem . . . Nagy indulat forr benne a pandúrra. . . Lesi a pandúrt. . . Gyilkos lassúsággal elsunyogva behúzódik a sűrű pagonyba. Cifra Lacinak azonban pechje van. Hogy, hogy nem, a vármegye megtudja, hogy ő a nyíresben bujkál. . . egymást éri a puskaropogás . . . s mit tagadjuk, Cifra Laci nem tud boszszút állni a pandúrrért.

Mélabúsan emlékezik meg a költő arról, hogy most is fennáll még a bakonyi csárda, van bora, kenyere, szalonnája, pihenést ad szegény utazónak, — néha rejteket ad bujdosónak, de mióta haraggal elmene, — Cifra Laci nem fordul meg benne. Űzőbe vették Lacit, mint a vadat, törvény szolgált fejére igazat, . . . elevenen vitték temetőbe, útmelletti kopár dombtetőre:

Magasra ment s ott egy szegen akadt
 El lehetett jární lába alatt
 Szóval kimúlt vármegye költségén
 Főbíró prédikált temetésén.
 (Mezei Naptár 1845.)

A végén a költő mintha ironizálna egy kicsit Lacival, legalább is mi ezt az utolsó négy sort annak éreznők, ha az egész költemény ünnepléssége nem zárná ki azt, hogy a költő éppen gyászos halálát tartaná érdemesnek a kicsúfolásra.

De más költő is megénekelte az egyik híres betyárt, Angyal Bandit. Tóth Endre volt ez, az egyik Petőfi utánczó, akinek hőskölteménye nyomán írjuk meg Angyal Bandinak, az úrból lett betyárnak a szomorú történetét:

Angyal Bandi a biedermeier betyár

1.

A Sajó völgyében, világoszöld róna szélén, kék hegyek báméskodnak alá az ezüst fényben csillogó kis folyóra. A tisztás közepén, a folyó partján egy parányi kis vízimalom kereke csobogtatja az ezüstös habokat; a nap perzselően égeti a tikkadt mezőt, árnyékba bújtak a gyíkok, a madarak is lankadtan húzódtak meg a bokrok között, csak néha-néha hallatszott a sárgarigó kacagó rikoltása. Tücskök ciripelnek valahol és csak hébe-hóba lebbenti meg a szél a fáradt, lógófejű, dús kalászatokat. Odébb a nagy sárga kalásztenger szélén aratnak, a keresztek között tarka sereg hullámszik, arató jobbágylányok lenge, piros ingvállban, csíkos szoknyában, amely alatt munka közben a női alaknak olyan csodás játékaik villannak meg, amelyeket hiába próbálnának utánok játszani spanyol táncosnők a világvárosok cirkuszaiban.

A láthatár szélén gyorsan mozgó fekete pont jelenik meg; egyre gyorsabban közeledik, nyomában porfelhő támad: bizonyára valami gyorsposta, akit a komisszárius küld a városba üzenettel, — vagy haramia, aki az üldözött pandú-

rok elől menekül. Egyre közelebb ér, egyre tisztábban látható, végre, amikor az aratólányok észreveszik, kiszaladnak elébe, a tábla szélére, és enyelegve, incselkedve fogadják. Az úrfi jön, Bandi úrfi, kese paripán, kalap nélkül, lobogó fekete haját hátrakapja a szél. A lányok elállják az utat, örvendezve, kacagva: az úrfi, a Bandi úrfi, aki annyit barangolt esténként a faluban és olyan kedves volt hozzájuk mindég. Bandi úrfi azonban rossz kedvében van: közibük vág a korbácsával, rá se néz már egyikre se, vad vágatással fut tovább előre a Sajó partján álló vízimalom, a hívogató fehér ház elé.

2.

Egy álló hétig benn dorbézolt Bandi úrfi Miskolcon. Azt mondta neki az anyja: ha még egyszer ráveted a szemed a molnár lányára, ne kerülj a szemem elé. Az a sápadt, mezítlábos béka, korbácsot kap és az apját kidobom a malomból, ha még egyszer elmegy hozzá. Úgy teszed neki a szépet, mintha kisasszony volna és amikor a Kállay-lányok nálunk voltak, rájuk se néztél, pedig akármelyik szebb volt annál a krétapofájú, kilógó szemű, koszos molnárlánynál. . . Lefogatlak a nemesek hadnagyával, becsukatlak a vármegyeházába és ki nem engedlek onnan addig, amíg ki nem vered ezt a piszkot a fejedből...

Nem az anya beszélt az anyából, hanem a gőg. Angyal Bandi nem mert szembeszállni ezzel a sovány, magas, zilált, őszhajú asszonnyal,

akit szeretett és akitől rettegetve félt. Nem szólt egy szót sem. Nyergeltetett, belovagolt Miskolcra és egy hétig ivott — egyedül, cigány mellett a Makkhetesben, egy hét múlva elaludt és amikor két óra múlva felébredt, lóra ugrott és sebes vágatva rohant a Sajó-parti vízimalomhoz, a fehér arcú, szomorú, feketeszemű molnárlányhoz, aki ott szokta varrogatni a kertben a szilvafák alatt a zsákokat, meg az apja szükséges nyári ruháit...

3.

— Itthon van az apád?

— Nincs itthol, elment. Hol voltál egy hétig, kedvesem?

— Azt mondta az anyám, hogy elfogat a nemesek hadnagyával, ha ki nem verlek a fejemből és el akarlak venni téged, szép halavány rózsaszálam. Másnak a szerelem elringató dajkája, nekem nyugtalanság és rettegetés. Bementem Miskolcra, hogy kiigyalak magamból, szép halavány rózsaszálam, szilaj cigányokkal muzsikáltattam magamnak — egy álló hétig, azt hittem, el tudlak feledni és mindég csak te jártál az eszembe, szép rózsaszálam... Nem tudlak elfeledni ... Ha szeretsz, gyere velem, holnap éjtszaka bezörgetek az ablakodon és — elmegyünk valahová messze, ahol az ördög se bánt bennünket... Eljössz?

— El, Bandi úrfi, a világ végére is...

— Ej, nem Bandi úrfi! — Gyere ide rózsaszálam, hadd csókoljalak meg.

A molnár lánya kikerült a kapun, a ló mellett felágaskodott, Bandi lehajolt a nyeregből és jobb karjával dereka alá nyúlva a lánynak, föl-emelte a levegőbe és percekig perzselték egymás ajkát forró, tüzes- szerelmes csókkal..

— Eljössz holnap? — kérdezte Bandi, amikor leengedte a sápadt molnár lányt a földre.

— A világ végére ...

Bandi megsarkantyúzta lovát. A Kesely felágaskodott, aztán kiugrott és elnyúlva vágatott előre... A molnár lánya sokáig nézett utána ábrándozva, de nem látott mást, csak a porfelhőket; amely a lovast eltakarta előle, mint egy függöny, amelyet Isten bocsátott alá az égből...

Ez alatt a molnár már előbújt rejtekéből és rövidebb úton, hegyeken át sietett a nemzeti asszonyhoz, védekezni, hogy ő nem tehet róla, ő nem akarja a dolgot és segítsen a nemzeti asszony, ha tud, mert ha a fiatalok egyszer megbolondulnak, az öregek nem lehetnek elég okosok ...

4.

Bandi útközben elaludt... Amint a Kesely észrevette, hogy gazdája alszik, lassítani kezdett, bekanyarodott az erdőbe és lassan, óvatosan, jobbra-balra hajtva, emelve derekát, hogy lovasa le ne forduljon — halkán lépkedett előre, aztán egy sűrű lombú tölgyfa alatt megállt, Bandi a nyakára borult és úgy aludt, míg a nap le nem bukott a gömri Bükk mögött. Már bealkonyult, mikor felébredt. Megértette, hogy került ide, meg-

csókolta, végigveregette a Kesely nyakát, aztán szép lassú ügetésben megindult hazafelé. Útközben, a falu végén találkozott az öreg német molnárral, aki lehajtott fővel gubbasztott a bakon, agyoncsigázott szamara mögött. Bandi vállat vont, — nem billentette volna oda süvegét a félvilágért sem, az öreg úgy tett, mintha észre sem vette volna, hogy az úrfi lovagol vele szemben.

Az udvaron odadobta a gyepelőszárat két várakozó fullajtárnak, aztán lábujjhegyen végiglopakodva a folyosón, beosont a szobájába, végigterült, azonmód, ruhástól, csizmástól a csikóbőrös kanapén és elaludt újra, igaz álommal, szeme héján röpkedő, halovány arcú kedvesével.

Már mélyen aludt, mikor egyszerre kemény kezek rángatására fölriadt. Az anyja állott előtte.

— Itt vannak a Kállay-lányok, — szólt kurtán az őszhajú, sasszemű matróna. — Bandi érezte, hogy megint nem az anya, hanem a gőg beszél belőle.

— Bánom is én, — felelte Bandi — mulasanak jól, semmi közöm hozzájuk. Van nekem már, akit szeressek, nem kellenek nekem a Kállay-lányok.

— Tudom, — szólt az anya szigorúan — de ne felejtsd, hogy kiskorú vagy. Lefogatlak a nemeselek hadnagyával, azt a békát kiseprűzöm a vármegyéből és keresheted majd, kiseprűztetem az országból és mehetsz utána a kék Úristen Bajorországába.

— Anyám, ne bántsa Annát, — szólt izgatottan Bandi. — A feleségem lesz, ha bármi tör-

ténik is, az apám vagyona az enyém, de inkább azt is itthagynom, csak ő az enyém lehessen.

Az őszhajú matróna kinyitotta az ajtót: három poroszló lépett be, kezében kivont karddal. Bandi fölragadta buzogányát, kiugrott a nyitott ablakon. A bokrok, mintha megelevenedtek volna, — vasvillás emberek rohantak feléje mindenfelől.

— Hozzám ne nyúljon senki, — kiáltotta Bandi és a vasvillás emberek sorfala között rohant az istállóba a Keselyért. Az egyik fullajtár fölnyergelt neki, de mikor felpattant rá Bandi, a másik fullajtár megragadta a zablát és vissza akarta tartani; a tornácról hallatszott a nemzetes asszony sivítása: ki ne engedjétek a kapun. Tartsd erősen, már elküldtem a nemesek hadnagyáért. Erre Bandi hókon vágta buzogányával a fullajtárt, aki azon mód kinyújtózkodott az udvar közepén, megsarkantyúzta a Keselyt, a Kesely felágaskodott, neki szaladt, átugrott az alacsony, vasrácsos kapun és egy pár pillanat múlva csak messzi lódobogás jelezte, hogy Bandi elment és merre vágat.

5.

Vágtat előre, lova lába alatt porzik az út. A távolból villám fénye szikrázik, aztán halk moraj kél. Sikongatni kezd a mező, valami füttyül a tarlón a levágott lyukas gabonaszárazakon, valami kísérteties, pokoli zenekar kezdi játékát a rónán. A lovas megsarkantyúzza a lovát és re-

pülve vágat előre, a fehér malom fehér leánya felé. Az erdő szélén harsogás támad, mintha ezer meg ezer ördög fúna balról a tarlón a gabonaszár-sípokot és jobbról az erdőben a bodzafát és ütnék a kutyabőr-dobot. A ló lába alatt döng a föld, az égen cikk-cakkok nyargalnak végig, aztán a dörgés egyre közelebb-közelebb ér, vad erők kapaszkodnak bele a lovas lobogó hájába, tolják, tartják vissza, de nincs hatalom, mely visszatartsa. Sűrű záporosó szakad, az égen tomboló táncot űrjögenek a villámok és át-hasogatják a levegőt, százados tölgyeket döntenek földre, Bandi azonban nem riad meg, vágat előre, hűséges cinkostársával, Kesellyel.

Mire megérkeztek a fehérház elé, az ég mosolyogni kezdett, kiderült és a murcos fellegek mögül elődugta kandi képét a szerelmesek hűséges barátja, az örökös éji kalandozó, aki talán éppen azért kalandozik annyit az éjszakában, hogy lámpát tartson a vakon járó szerelmesek elé. Bandi megzörgette az ablakot:

«Ébredj, ébredj, gyöngyvirágom.»

6.

A fehér arcú, fekete szemű leány, hófehér, lenge öltözetében, ingecskejét összeszorítva keblén, csodálkozva, lábujjhegyen suhan oda az ablakhoz. Kihajtja a deszkaablaktáblát, kitekint és megismeri Keselyt és a Keselyen Bandit.

— Ma jöttem tegnap helyett, nincs idő magyarázkodásra. Majd aztán. Most jöjj, ahogy

vagy, drága kis violám, mire fölkel a nap, messze leszünk innét. Siess, siess. Anyám el akar fogatni, apád délután nála járt, az egyik fullajtárt föbe vágtam a buzogányommal. . .

És a fehér arcú lány gyorsan öltözködni kezd. A szoknyácskáját háromszor is kiejti a kezéből, aztán fonákul veszi föl a sötétben, reszket minden ízében, fejében valami csodás kábulat, a kis kamarácskában ide-oda szalad, nem találja a hajtűjét, a szalagot, amit hajába szokott kötni, a szíve ver, valami marasztalja itthon, de aztán — hirtelen kiszökik az ablakon és a következő pillanatban már ott ül Bandi úrfi előtt a nyeregben... a ló megindul, aztán felhorkan, Bandi nagyot hördül, a ház körül van véve a nemesek őrségével, sűrű gyűrű fonódik körötte ... Egy szökellés, három buzogánycsapás, a gyűrű megszakad, a Kesely nagyot lódul, a leány nagyot sikolt, elalél és egy pár perc múlva már messze hallatszik hátuk mögött az üldözők zaja.

Fönn az erdőben, egy tisztáson, Bandi óvatosan leemeli terhét a lóról és lefekteti a fűre. Megnézi jobban, — csupa vér — a feléje dobott buzogány a malomnál a fehér arcú, bánatos szemű leányt találta el; még élt, de már szállni készült belőle a lélek. Amikor az ég kezdett kelet felől rózsaszínűvé válni és a madarak elkezdtek csicseregni és elhalványult az esthajnal csillag ragyogó szeme is, — Anna mélyet sóhajtott, rávetette szemét Bandira, aztán — úgy maradt, nyitott szemmel, kinyújtózkodva, holtan a magas fű között.

Egy nagy tölgyfa alatt, mély gödörbe helyezte el, virággal hintette, zöld lombokat tépett, azzal takarta be, három napig siratta itt, — aztán felült a Keselyre és elvágatott.

7.

Szomorúra vált az erdő. Sárgult levelek peregtek le a zörgő ágakról, a rónaságon fehéren húzódott, röpiült át az ökörnyal, a galagonyát, csipkét megcsípte a dér, a fákon varjúkárogás volt az egyetlen madárdal. Mord volt az idő, mint az öregember. Sasok borongtak a levegőben és komor sötétség meredt elő a tölgyfák alól. A mezőkön nem mosolygott többé virág. Olyan volt a föld, mint egy avult, kopott, rongyos, régi szőnyeg, amelyet kidobtak, hogy ne zavarja tovább a hangulatot a jó meleg kandalló mellett.

Szomorú ember bandukol az úttalan erdőben. Nagy haja már a válláig lóg, széles válláról kopott, ócska suba fityeg, subája alól vastag fütykös vége kandikál ki. Már a Kesely sincs meg, el kellett adni, mert kellett a pénz kenyérre, subára, csizmára, sőt már a Kesely ára is elfogyott, nincs pénz, nincs kenyér, nincs semmi, csak amit az erdőben találni: galagonya, csipke, vackor, berkenye, csicsóka ...

8.

Leszállt az első hó. Fehér volt, mint a menyasszonyi fátyol, érintetlen, mint a mirtusos menyasszony, puha, mint a menyasszonyi ág,

de hideg, mint a halott kebele, amelyre hiába borult rá az itt maradt kedves. Bandi kilépett barlangjából és keserűen nézett végig a föld fehér szemfedőjén. Mit csináljon itt? Miből éljen? Üvöltsön együtt a farkasokkal, rókákkal, amelyek egyre bátrabban és hangosabban ugattak körülötte? Menjen rabolni velük a közeli falvakba, az anyja falujába? Nem, nem lehet. Nem kell semmi, ami a szívtelen, gögös anyáé, inkább itt hal éhen az erdő közepén.

Egy kegyetlen zimankós téli éjszakán azonban már nem bírta tovább. A fák zúgtak, nyektek, a sötét erdőben iszonytató hangok sírtak elő, néha kikukucskált a hold a fellegek mögül és ilyenkor — mintha fehér lepedős kísértetek nyargaltak volna végig a havon. És Bandi megindult. Sietve nekivágott a völgynek, ment egyenest előre, ki az erdőből, akárhová, csak ki a halott, sötét erdőből, emberek közé a farkasüvöltés, varjúkárogás hangversenyéből. Mint bús vad száguldott végig faluja mellett és másnap este már messze járt, lenn az Alföld szélén. Csárda-padján meghált, aztán másnap reggel nekivágott megint a nagyvilágnak, az alföldi rónának.

Déltájban, úgy harangszókorán, amikor egy akácos erdő mellett bandukolt, hirtelen lovas legény toppant eléje.

— Hej legény, — szólt rá a lovas; — hallottad-é hírért Palatinszkynak?

— Te vagy az? Hallottam. Mit akarsz velem?

— Hát aztán ide azzal a lapos bugyellárisal, egy-kettőre, mert ketté szelem a fejed, —

szólt Palatinszky és megforgatta fokosát a feje fölött.

— Vedd el, ha tudod — felelte Bandi és ő is megforgatta a maga fokosát a levegőben. És e pillanatban Palatinszky lesújtott, Bandi félre ugrott, utána sújtott az ellenséges fokosnak, amely zúgva vágódott ki ellenfele kezéből. Aztán föbe kólintotta a híres rablóvezért, aki leszédült a lóról. Bandi nyeregbe kapott. Rábízta magát a lóra: vigye ahová akarja, akárhová, csak fedél alá, emberek közé, fűtött szobába.

Késő este volt már, amikor a ló egy alacsony magános épület előtt megállott, a puszta kellős közepén. A ház kis ablakából halovány világosság szűrődött ki. A lódobogásra megpattant az ajtón a kallantyú, nyikorgás hallatszik, aztán egy asszonyi hang: — ember, megjött a Palatinszky. Nehéz csizmascszogás hallatszik az ajtó felől, aztán valaki megfogja a ló zablájánál a gyeplőt, jó estét kíván. Bandi leszállt a lóról.

— Itt vannak mind. Már régen várják. Bandi nem válaszol rá, csak egyenest a háznak indul és a következő pillanatban egy kis szobában találja magát, ahol a faggyúmécses mellett négy ember ül a bor mellett, lekönyökölve a kecskelábú asztalra. A korcsmárosné poharat ad elébe, meg egy nagy darab kenyéren jó darab kolbászt. Bandi nekilát, de amint evés közben egyszer fölemeli a fejét, felugrik az asztaltól mind a négy legény:

— Ez nem Palatinszky. Hol vetted a Palatinszky lovát? — kérdik tőle egyszerre mind.

— Ahonnan akartam, — felelte Bandi s a következő pillanatban ő is fölugrott az asztal mellől. Fokosa megvillant a levegőben — s a négy betyárt véreben hagyva —, kirohant az istállóba, elkötötte a négy betyár lovát, maga fel pattant az ötödikre, a Palatinszkyéra és újra nekivágott az alföldi téli éjszakának.

Másnap reggel Madarason eladta a négy lovat és újra nekivágott a világnak, az alföldi nagy pusztaságnak.

9.

A pályi puszta erdejében ütötte fel tanyáját. Egyetlen társa, inkább szolgája, Barna Ferke volt, egy cigánylegény, akivel a madarasi csárdában barátkozott össze. Eleinte hetekig ki se mozgott az erdőből, Barna Ferke járt be a városba bevásárolni, de aztán hamarosan elfogyott a négy ló ára és megint sötét napok következtek rájuk.

—Hej, nem jól van ez így, fiatal úr! — szólt Barna Ferke. Laposra száradunk mind a ketten, mint a tetű. Talán jó volna szétnézni a mezőtúri vásárban.

— Nem bánom, — szólt Angyal Bandi. — Holnap van a vásár. Egy pár lovat könnyen szerezhethénk. A jövő héten lesz a debreceni vásár. Ott eladhatod a lovakat.

10.

Lóköető, haramia lett Bandi úrfiból. Legendás hős, akit szeretett és nótáiba foglalt a nép.

«Ahol Angyal Bandi
 Lovát pihenteti,
 Még a madárcák is
 Szállást adnak neki.
 Ahol alszik, ahol mulat,
 Még az ág is gyöngyöt hullat.
 Nem bántja a szegény
 Járó-kelő utast:
 Ne búsulj kenyeres!
 Hadd lám, mid van? mutasd.
 S fele részét erszényének,
 Oda adja a szegénynek.

Nem bánt úri asszonyi,
 Sem gangos leányát;
 Nem is erőtetí
 Csókra sem a száját.
 S elkíséri, ha rettegnek,
 Fecskéjén, a kocsi mellett.

Bús az ő két szeme,
 Az Ő szép orcája,
 Siralmas panasszal
 Szól a furulyája.
 Mosolygása keserűség,
 Pedig maga gyönyörűség!

Így énekelt róla eposzában még 1856-ban is Tóth Endre, elfelejtett jeles költőnk s így énekelt róla a nép, amely nem szenvedett tőle, inkább csak betyárhóستetteit hallotta vagy betyáros mulatózásait magasztalta.

11.

Mint felhőfolt az égen, olyan volt a sík mezőben ez a kerek erdő, ahol Angyal Bandi tanyázott. Az egyik százados tölgyfa mögött egy három méter magas domb, tövében hatalmas fatönk, a fatönk mögött barlang, akkora, hogy

nemcsak a betyárok, de a paripájuk is elfért benne. Hosszú, sötét, mohos üreg, a fáklya fényénél látni, amint a haramiavezér egy nagy kerek tőkén üldögél, fél térdére könyökölve: könyökölő karjáról visszahull a lobogós ingujj s arcát eltakarja hosszú fürtös, barna haja. A kérges asztalon csákány, pisztoly, a falba vert faéken kantár, nyereg, szironyozott hevederek s «balra nyílás feketéllik — Lova szeme onnan fénylik».

Egyszerre lódobogás, aztán kopogtatás hallatszik kívülről s Barna Ferke vágódik be a barlang száján.

— Siess, uram! — kiáltja a cigány. — Jó hírt hozok, de amíg elmondanám, felkantározom a lovadat. Anyád még ma erre megy el az országúton, egy vigadozó nászsereggel. Most a Szeles csárdában etetnek. Anyád hintójába öt ló van befogva, mind az ötnek kese a lába.

Még el se mondta Barna Ferke, már fel volt kantározva a ló s néhány perc múlva együtt vágottak az országúton a nászsereg elé. Bandi Barna Ferkét elbújtatta a Becsali-csárdában s egyedül rohant tovább, lova nyakára hajolva a násznép felé. Körötte ragyogó napsütés, tündérvilág a pusztában, messziről a délibáb reng, mintha a tenger kiöntött volna és közelednék, tündöklő köd, ezüst fátyol, — de Bandi ebből nem látott semmit, annyira elfoglalta az a gondolat, hogy látni fogja az anyját.

S egyszerre feltűnik a láthatáron egy fekete csík: kocsik, hintók hosszú sora. Bandi bátran oda vágat, megállítja az első hintót, mire a többi

is kénytelen megállni. Mindkét kezében pisztolyt tartva, így szól a lakodalmas sereghez:

— Angyal Bandi van itt! S ha én elállóm az utat, hozzá vagyok szokva, hogy egyszeribe mindenki leszáll a kocsiról. Hát csak tessék kiszállani mindenkinek.

Ki is ürült sorra minden hintó. Annyi szép leányt, meg asszonyt Bandi még nem is látott soha egy rakáson. De amint leghátul megpillantotta az anyját, elhalványult és ellágyult. Leeresztette pisztolyait s így szólt:

— Nem bántok senkit, ha mindenki magától emléket ad nekem.

S fehér, puha kis kezekről egymásután pergettek le aranygyűrűk, drága láncok, fényes csatok, ragyogó briliánsok. S amikor a sok kincs a haramia markában volt már, a haramiában egyszerre megszólalt az ember, anyja elé lépett s így szólt hozzá:

— Asszonyom, igen megtisztelnéd személyem, ha mindazt, amit most itt emlékül kaptam, elfogadnád tőlem szeretetem jeléül, mert tudd meg jó anyám, hogy Angyal Bandi senki más, mint a te elkárhozott fiad! — S a következő pillanatban «Repülj Fecske!» — és ostorával végig rántott a lova hasán. Fecske nagyot ugrott, Bandi még hátra nézett és látta, hogy anyja a szívéhez kapott és ájultan rogyott a két Kállay-kisasszony karjai közé.

A násznép sokáig nézett Bandi után, aki hamarosán eltűnt a nyomában kellő porfelhőben, mint a rémkép, mint az álom.

12.

«Valamennyi betyár, bunyik, — Takarodik, vagy megbúvik», mert Angyal Bandi, bármily nagy volt is a magyar Alföld, nem fért meg rajta. Palatinszky után jól helyben hagyta Becskerekit és négy társát is, kifosztotta az összes betyárokat, vagy szétkergette őket, egyedül maradt a pusztán, ő lett a puszta fejedelme. Gulyás, csikós, juhász, tanyás, csárdás nem félt tőle, sohasem bántotta a szegény falusi, vagy pusztai embereket, inkább csak az utasokat fosztotta ki, de azokat sem ölte meg, ha szépszerével oda adták a pénzüket. Hiába vadászták, hasztalan sütötték rá a fegyvert, «bűbáj védte golyó ellen», «vérfüvel bírt és a lakat, — ketté válik ujja alatt». — Talán sohasem fogták volna el, ha a túri vásáron azt a rettenetes tréfát el nem követi, hogy Barna Ferkét beküldte a vásári nép közé.

Barna Ferke szépen belovagolt a vásárba s ott, ahol a legnagyobb volt a tolongás, elkurjantotta magát: «Itt jön Angyal Bandi!» — Iszonyatos gomolygás támadt. Egyszerre elkezdett futkározni az egész vásári nép, a sátrak, asztalok felfordultak, a lovak megriadtak, szanaszét szaladt a lóvásár s nagyon sok embert megrugdaltak, összetapostak a riadt állatok. A toronyban félreverték a harangokat s a komisszárius, hat torzonborz pandúrjával éppen akkor vágatott elő a városházáról, amikor Barna Ferke nyolc lopott lóval el akart vágatni. Üldözőbe vették Barna Ferkét, de Angyal Bandi elővágatott leshelyéről,

harcba elegyedett a pandúrokkal, ám ezek mégis csak elfogták Barna Ferkét s rá pár napra az egyik csapláros ezer aranytallér jutalomért pandúrkézre juttatta Angyal Bandit is.

13.

Síralomházát is oda hagyta immár,
 Ami sokkal nagyobb minden halálkínnál.
 Tenger nép kíséri Kassa alatt végig,
 Siratja de nem egy, mások elítélik.
 Nyugodtan, halványan ül halotti széken,
 El nem csüggesztette félelem, vagy szégyen.

A leáldozó nap a palloson ragyog,
 Távol fehér kendő kegyelemre lobog ...
 ... Ne hozd édes anya, ne hozd azt a kendőt!
 Elvillant a pallos ... elkésett már kendőt!
 S el se takarhatnád tenhibádat véle —
 Borítsd szemfedőül fiad tetemére .

(Tóth Endre: Angyal Bandi című
 hőskölteménye nyomán.)

Sobri Jóska

Az egyik híres betyárnak, Sobri Jóskának a híre külföldre is eljutott.

Az Észak-Amerikában, Philadelphiában kijövő Pennsylvanai Inquirer and Daily Courier nevű hírlapnak folyó évi április 5-én kelt számában a következőt olvashatni, — írja a Társalkozó 1837-ben:

Shubry, a magyarországi rabló

Német újságok következő részleteket közölnek Shubryról, a magyarországi rablóról:

Shubry Pécssett születtek, hol atyja a tímárságot nagy kiterjedésben folytatja. Első gyermekségétől fogva oly vakmerőséget mutatott, mely szüleit aggodalomba ejtette, s minthogy a nemes gyermekekkel gyakorta véres verekedésekbe keveredett, ez arra határozta atyját, Shubry Ferencet, hogy őt Németországba, Góthába küldené iskolába, hol szorgalma és tehetsége által magát megkülönböztette. Azonban itt sem szűnt meg tanulóársait erőszakos tettekkel bosszantani; hanem ezek, több jeles tulajdonságiért készek valának neki mindég megengedni. Shubry költő vala és balladákat írt, melyeket önmaga tett muzsikára, s pajtásaival együtt azokat kórusban énekelte. Ily alkalmakkor mindig dühöségbe jött, ha valaki (kinek szerencsétlensége volt oly tartományban születni, hol a német nyelvet nem tisztán beszélék) verseit hibásan énekelte, vagy mondta ki. Később kénytelen volt a várost elhagyni, azon lármáért, melyet okozott, midőn előbb tanulóársait leitatta, s azután a góthai numizmatikai kabinet ostromlására égő fákkal vezette.

A rendőrség tisztjei által üldöztetve, a Leinefolyóba ugrott és a másik partot elérvén a friedensteini kastélyhoz közel egy istállóban elbújt, majd Hannoverba, Holsteinba és Lübeckbe ment, honnan Svédországba, Upsalába hajózott.

Itt a szép művészetek és tudományok iránti hajlandósága arra határozta őt, hogy szokásait változtassa meg, s magát a tudományos munkálatokban komolyan kimutassa, amit 1836. év kezdetéig folytatott is, midőn atyja neki pénzt küldözni megszűnt. Most már szükséges segedelem híjával lévén, mind arra, hogy Svédországban élhessen, mint arra hogy azt elhagyhassa, esténként kiment az országútra, gödröket ásott s azokat száraz ággal és hóval befedte. Ha valaki aztán egy ily gödörbe esett, azt megfosztotta. Egy nap azonban a piacon keresztül menvén, szerencsétlenségére bizonyos haszonbérlónek, kit nyolc nappal azelőtt megfosztott, kutyájára bukkant. A kutya meglátván őt, reá ugrott s ruháját szagatta. Félvén, hogy nyomába akadnak, haladék nélkül megszökött s Németországon át Magyarországra ment. Josephstadtból levelet írt atyjához s bűneit őszintén megvallá, azokat a szükségnek tulajdonítván; s anélkül, hogy engedelmet kért volna, kinyilatkoztatá, hogy atyját, kire magát méltatlannak érzi lenni, többé látni nem fogja.

E pillanattól kezdve rablóserege felállításával foglalatoskodott és seregének mind katonai, mind polgári organizációt igyekezett adni. Hatóságos ékesszólása által számos tanulót, altiszteket és tüzes, elvetemedett és adóságokkal terhelt ifjakat hódított magához. Rövid idő alatt száz ember feje volt, kik majd együtt, majd kisebb osztályokban a legvakmerőbb tetteket vitték véghez. Shubry mindig maga vezette őket ütközetre, meg-

határozva előbb a helyet, hol elszéledés esetében ismét találkoznak. A legközelebbi június hónapban komoly ütközete volt egy század huszárral. Shubry sebet kapott s két huszár üldözte őt, mindazáltal siker nélkül. Ugyanazon este elég vakmerő volt mégis bemenni Szegedre, hol a huszárok szállásoltak; s ott enni ült a fogadó vendégei közé, kik közt a beszéd természetesen a híres rablóról folyt.

— Ismerik őt az urak? — felszólalt hangosan.

— Nem — vala a közönséges felelet.

— De én, én ismerem.

— Ugyan milyen!

— Harminckétéves, öt láb, hét hüvelyk magas, vállalai elég erősek az urakat mind elbírní; s magatartása oly szelíd és búskomoly, hogy kegyeteket asszonyaim mind elhódítaná. Éppen most karját felkötve hordja, de a másikban elég ereje van ezt az asztalt felborítani. Bő bársony lovagi felsőruhát hord s fekete nadrágot és magyar csizmát.

— Hiszen úgy éppen olyan, mint uráságod — felkiált egy a jelenlévők közül.

— Kétségkívül, mert íme maga Shubry az, ki az úr egészségére iszik. — S miután a kiürített poharat az asztalra nyugodalmasan visszatéve, eltűnt.

Más számos anekdotát is beszélnek róla, melyek hasonlóképpen nagy bátorságot és erős természetet mutatnak. Serege nem kiéhezett parasztokból, koldusokból, közönséges tolvajokból és

gazemberekből áll, hanem olyanokból, kiket egyedül a vétek és nem a nyomorúság sülyesztett el. Shubry a maga serege közt kemény rendtartást állított fel; s hogy katonáinak buzgóságát gyakorolja és élessze, jutalmakat talált ki azok számára, kik a legjobb zsiványok, s a testi gyakorlatokban és fortélyokban legkitűnőbbek. Van egy hozzá méltó hadnagya is, Karpfen Villiam, regensburgi születésű, ki azelőtt színész volt. Most az egész sereg a Kárpátok közé Sziléziába vonta magát. Vannak mintegy ötszázan jól fel-fegyverkezve és kitanítva; s már néhány ütköztük volt a császári seregekkel. El vannak osztva batalionokra, melyek közül mindegyiknek minden szükségessel ellátott társzekere van. A zsákmány az erdőkben van letéve és elrejtve mindaddig, míg annak eladására alkalom nyílik. Egy rendes kincstárnok fizeti mindenkinek díját ki s orvosi szolgálat is van a sebesek és betegek számára. Shubrynak szándéka, erejét egy század lovaggal növelni. (Társalkodó, 1837. 327—328. lap.)

*

Íme ilyen volt a betyár a romantikus kor szemléletében.

A hatóságok azonban egyáltalában nem voltak hajlandók semmiféle elérzékenyülésre azokkal a bitangokkal szemben, akik a védtelen embereket gyilkolták és fosztogatták s a vármegyék a legszigorúbban léptek föl a haramiákkal szemben. 1836 december 2-án nemes Fejér vármegyey

elhatározta, hogy a legszigorúbban jár el a pusztai alvilággal szemben s a megyegyűlés rendeletéből Zlinszky Istvány Fejér vármegye első aljegyzője hirdetményben fordul a vidékhez a banditák ártalmatlanná tétele érdekében.

«A szomszéd nemes vármegyékben a közbátorság s jámbor lakosok csendessége Milfait Ferkő, Sobri, Mogor, és Pap Andor cégéres gonosztevők által felzavartatva lévén, — olvassuk az egykori hirdetményben, — minekutánna attól, hogy ezen gonosztevők, kik már ezen nemes megye határaihoz közelíteni, sőt már kebelében is lappangani gyaníthatnak, rablásaikat és kártékony gonosztetteiket ezen megyebeli jámbor lakosai ellen is folytatni merészlenék, méltán tartani lehetne, ennek következésében, hogy ezen gonosz, mint egyes polgárok károsítására s vagyonaik veszedelmeztetésére, mint a közbátorságnak veszedelmes felzavartatását célzó vakmerő törekedéseknek eleje vétessen és szerencsétlen következései ezáltal meggátoltassanak, hogy ezen érintett rablók s gyilkosok az emberi társaságból mint annak veszedelmes tagjai kiirtassanak, e következők közhírré tétetni rendeltetnek.»

A hirdetmény aztán e régi hivatalos stílusban azt adja tudomására mindenkinek, hogy azok, akik Milfait Ferkót és Sobri cégéres főgonosztevőket elfogják vagy e világból kiirtják, — legyenek azok akár vármegyei szolgák, akár a vármegyei szolgálaton kívül élő, bármily foglalkozású személyek, 200 ezüst forint jutalomban,

— akik Pap Andort akár elevenen, akár holtan kézreadják 150 ezüst forintban, — Mogor kézrekerítéséért 100 ezüst forintban, végre mindazok, akik a nevezett rablók bandáiból való gonosztevőket fogják el, 50 ezüst forint jutalomban fognak részesülni. Jutalmat kapnak azok is, akik e gonosztevők rejtekhelyét elárulják, ha jelentésük következtében a vármegyei üldöző csapatok, vagy mások, kézre kerítik a haramiákat. Ez esetben 100 ezüst forint lesz a jutalmuk s egyben a hatóságok eleve biztosítják őket «hogy az ily feladónak neve örökre elhallgattatni fog.» — A vármegyének tudomása van arról is, hogy a falvakban és pusztákban ezeket a betyárokat cimboráik és orgazdáik rejtegetik, velük állandó összeköttetést tartanak fenn, ezért a hirdetmény arra is figyelmeztet, hogy mindazok, akik a rablóktól bármily javakat általvesznek vagy a haramiákat házaikba, tanyáikra befogadják, és az illető járásbeli szolgabíró uraknak vagy az üldöző csapatok tisztjeinek fel nem adják, mint orgazdák és valóságos gonosztevők a törvény értelmében a legszigorúbb büntetésben fognak részesülni. Tudomása van a vármegyének arról is, hogy a pásztorok és bojtárok részt szoktak venni a haramiák gáztetteiben, ezért a pásztorokat a vármegye kötelezi arra, hogy minden pásztoember, akár számadó, akár bojtár legyen, köteles a járásbeli szolgabíróktól menedéklevelet szerezni a maga nevére s ezt, melyben tökéletes személyleírása, szolgálati és tartózkodási helye pontosan le van írva, mindenkor tartozik magánál hordozni, mert

ha enélkül találják meg bárhol, a legkeményebb büntetésben részesül. Ha szolgálatja helyét változtatja, vagy egyik határból a másikba át akar menni, ezt köteles a szolgabíró úrnak bejelenteni és újabb menedéklevelet kérni. — A vármegye biztosítja mindazokat, akik e haramiák kiirtásában vagy elfogatásában fáradozván agyonlövetnek, vagy súlyosan megsebesülnek, hogy özvegyeik és gyermekeik a számukra rendelendő jutalomra igényt tarthatnak.

Ezt a rendelkezést minden helyiségben kihirdették, hogy a lakosság idejében tudomást szerezzen a hatósági intézkedésekről.*)

Efajta szigorú rendelkezések vetettek véget a haramiák garázdálkodásának a romantikus világban száz évvel ezelőtt.

*) E hirdetmény eredetije dr. Rexa Dezső, Pestvármegye főlevéltárnokának tulajdonában van, aki azt földolgozás végett szíves volt nekem átengedni. T. Z.

A MAGYAR BOSZORKÁNY

Endorban lakozott egy asszonyi állat, aki — midőn Saul király hozzá folyamodott, — titkos mestersége által feltámasztotta Sámuelet. És Saul király, aki kiirtotta a földről a varázslókat és a jövendőmondókat, amikor végveszedelemben jutott, a halottidéző asszony tudományához folyamodott, hogy tanácsot nyerhessen Sámuelettől a filiszteusok ellen.

Az Endorban lakozó halottidéző asszony egyik őse a középkor boszorkányainak, részben talán a magyar boszorkányoknak is, — de tudunk olyan magyar boszorkányokról, akikre kétségkívül a magyar pogány hitvilágból, az ősi samánságból szállott örökségképen a varázslás tudománya.

A boszorkánysors tragikus volt itthon és külföldön, régi vagy újabb korban egyaránt. A legelső magyar varázslónő — sehogysem illik rá a csúf boszorkány szó, — nem repült még seprűnyélen a Gellérthegyre és nem rontotta meg a szomszédasszony tehenét, hogy véres tejet adjon. Az első magyar varázslónő, akinek hazafias célú varázslási ceremóniáját Kinnamosz görög történetíró jegyezte föl, a XII. században élt és Zi-

mony ostroma alkalmával a várfokról igen különös módon akarta a már nyilvánvalóan győztes görög sereg erejét megtörni. A görögök azonban a félig meztelen szép menyecskét (Kinna-mosz latin fordítója mulierculá-nak becézi) a sáncárok mögül célba veszik s nyílveesszővel úgy találják el, hogy a szép magyar varázsló menyecske — sok-sok magyar vitézzel együtt — szörnyet hal. A másik pogány varázslónő Rasdi, más följegyzés szerint Vraslo; ezt a bűbajos asszonyt a legkeresztényebb Béla király Vata fia, János, pogány lázadása alkalmával elfogatta és addig tartotta a börtönben, míg ez — kezét-lábát lerágta és úgy pusztult el.

Ennek a két Árpád-kori boszorkánynak még semmi köze sincs a bibliai boszorkányösökhöz, sőt a harmadik, Tardoskeddi Szerencse Benedekné is, akinek bájoló imádságait Bornemisza Péter*) ördöghivő protestáns prédikátor jegyezte föl, leszármazását illetőleg független az Endorban lakozó halottidéző asszonytól. Szerencse Benedekné még pogány bájoló imádságokat mond betegségek ellen, de már biztonság okáért a keresztény Istent, Krisztust és Szűz Máriát is belekeveri ráolvasásaiba: «kelevénye oszoljon, romoljon, Istennek hatalmából, Boldog Anya parancsolatjával*».

Ez a három régi magyar tudákos asszony még régi pogány szokás szerint varázsol. A XVI.

*) Bornemisza adatát az 1574-ben, Pozsony táján megégetett boszorkányokról I. M. Régiségek és Furcsaságok c. művem V. kötetének 41. lapján.

század óta azonban, — hiába állapította meg oly bölcsen Könyves Kálmán királyunk, hogy boszorkányok nincsenek, — nem hittük a régi igazságot, annál kevésbé, mert a szomszédos országokban is még mindenütt garázdálkodtak s égettük őket mi is, hogy haláluk után vissza ne jár hassanak a föld színére, ijeszteni és rontani embereket és állatokat. Ezek a Gellérthegyre seprűnyélen, lapáton, szénvonón lovagló, bak-ördögökkel táncoló, fekete kutya képében sétáló gonosz boszorkányok azonban nem voltak a magyar fantázia teremtményei. Ismerjük minden mesterkedésüket, nemcsak a boszorkánypörökből, amelyeket tudós Komáromi András oly nagy szorgalommal kutatott fel, hanem könyvénél régebbi forrásból: a szegedi Néma Mester Házi könyvecskéjéből is, amely a XVIII. században készült, (második kiadása 1802-ben jelent meg) s már régóta tudjuk, hogy a boszorkányoknak ez a fajtája közönséges nemzetközi népség volt. Nálunk «halálos büntetés terhe alatt meg is tiltották a boszorkányságot, ... mint haszontalan képzelődésen, sült hazugságon épült vélekedést» és csak a művelt nyugat hatásának tulajdoníthatjuk, hogy mégis sok ezer ártatlan boszorkányt vittek az égető helyre, ahol nagy nézőközönség előtt, cigányokkal égettették meg őket.

*

Könyves Kálmán királyunk rendelete és sok fölvilágosító magyarázat után is virult azonban a boszorkány-hit Magyarországon a XVIII. század

végéig. S nemcsak a nép, még a papok is hittek benne, akik prédikáltak ellene. Az egyik a Bibliából vett idézetekkel bizonyítja, hogy boszorkányok vannak (Nagy Ferenc, 1771.), de hozzáteszi mindjárt, hogy «hanem oly sokan nincsenek, mint az együgyű község vélekedik». Nagy Ferenc uram szerint a boszorkányság «az ördöggel nyilván, vagy alattomban való szerződés és kötés, mely által szokatlan dolgok és cselekedetek vitetnek végbe, úgymint: hirtelen messze földre menni, semmiből vendégeskedni, embert lóvá tenni, pemetén nyargalódnai, füvet-fát meg táncoltatni». S a boszorkányok gazságai a következők: «gyülekezeteket tartanak, melyekben bika vagy bak képében imádják az ördögöt. — A keresztségét és a Krisztusban való hitet tagadják . . . gyermekeiket az ördögnek ajánlják, mindenkor szentségtörésben vannak,... az emberekre és állatokra betegséget eresztenek, égi háborúk, jég, zápor által a szőlőket és a vetéseket megrontják.*)

Íme, ez már nem pogány boszorkány, ez nem a magyar bűbajos asszony, hanem az európai boszorkány, aki ellen harcot visel egész Európa, irtván és égetvén fajtájukat mindenfelé. Ennek már őse az Endorban lakozó asszonyi állat, aki némely fordítások szerint «boszorkánynak» neveztetik.

Almási Szálai János bán-horváti prédikátornak esze ágában sincs hinni bennük. A bán-hor-

*) L. bővebben m. Régiségek és Furcsaságok V. kötet 5-19 l.

váti prédikátor is prédikál ellenük a XVIII. század végén, de szerinte a nép a boszorkányról azt hiszi, hogy ha valamely asszonyi állat ingét magához kerítheti, megronthatja, az embert megnyergeli és a Szent Gellért-hegyére, vagy (ők tudják) hova lovagol rajta; az üres szekeret megtudja állítani, csak pusztán nézésével is, hogy egy tapodtat sem mehessen tovább, a tehenet, borjut, kis gyermeket ezer meg ezerféleképen megtudja rontani, csak a szeme mozdulatával. «De Ti jobban tudjátok, mint én — mondja a szószékről a prédikátor, — mit tartanak, mit nem meg ezeken kívül a boszorkányokról».

Kár, hogy nem írta meg bővebben is a bánhorváti prédikátor, hogy mit tudott még a magyar nép a boszorkányokról. Mert az ő boszorkánya már nem az Endorban lakozó boszorkánynak volt a leszármazottja, hanem rendes magyar boszorkány volt, a Kinnamosz-féle magyar «muliercuia» utóda, meg a Vrasdié és a Vraslóé, akik tudományukat nem a bibliából, meg a nemzetközi boszorkánytudományból merítették, hanem rendes jó ősmagyar pogány varázsló családtól kapták örökségképen.

*

A XIX. század második felében is találunk még egész komoly boszorkánynyomokat, amelyek alapján némi fogalmat nyerhetünk szókincsükről. Vas Gereben Falu könyvének egyik cikke szerint a boszorkány-üdvözlés így hangzott:

— *Bórum buttg!*

Mire jól nevelt boszorkány a következőképen mondta a «fogadj Istent»:

— *Korábilé, édes fiam!*

Népi hagyományok szerint a megnyergelt bakkecskét ily módon kellett gyorsabb ügetésre biztatni:

— *Buzera, buzera bakkecske!*

Az alföldi boszorkányok nem ragaszkodtak okvetlen a Gellért-hegyhez, ha egy kicsit táncolni akartak. Beérték ők a Tokaji-heggyel is, amely közelebb volt nekik.

Ide meg így biztatták a bakkecskét:

— *Babona, babona juhszélre
A Tokaji hegyére.*

*

Valahogy így szórakoztak és beszélgettek a boszorkányok még a múlt században is.

S a mai boszorkányok?

Talán tangót táncolnak éjfél tájban a frakkba öltözött bakkecskéekkel.

Pápai Páriz Imre

De lássuk részletesebben, mi volt a régi magyar világ felfogása a boszorkányról, varázslóról és a nézőről. Az első boszorkány- és varázslónyomot a XVIII. század nyomtatott irodalmában Pápai Páriz Imrének Keskeny út című Debrecenben, 1719-ben. megjelent művében találjuk;

Pápai Páriz Imre (1719)
A varázslókról

Kérdés. Miért incselkedik az ördög annyira az ember után?

Felelet. 1. Azért, mert gyűlöli az Istent, és az Istennek való Embert: mivel Isten az embert az esetből felvette, az ördögöket pediglen nem, immár meg-engesztelhetetlen irigységgel viseltetik az emberhez.

2. Mert örül a gonosz lélek azon, midőn az Istennek valamely munkáját elronthatja az emberben.

3. Mert telhetetlen kívánsággal vagyon, hogy az Istennek nemes teremtett állatját, az embert, kiben vagyon az Istennek képe és hasonlatossága, az ő utálatos és veszett természetihez hasonlónvá tegye és formálja.

K. Hallottam, hogy nagy dolgokat cselekedhetik az ördög?

F. Úgy vagyon, ha az Isten reá bocsátja. Nagy dolgokat cselekszik néha maga az ördög; de gyakrabban inkább az ő tagjai által, kikkel kötése s szövetsége vagyon.

K. Kicsodák azok?

F. A varázsló, aki jövendöl a viaszból, embernek körméből, a madárnak béliből.

2. A vesztő, aki az embert, vagy a barmot megveszti, s ismét meggyógyítja.

K. Nem hittem eddig, hogy az embert megveszthetik?

F. Miért nem? Megölhette a Jóbnak gyer-

mekit: könnyebb megveszteni az embert, mint megölni.

K. Igaz-é az, hogy az emberben valakihez gyűlölséget, vagy éktelen szerelmet indíthasson az ördög.

F. Bé méné a Sátán a Júdás Iskáriótesbe és a Krisztus ellen halálos gyűlölséget indíta a gonosz emberben: így gyakorta ma is a házas személyekben.

K. Hallottam azt is, hogy az embert felveszi egy helyből s másúvá viszi?

F. Még a Krisztus kísérteti felől is úgy értenek némelyek, hogy a Sátán felvette a Krisztust és állatta a Templom tetejére. Mát. 4.

K. Egy állatot más állattá változtathat-é az ördög?

F. Nem: mert isteni hatalom az.

K. Lám Egyiptomban a varázslók a botot kígyóvá változtatták?

F. Ha a varázslók kígyója valóságos kígyó volt, mint szintén a Mózesé: tehát az így lehetett meg: hogy az ördög, mint gyors lélek, hirtelenséggel hozta valahonnan azt a kígyót és úgy csalta meg az embereket, mintha a bot változott volna kígyóvá: De hihetőbb inkább, hogy csak szemfény-vesztés volt: mert a Móses kígyója elnyelte a varázslók kígyóját, a kígyó pedig a valóságos kígyót el nem nyeli.

K. Talán a Móses dolga is csak afféle szemfény-vesztés volt?

F. Nem: mert megtetszik a több csudákról; mikor a békákat egy rakásra hányták, az egész

föld meg-büszhődött miattok, valóságos béka volt tehát a Móses csuda-tétele; de a varázslók békái csak eltűntenek, mint afféle tündér állatok. 2. Mos. 8:7—14.

K. Hallottam azt is, hogy megjelenik ember képében?

F. Mind férjfiú, mind aszszony-ember képében, mind oktalan állat képében jelenik meg: elég példa erre a Saul ördöge, ki megjelenek a megholt Sámuel képében; és ma is oktalan állat képében való ördögi jelenések gyakor helyen látnak.

K. Láttam azt is, a Nézőhöz elment a káros ember s jó útba igazította a Néző?

F. így lehet meg: mivel a nézőnek kötése vagy az ördöggel, hogy egymásnak engednek, s egymásnak szolgálnak; ettől a kötéstől és szövetségtől viseltetvén az ördög, mivelhogy ő gyors és sebes lélek mint a villámás, hirtelen nagy földet eljáván, és az eltévedett marhát megtudván, megbúgatja fülébe a Nézőnek, mint czimborájának, és ekképen a néző gyakran igazat tud mondani.

K. Nem híjába futnak hát a nézőhöz?

F. Lássá, aki az ördögtől kérd tanácsot, és annak segítségéhez folyamodik: te azt ne cselekedjed.

K. Csuda dolgot hallottam, ha igaz; a Varázsló a farkast beidézte törvényre, a mezőrül a faluba?

F. Ez is nem oly dolog, hogy meg nem lehetne. Mert a Sátán, a varázslóval való köteles

szövetségtől viseltetvén, enged a varázsló kíván-
ságának, bémégyen a farkasba és a farkas a
benne lévő ördögtől kételenség alatt indíttatván,
elmégyen a varázslónak hívására, s ekképen ját-
szottatja az embereket a farkas, vagy inkább az
ördög a farkasban.

*K. Mondj vagy két regulát, mihez tartsam
ez aránt magamat?*

F. Soha csak mi kicsiny dologban is tiltott
dologban ne élj, ha nagy hasznod fordulna is
belőle.

2. Annál inkább az ördöghöz, avagy azzal
cimborálókhoz ne folyamodjál: mert jövő-
ben kínnal fizet.

3. Ne vitess senkit az ördöggel: mert elég
gondja néki arra.

4. Féljed az Istent és imádkozzál, hogy
kísértetbe ne juss.

5. Akármint igyekezzék az ördög, ha az
Isten megtiltja, Mát. 8:31, nem mehet csak a
disznóba is.

Csuzy Zsigmond szerzetes (1724)

Megemlékezik a bűbájosokról páter Csuzy
Zsigmond, Első Remete Szent Pál szerzetebéli
pap is, 1724-ben megjelent Evangeliomi Trom-
bita című művében, ahol ezt írja: büölő bü-
bályosok ... akik ezekben a szent napokban
(karácsony után) sokféle képen babonáskodnak.
S hogyan is reményihetik az ilyenén varázslók
üdvösséges feltámadásokat? Holott még azok is

utálatossak az Úr előtt és kitörli az élet könyvéből, akik nézetnek vagy csak kérdezősködni is tanácskozva az ilyektől: mert azok által az ördöggel szövetkezvén, néki hajtának térdfejet mint az Izrael fiai Báalnak. (65. lap.)

*Almási Szálai János bánhorváti prédikátor
a babonákról, boszorkányokról, kan ördögökről
és garabonciás diákokról 1794)*

A babona, balvélekedés igen sokféle. Babona, bal vélekedés mindaz, mihelyt valaki minden igaz ok és fundamentum nélkül jót remél, vagy gonosztól fél, mindezt babonának lehet nevezni.

Babona, akármely nem örömet halljátok is ezen szót, babona az, midőn valaki hever, hasal, lebzsel, nem dolgozik az olyantén napon, melyet a régibb időkben a király és az eklézsia ünnepe rendelt, de ma ugyan a király és az eklézsia közönséges nappá tettek. Babona mindez! De a babonának az illetén nemeiről gyakorta megintettelek titeket más egyéb prédikációkban is, — írja Almási Szálai János — most hát én a babonának más neméről akarok szólni, amely tudniillik nem abban áll, hogy a vallásra, istentiszteletre tartozó valamely dolgot, nem helyesen ért és becsül az ember, hanem abban, hogy a közönséges életben, némely időnek, jeleknek és bizonyos személyeknek természet felett való erőt és munkásságot tulajdonítanak némelyek.

Kezdem az eféle babonának előszámlálását,

az idő részeinek válogatásán. Mely sokféle kalendáriumbeli regulákat hall az ember a köznépből a férfiaktól is, de kivált az asszonyoktól. Mindent — ezt tartják sokan, — az időnek, a hónapnak bizonyos résziben kell plántálni, véleményezni, mert ha újságon plántálsz a fát, veted a veteményedet, majd csak virágozik, de teremni nem fog. Nem jó, némelyek azt tartják, nem jó újságon, vagy a hónapnak nem tudom melyik fertályában eret vágatni. Nem jó a kis gyermeket naplemente után fürösztetni, mert nem fog éjszaka jól aludni. Nem jó tehénfejéskor megengedni, hogy a kutadból vizet vegyenek, mert a tehened hasznát elviszik véle. Mindezen és több ezekhez hasonló idő válogatások, babona, helytelen vélekedés, mert az ezekben egymáshoz köttetett dolgoknak semmi közi nincs egymáshoz, mindezeknek semmi okát nem találjuk, sem a józan okosságban, sem az Isten beszédében. Sőt az ilyen időválogatást tiltja az Isten. Ne találtassák te közötted jövendőmondó, vagy napválogató, vagy varázsló. Mert utálja az Úr, valaki ezeket műveli és ez ilyen utálatosságokért űzi ki a pogányokat a te Urad Istened te előled. Ide tartoznak —

a különféle jelekből, dolgokból való jövendölések. Mint p. o. ha valamely veresség vagy üstökös csillag látszik az égen, ebből némelyek mindjárt hadakozást vagy vérontásokat jövendölnek, holott pedig ezek nem prófétáknak küldetnek az Istentől: hanem természeti okból lesznek. Ha csuklasz, valahol emlegetnek, ha a ház-

ajtó kinyílik, valaki meghal a házban. Ezek nevetségre inkább, mint megcáfolásra méltó haszontalanságok.

A babonás vélekedések között harmadik rendben teszem a — némely személyek egy vagy más emberek felől való babonás vélekedéseket. Mely nagy bizodalommal vannak némely együgyű emberek, némely olyatén csábító marhaorvosokhoz és azt ígérik, hogy a marha jobban lesz. Hasonló, vagy még utálatosabb babonás vélekedés cselekedet az, midőn némely kárvalott emberek, a nézőhöz mennek, hogy mondja, nevezze ki nekik a tolvajt, aki jószágokat ellopta. Ezek az Istent gyalázattal illető babonás vélekedések, mivelhogy ezekben csuda tévő erő, mindenhatóság és minden tudóság tulajdonítatik az alávaló haszontalan embereknek.

Eszembe jutnak itt, a boszorkányról, kísértetkről, rontásról, kötésről és megnyomásról való babonás vélekedések. Ami illeti az utolsót, midőn valakit megnyomnak éjszaka, álmában, ez nem egyéb, hanem a vérnek szerfelett való sűrűsége és a szívben való megszorulása, amely közönségesen félelmes álmokat okoz az embernek. — Azon éjszakai tüzek, amelyeket látunk néhányszor a mezőben, melyet Németországban a tanulatlan köznép tüzes embernek nevez, a magyarok között pedig a tanulatlanabbak azt mondják felőle, hogy ahol ilyen tűz látszik, ott a pénz veti fel magát, a pénz tiltakozik, ezen éjszakai tüzek nem egyebek, hanem a földből, holt testekből, dögökből kijött bűdösköves, salétro-

mos gőzölgések, a levegőbe összevegyült párázatok meggyuladása, közel a földszínéhez.

A kísértetet ami illeti, erről tartzuk meg azt, hogy kísértetet soha senki nem látott egyéb, hanem csak az olyan emberek, akik gyermekségektől fogva hallották és hitték azt, hogy van kísértet és ezek többnyire erőtlén, félelmes szívű aszszonyok vagy emberek. Soha jó filozófus és teológus keresztény kísértetet nem látott, nem is láthat, hanem csak az olyan emberek mondják, hogy láttak kísértetet, akiknek agyvelejük tele van az efelől való haszontalan képzelődésekkel, mégpedig ezek is csak éjszaka mondják, hogy láttak kísértetet, amidőn a szemek igen könnyen csalhatnak.

Nincs Atyámfia, nem is lehet ilyen éjszaka járó kísértet. Mert ha volna, az vagy a magát felakasztott, vagy másképen magukat megölt embereknek lelkükből lenne, némelyeknek vélekedése szerint. Vagy az ördög látható testébe öltözve játszódná az emberekkel, amint megint mások vélekednek. De hol van csak a legkisebb nyoma is a Szent-írásban annak, hogy a magukat megölt embereknek lelke kísértetté vált volna, hol olvassuk azt a Szent-írásban, hogy Áchitófél vagy Júdás Iskariótes kísértetté vált volna? Nem olvassuk-e ellenben az utolsó Júdásról, hogy elment a maga helyére. Hogyha az illetén maguk gyilkosai az ő Istentelen gonosz életekből rájuk következett kétségbevaló esésből ölték meg magukat, mi okon lenne az, hogy ily gonosz embereknek lelke nem jutott a Lelkek seregébe,

hanem itt maradna és bujdosna az élők között? Ellenben, mely sokan vannak az ilyenén szerencsétlen, maguk gyilkosai között olyanok, akiknek vérek megromolván, nem tudták mit cselekszenek, mikor magukat megölték, következésképpen tehát ezekről szerfelett keményen nem kell ítélnünk. Az ilyeneknek, némely európai nemzeteknek, az ő testeknek és elméjüknek állapotjának szorgalmas megvizsgálása után, megengedtetik a tisztességes eltemetés is, — hát ti, babonás vélekedésekkel, nem szégyelnétek-e ezeket kísértetekké változtatni? Hogy az ördögök testben öltözvén kísérnék az embert éjszaka kivált régi puszta templomokban, temető helyekben, ez is Szentírással ellenkező babonás vélekedés. Ugyanis, ha szintén sokféleképen játszott vala is az ördög régenten az emberekkel, de az Isten fia eljövén, elvette annak hatalmát, úgy hogy a Krisztusnak elégtétele után ezt mondja Szent Júdás Apostol az ördögökről, hogy az Isten ama nagy napnak ítéletire örökké való kötélben és setétségben tartja.

Nem öltözik hát az örög testbe s nem kísérti az embereket eképen. Sem emberekbe nem bújik, hogy azokból ördögösök legyenek, mint valának a Krisztus idejében. Ekkor a Krisztus testének napjaiban az ördög, látva jelen lenni az asszonyi állatnak ama magvát, aki megtörendő vala az ő fejét, ekkor az ördög a maga vesztét érezvén, leginkább talpra állott, leggonoszabbul dühösködött az emberek ellen, soha oly sok ördögösök nem voltak, mint Krisztus Urunk-

nak e földön jártában. Ekkor az Isten kívánván a maga Szent Fiát megdicsőíteni, nagyon eleresztette vala az ördögöket, hogy így az emberek látván, hogy az ördögök is Isten fiának lenni megismérik a Jézust és engedelmeskednek neki, az emberek is ismernék meg őtet Uruknek lenni, és engednének neki. De minekutánna az Isten Fia megdicsőítettet, nincs többé ok reá, hogy az Isten az ördögöt eképpen eleressze. Már az aszszonyi állatnak magva megtörte, megrontotta ezen régi kígyónak, az ördögnek fejét, azaz elvette hatalmát. Ez a régi kígyó már örökké való kötélben és setétségben tartatik. Nincs hát már ma, a Krisztusnak elégtétele, megdicsőítetése után ördögös, mint volt Krisztus testének napjaiban. Akkor uralkodott ezen nyavalya kiváltképen való módon, midőn ennek orvosa itt e földön járt, ezért pedig csak, hogy ezen nyavalyának megorvosoltatása által megismertessék Isten Fiának lenni és ő felmenvén a mennybe, megszűnt ezen nyavalya is e földön.

Látjuk ezekből, hogy nincs kísértet (oly értelemben mondom, mint az együgyű köznépnek némely része tartja, hogy a lelkek éjszaka valakit megkísértenének, mert hogy a test a világ és a sátánnak sugallási által való kísértet legyen, hanem azért veletek együtt könyörgök is, hogy az Isten az ilyen kísértetbe ne vigyen) de, nincs éjszaka kóborló gonosz lelkek által való kísértet; nem is volt soha, nincs Ördögös a mai időkben, ha szintén volt is a Krisztus e földön jártában. Hát a boszorkányokról mit tartsunk?

Óh, mely sok boszorkányokat, Kan ördögöket, Garabonciás Diákokat hisz a köznépek némely része, még a keresztények között is, a keresztény vallásnak gyalázatjára, és mely csudálatos hatalmas munkákat, mely nagy erőt tulajdonítanak ezeknek? Irtódzás az okosan gondolkodni tudó embereknek, még csak emlékezni is róla, mely csudálatos dolgokat mondanak ezek felől! A boszorkányokról, kan ördögökről azt mondják, hogy ezek, ha magukhoz keríthetik valamely ifjú asszonyi állatnak ingét vagy valamely ruháját, ezáltal az asszonynak méhét megkötik, megrontják, hogy magtalan legyen az asszony. Azt mondják ezekről, hogy ezek az embert megnyergelik és a Szent Gellért hegyére, vagy (ők tudják) hova lovagolnak rajta, az üres szekeret megállítják csak pusztá nézésekkkel is, úgy hogy egy tapodtat se mehessen, a tehenet, borjút, kis gyermeket, ezer meg ezer féleképen megronthatják csupán csak szemekkel, nézésükkel is. De ti jobban tudjátok mint én, mit tartanak, mit nem még ezeken kívül a boszorkányokról.

Hát a Garabonciás Deákról mit nem mondanak?

Ezekről azt mondják, némely együgyű emberek, hogy ezek a sárkányokat megnyergelik, azokon lovagolnak a felhőbe és amely faluba valamely emberre megharagusznak, azon falunak mezejére nagy szeles záporosöt, jégesöt bocsátanak. Óh, esztelen nemzet, tefelőled mondja azt az Úr: elvész az én népem, mert

tudomány nélkül való. Vájjon kicsoda parancsolatjából vagyon valami, ha az Ura nem parancsolta? Hát te tudatlan, együgyű ember, nem olvastad-e Jóbnál, hogy a felhők embernek szavára össze nem gyűlnek. Nem tudod-e, hogy a felhők egyedül csak Isten szekere. Hát nem hiszed-e, hogy egyedül az Isten ad mennyből esőt és termő vidéket, ő tölti be eledellel és örömmel a mi szíveinket.

Gondoljátok meg, édes Atyámfiak, mely nagy kisebbségre vagyon az Isten dicsőségének ezen boszorkányokról és Garabonciás Deákokról való babonás vélekedés. Ezáltal az Isten megfosztatik felséges tökéletességétől, az Istennek dicsősége emberre, erőtlén emberre ruháztatik. Gondoljátok meg, mely igen ellenkezik ez a felebaráti szeretettel, amely azt kívánja, hogy mindenekről ítéljünk jól. Midőn te valaki felől azt tartod, hogy neki az ördöggel van társalkodása, hogy cimborál az ördöggel: ekkor ötet kárhoztad, ekkor ötet az Istennek és az emberi nemzetnek világos ellenségének ítéled lenni, és az ilyen emberrel való minden templomba való járásod, könyörgésed, Úr vacsorájával való élésed csupa botránkozás és utálatosság.

Boszorkány, kan ördög, Garabonciás Deák nincs, édes Atyámfia, nem is volt soha, nem is lesz e világban. Azok, akik a régibb időkben magukat boszorkányoknak lenni megvallottak,) tudatlan, részszerint féleszű, részszerint gyermekségektől fogva a boszorkányokról való mesékkel megvesztegetett agyvelejű emberek

voltak, akik végezetre valamikor csak valami gonosz gondolat ötlött elméjükbe, valamikor csak valami gonoszt cselekedtek, mindenkor azt hitték, azt tartották, hogy azt a gonoszlélek cselekszi öbennük vagy ő általuk. Midőn a régibb időkben valaki maga felől megvallotta, hogy ő boszorkány, ez csak olyan volt, mint midőn ma azt mondják, némely goromba ember maga felől, hogy az ő szeme megárt a kisgyermeknek: mert ő a belső részit is által látja a kis gyermeknek. Ez csak bolond képzelés az ilyen együgyű emberekben. Mert miképen lehetne az, hogy ha általlátná is valamely embernek szeme, valakinek belsőrészeit (ilyen emberi szem ugyan nincs e világban), de ha volna is, miképen lehetne az, hogy a látás megárthatna az egészségnek? Ennek semmi oka, nyoma nincs, sem a józan okosságban, sem a Szentírásban és így babona, hazugság, hamis képzelődés. Ily haszontalan megcsalattatás, hamis képzelődés volt az a régibb időkben, midőn némely együgyű asszonyok maguk felől azt vallották, hogy ők boszorkányok. Mert valósággal nincs, nem is volt soha boszorkány ezen a világon.

Azt olvassuk az Ó-testamentumban, az Endorban lakozó asszonyi állatról, akit némely fordítások boszorkánynak neveznek, hogy midőn Saul király az ő tudományához folyamodott, ő titkos mestersége által Sámuelet a Saul király kívánságára feltámasztotta. Ebből tehát talán azt következtetheti valaki, hogy ha ma nincs is, de a régibb időkben mégis csak volt boszorkány.

Azonban nem volt régen sem. Tudnunk kell, hogy a zsidók a régibb időkben a pogányoknak sokféle babonáit és balvélekedéseit átvették. E babonák között átvették azt a hihetetlen véleményt is, hogy a halottaknak lelkeit titkos mesterséggel vissza lehet hívni. Ez a babona általános volt a pogányoknál, amit sok példával lehetne igazolni. Az az érdekes a dologban, hogy Izrael több bölcs és kegyes fejedelme, köztük maga Saul is, üldözte a babonaságot és a babonás mesterséget űző embereket és mégis, amikor kétségbeesett, maga is eme babonához folyamodott. Saul, míg boldog állapotban és eszén volt, Isten parancsolatja szerint üldözte a maga országában az ilyen varázslókat, de amikor az Isten eltávozott ötöle és sem a próféták által, sem álomlátás által nem felelt neki, az Istennek világos parancsolatja ellen a varázslóhoz, a halottakhoz folyamodik felvilágosításért. És bolond ésszel azt kívánja, hogy az Isten rendkívül való csoda által, a halott Sámuel által feleljen neki és ezt nem az Istentől, hanem egy alávaló asszonytól kéri. Az öregasszony a könnyen hívő királyt alaposan megcsalja, mert amikor megidézi Sámuel szellemét, a könnyen hívő király megkérdi, mit láttál? — az asszonyi állat azt felelte neki, Isteneket látok, hogy jönnek föl a földből. — Aztán a további kérdésére így válaszolt: ime egy vén ember jő föl és bő köntös van rajta, — azaz palást, amilyent akkoriban a fejedelmek és más nagy emberek viselnek vala. A boldogtalan Saul nem lát semmit, de a csábító

vénasszony szavára meghajtotta magát, hogy tisztességet tegyen a képzelt Sámuelnek. Erre a gonosz vénasszony annyira nekibátorodott, hogy Sámuel képében még meg is dorgálta Sault ilyenképen: Miért háborítottál meg engemet, hogy engemet a földből kihívtál. A kétségbeesett Saul nagy szomorúságában, — bár nem látott semmit, — könnyen elhitte azt, amit igen kívánt, hogy t. i. Sámuel szelleme megjelent neki, hogy tanácsot adjon. Nyilvánvaló itt a csalás, mert egy tehetetlen vénasszony halottat feltámasztani nem tud, hiszen ehhez oly mindenható isteni erő kívántatik, hogy azt a pogányok a maguk Isteineinek sem merték tulajdonítani. De az ördög ereje által sein vihette véghez a halott föltámasztását a varázsló, mert az ördög csak addig mehet, ameddig az Isten ereszti. És a Sámuel lelkét csak azért sem hozhatta vissza, mert ennek a szent embernek tiszta lelkét a tisztátalan léleknek, a Sátánnak hatalma alá nem adta az Isten. S különben is, — amint a Jób könyvében olvasuk, — aki a koporsóba száll, nem jő fel többé.

Világos ezekből, hogy az Endor-beli boszorkánynak nevezett asszony nem támasztotta fel Sámuel, hanem csak elámította, elbolondította a már különben is kétségbeesésében megzavart Saul. Tehát ezzel a históriával helytelenül támogatják némelyek a boszorkányok felől való hamis vélekedésüket. Világos, hogy nem volt boszorkány a régi időkben sem, bár a boszorkányokról és varázslókról való bal vélekedés élt a zsidók között is, a köznép tudatlanabb részeiben,

kikhez ez a bolond hit a pogányok közül csúszott be. De ha lett volna is a régibb időben boszorkány és ördög, — már ma nincsen. Bolondság tehát még ma is hinni abban, hogy az emberek sorsára befolyást gyakorolhatna az ördög és a vele cimboráló boszorkányok, halott-idézők és más varázslók. Ez csak némely együgyű, tanulatlan, tudatlan pesztonkáktól elbolondított agyvelejű emberek tartják és hiszik még, — írja a XVIII.-ik század végén Almási Szálai János bánhorváti prédikátor (1794.).

*

Almási Szálai János elmékedése a következő című könyvben jelent meg: «Szülék kézikönyve, avagy a' Gyermekek Nevelésre út-mutató tíz prédikációk, mellyeket nagyobb részint Dutenhofer' Grúnauai Prédikátor Prédikációiból ki szedegetett; Most pedig . . . más két Prédikációkkal együtt... köz haszonra botsát Almási Szálai János Bán-Horváti Prédikátor. Nyomtatódott Kassán, Ellinger János' királyi privilegiált Könyv-nyomtató betűivel.»

Szálai János az Elő-beszédben azt írja: «Ezen Nevelésre tanító Prédikációkhoz, hozzá adtam még más két Prédikációt is; egyet az embernek ifjúságában való meg-térésének szük-séges voltáról; mást: a' Boszorkányokról, és több babonás vélekedésekről.»

A boszorkányokról szóló prédikáció tehát eredeti, magyar prédikáció.

A szegedi Néma Mester

Esnek néha az emberekre oly nyavalyák, — írja a szegedi Néma Mester (könyvének második, 1802-ben megjelent kiadását használtam) — amelyeknek eredetét és okát nem lehet kitanulni, mint például aki azt gondolta, hogy ő egészen üvegből van, vagy aki azt hitte magáról, hogy az ő fejében kígyók, hasában macskák, egerek és más effélék vannak. Némely gyermekeken megesik, hogy igen sokat esznek és mégsem fog rajtuk az étel, — aminek okai a giliszták. A marhán is gyakran megesik, hogy elvész a teje, midőn tudniillik valami rossz fűvet talál megenni, a lovak néha véletlen lerogynak a földre, mikor tudniillik a rossz cselédnek gondviselensége miatt valami bajuk esik. Ilyenkor aztán azt hiszi a tudatlan nép, hogy a beteg embert vagy marhát a gonoszok rontották meg és az emberek között is mindjárt akadnak oly családok, akik azt mondogatják, hogy ők azt meg tudnák gyógyítani és a boszorkányokat el tudnák kergetni, kiket a szegény betegek ..., örömet megfogadván, ezek egyszeribe holmi fűvekkel orvosolják őket, vagy más oly hiába valóságokat visznek körülöttük véghez, amelyek sem nem ártanak, sem nem használnak magukban. Ha annakokáért az alatt, míg ők a beteg mellett berbitélnek, segíteni talál a természet, mindjárt ráfognak, hogy ez a vén asszony vagy ama elhittető ember gyógyította meg a beteget és eképpen elhíresedvén, úgy tekintenek őket, mintha ördö-

göt is tudnának üzni. És ezek jó fizetéseket kapnak imitt-amott a megcsalatott, együgyű községek-től.

E bolond vélekedés oly nagy károkat szült sokszor, hogy egyik asszony a másikat boszorkánysággal vádolván, hosszas törvénykezések, holtig való gyűlölség, sőt sokszor gyilkosság is származott belőle. Holott a boszorkányság semmi egyéb, hanem a pogányoktól és zsidóktól a keresztények közé által ment és csupa hazugságon és ámitáson épült babonás vélekedés. Vanak ugyanis olyan füvek, melyek az embert megbódítják és mélyen elaltatván, oly eleven képzelődésekkel töltik be elméjét, mintha mindazok csupa valóságok és nem álmok volnának, amiket álmodnak. Olyan emberek is voltak pedig eleitől fogva, akik az eféle füvet ismerték és midőn ők valamely asszonynak pénzét kívánták kicsikarni és más úton rá nem mehettek, mindjárt a boszorkányságról kezdettek előtte hazudozni, hogy tudniillik az által legkönnyebben meggazdagodni és valamit csak az ember akar, mindent véghez vinni és akárkitől akármit megnyerni, amelyen ha látták, hogy az asszonyok kapnak, mindjárt elejekbe adták nekik miképpen eshetik az meg. (Miképpen lehet valaki boszorkánnyá.)

Úgy tudniillik, hogy az ember tartozik a maga nevét felírni és az ördögnek átadni, továbbá akkor meg is kell keresztelkedni és keresztatyát választani, azután mindegyik boszorkánynak egy-egy kanördögöt kell magához

fogadni, aki öneki férje legyen, a kanördögnek pedig boszorkányt kell feleségül venni. Ezen kívül: minden esztendőben össze szokott a boszorkányság gyűlni Budán, Szent György éjszakáján a Szent Gellért hegyére és az ilyen gyűlések alkalmatosságával egész éjszaka esznek-isznak, hegedülnek, táncolnak. Mikor az ámitók ezt elbeszítették a boszorkányságot tanuló asszonyok előtt, megneveztek az ő kívánságukra némely más asszonyokat is, akiket amazok ismertek és azt mondták felőlük, hogy azok is boszorkányok. Midőn hát a Szent György éjszakája eljött, adtak ezek az ördögi tanítók az általuk megtanított asszonyoknak az álom fűvel készített kenőcsből egy-egy keveset, hogy azzal kenjék még tenyerüket, talpukat és hónaljukat, mely meglévén, — mélyen elaludtak. Mivel pedig az ember sokszor szokott azzal álmodni éjszaka, amiről nappal gondolkozik s amiről gyakran beszélget, ezeknek az asszonyoknak is eszükbe jutott álmukban az egész ördögi história, melyet az ámitóktól hallottak és úgy tetszett nekik, mintha seprőn, lapáton, szénvonón nyargaltak volna, vagy egyéb aféle magasan a levegő égen és Szent Gellért hegyén vendégeskedtek és táncoltak volna és mintha ott maga is jelen lett volna az ördög, szakállas farkas képében. Ebből a mély álomból azután mihelyt felkeltek, az ilyen asszonyok mindjárt megbeszítették szokás szerint, ki komaasszonyának, ki a szomszédasszonynak, hogy ők a boszorkányok lakodalmában voltak és hogy ott miket láttak és tapasztaltak, mert elhitték volt magukkal, hogy

mindazok nem álmok, hanem valóság. Hogy pedig ezeket az ő ismerőseikkel is elhíthessék, egy-egy kis kenőcsöt is adtak nekik, amellyel megkenekedvén, ők is szintúgy jártak és az előbbelőbb menvén egész helységek és faluk lettek aztán, amelyekben lakó asszonyokról elhírelték, hogy azok boszorkányok, sőt maguk az asszonyok úgy vélték, hogy ők valósággal boszorkányok. Mivel hát a boszorkányhír így ment előbbtovább a világon, az előljárók is azt meghallván, elhítték végre, hogy igaz és halálos büntetés alatt megtiltották a boszorkányságot, amint is emiatt a haszontalan képzelődésen és sült hazugságon épült vélekedés miatt aztán sokezer ártatlanokat vittek az égető helyre és elevenen megégették.

A mai időben pedig — írja a Néma Mester — immár nem hiszik az előljárók az ilyen bolondságot és korántsem a boszorkányt büntetik meg, hanem mint rágalmazót azt, aki mást boszorkánysággal vádol. Mert már ma minden okos tudja, hogy boszorkány sohasem volt és nincs is ezen a világon, ámbár holmi eszközök vannak a természetben, melyek az emberben és a marhában betegséget vagy mást kárt okozhatnak. Ilyenek a mérges füvek, gyökerek és bimbók, úgymint a fekete belindgyökér vagy bolondító fű, melyet néhol disznóbabnak, néhol pedig nadragulyának is neveznek. A vízi bürök, vagyis mérges bürök. Farkasrépa, melynek gyökere majd olyan, mint a kolompér, de igen mérges. Farkas almabimbó; ez olyan, mint az apró szemű vadcserezsnye. Ezenkívül a maszlag, egérmaszlag,

aranyglét, kényeső, gálickő, kristályplajbász, összetört üvegkristály, választóvíz, kőrisbogár, minium és minden festék és így, akinek az efélék nem szükségesek és velük bánni nem tud, soha ezek közül egyet se tartson a házánál.

Fábián József

*Tündérek és boszorkányok a természettudomány
megvilágításában (1803)*

A régi időkben azt hitték sokan, sőt úgy hiszik még ma is némely tudatlanok, — írja Fábián József, — hogy vannak olyan emberek a világon, mint az úgynevezett tündérek és boszorkányok, akik magukat láthatatlanná tudják tenni és tetszés szerint nyúllá, farkassá, kutyává, macskává és más eféle oktalan állattá tudják változtatni; nemcsak, hanem a kulcslyukon, ablaklyukon és magán az ajtón is át tudnak bújni. De aki e közönséges tulajdonságokat meggondolja, amelyeket a testekről elmondottunk, egyszerűen átlátja, hogy ez igen képtelen értelem. Mert ami az olyanoknak láthatatlan voltukat illeti, ugyan hogy tudnák ők azt megcsinálni? Az embernek teste, valamint egyéb testek is, számtalan apró és különböző részekből áll. Vagy ennek kellene azért ekkor oly iszonyú apró részekre eszedődni, hogy azokat a szem ne láthassa és azután ezeknek a részeknek összerakódnia, hogy azokat ismét megláthassa; vagy pedig a mi sze meinknek kellene olyan állapotban helyzetetödniök, hogy egyszer ne lássuk az ember testét, az-

után pedig ismét lássuk. Úgy de nincs ember, nincs angyal vagy akármilyen teremtetett állat, aki ezt véghez vigye. Következésképpen nem is lehet senki láthatatlanná az emberek közül.

Az elváltozás, vagy hogy valaki más tormaí vehessen magára és amikor tetszik, azt ismét le vehesse, szinte olyan lehetetlenség. Nem lehet megfogni, mivel és miképpen tudná azt valaki véghez vinni. Mert az, amit beszélnek, hogy valami kenettel megkenik magokat az olyanok és ez okozná aztán az elváltozást, csupa nevetséges dolog. Nincs olyan kenet a világon, amely az ember testét más oktalán állat testévé átváltoztassa. De ha feltennénk, hogy van, ismét az lenne a kérdés, ki csinálja az olyan hathatós kenetet? Ki adja azt annak az embernek? Erre pedig ki tudna felelni, ha legjobban akarná is?

Mit mondjak a kulcslyukon, az ablakon, az ajtón való bebújásról? Ez olyan képtelenség, amelynél már nagyobb alig lehet elképzelni. A testek és azoknak minden részei, bizonyos és magokhoz illő nagyságú helyet foglalnak el, a nagyobbak nagyobbat, a kisebbek kisebbet; azonban minden testek áthatatlanok. Hogyan bújhatna tehát át az emberek vastag teste egy kulcslyukon? Hogy mehetne keresztül az ajtó fáján? Ez természet ellen való dolog és valóban nagy gyalázatjára van ez az emberi okosság, hogy valaha ilyen hittek, sőt még most is hisznek. Maradjon hát az ilyen bolondság! Soha ezeknek nem kell hitelt adni, akárki mondja is és beszélje előttetek.

A láthatatlanná létei és elváltozás felől való értelemre, úgy látszik a régieknek meséik és tanítások módja szolgáltatott alkalmat. A régi bölcsék sok és különféle jelenségeket költöttek. A virtust úgy írták le, mint valamely személyes valóságot, mint amely most megjelenik az emberek között, majd ismét eltűnik közülök. A vétket pedig úgy adták elő, mint amely egész barommá változtatja az embert át. Az ilyen jelenségeknek és elváltozásoknak ma is van még helyük; mert ha az emberek követik a virtust, az akkor meg is jelenik nekik, ha pedig azt megutálják, eltűnik közülök. Hasonlóképpen, ha az emberek a baromoknak hajlandóságait magokra öltözik, azokhoz hasonlókká lesznek. Így a kegyetlenek és haragosok oroszlánokká változnak, a nagy ehetők és telhetetlenek farkasokká, a fősvények és sobrákok kutyákká, mások ismét egyebekké. Igen hihető hát, hogy az említett bolondságoknak itt van a legelső kútfejük és eredetök.

Fábián József e vélekedésekhez a következő megjegyzéseket fűzi:

A babonázok azt tartják közönségesen, hogy az említett dolgokat az ördög segítségével viszik véghez azok az emberek, sőt egyéb csodálatos munkákat is azok által cselekszenek. Igen szükség annak okáért itt szólni és röviden értekezni arról, vajjon tehetnek-e valamit az ördögök? árthatnak-e ezek valamit az embereknek? elfogalhatják-e ők ezeket? Lehetnek ők valakivel olyan titkos egyességben, hogy annak mindjárt megjelennek, amikor akarja, és kívánságát telje-

sítsék? támaszthatnak-e szélvészeket, mennydörgéseket? vehetnek-e ilyen vagy amolyan formát magokra? és magokban is munkálkodhatnak-e valamit az embereken?

Krisztus ideje előtt s kivált az ő idejében, bizonyos az a Szent Írásból, hogy igen nagy hatalmuk volt ezeknek a gonosz lelkeknek; az emberek körül mindent véghez vittek, azokat gyötörték, tűzbe, vízbe vetették, sőt egészen is elfoglalták. De már ma, minekutána Krisztus meggyőzte azokat, éppen nem hihető, hogy az emberekkel így bánjanak; sőt ezt hozza Krisztusnak dicsősége, hogy ez többet soha meg ne essen, hogy eképpen innen is kitessék, hogy Krisztus ezeket minden hatalmuktól megfosztotta.

Az sem hihető, hogy valaki velők szövetséget köthessen és akármi által is arra vegye, hogy amikor nekik tetszik, akkor megjelenhessenek s kívánságát teljesítsék. Ugyan hogy engedné meg azt az Isten, hogy ezekkel az ember szövetkezhessek? hogy velük barátságot tartson? annyival inkább, hogy azoknak segítségök által valami csodálatos dolgot véghez vigyen? hogy valakit megrontson, csonkasággal, félszeggel, összezugorodással megverjen?

Nem lehet feltenni azt is, hogy ők szélvészeket, mennydörgéseket támaszthatnának s jégesőket hozhatnának. Ezek a dolgok a természetnek tüneményei és sokszáz esztendei tapasztalásokból megbizonyodott az, hogy minden levegői történetek testi okokból származnak és azokhoz a törvényekhez tartják ők magukat, melyeket

nekik kezdetben kiszabott a Teremtő. Aki hát az ördögöknek ilyen cselekedetet tulajdonít, azzal gyalázattal illeti az az Istent, amidőn megfosztja őket a természetben való legfőbb uraságtól és ruházza azt az ördögökre.

Hogy valami testet vehetnének fel magokra, amely ez vagy amaz oktan állathoz, amely valamely emberhez hasonló volna és hogy látható formákat tudnának előhozni: hasonlóképpen nem lehet gondolni azt is, hogy ezeknek a dolgoknak véghezvitelére véghetetlen erő, mindehatóság kívántatik. Már pedig ezek a gonosz lelkek nem mindenhatók és ha nagy erejük van is, de nem véghetetlen erejűek. Nincsenek is a magok hatalmokban, hanem az istenében és amit cselekedhetnek, csak úgy cselekedhetik, ha azt az Isten megengedi.

Végül, hogy csak magokban és minden eszköz nélkül munkálódhatnának valamit az emberben, azt sem lehet elhinni. Lelkek ezek, hogy cselekedhetnének hát testileg vagy olyan dolgokat, melyek a testnek tulajdonai? nincsenek ezek az emberrel természeti összeköttetésben, hogy vehetnének hát őt erre vagy arra a dologra? micsoda befolyásuk lehetne ő beléje?

Ezeket meggondolván látni való, hogy az ördögi megjelenésekről, boszorkányokról, garabonciás diákokról, tátosokról való haszontalan képzelődések önként elenyésznek. Haszontalanságok azok, mikor azt beszéljük, hogy némely vén asszonyok seprőn lovagolnak, a levegőben járnak, messze földre hirtelen elmennek és ismét

visszajönnek. És valóban magok menthetetlenek az olyan szülők, akik a magok gyermekeiknek fejüket a boszorkányokról, ördögi megjelenésekről és kísértetekről való félelmes históriákkal töltik be. Az ilyenekkel oly félelmet vernek gyermekeikbe, hogy azoktól soha életükben meg nem szabadulnak. (Fábián József: Természeti tudomány a köznépnek, 1803; 6—10. 1.)

Árvay József (1845)

A tizenkilencedik század közepe táján vagyunk! S ki hinné, hogy még most is mennyi babona uralkodik a nép között, miszerint azokat egészben elősorolni bárkinek is teljesíthetetlen feladat volna. Azért én csak némely ismeretesebb s leginkább szokásban lévőket kívántam — mulatság kedvéért — azon rendbeli nyájas olvasónőkkel tudatni, kiknek azokról alkalom hiánya miatt tapasztalatuk, s talán fogalmuk sincs, — írja 1845-ben Árvay József. Rendezésüket szükségtelennek tartva, úgy adom azokat elő, miként eszembe ötlöttek, nevezet szerint:

1. A rostaforogtatás. Ez valamely elveszett jószág kipuhatolására használatos, következő módon: a rosta kerületébe ollónak a hegyét szúrjuk, fokát két személy közép ujjahegyén tartva, s egyike valamely gyanús személyt megnevezve, ezeket a bűbajos igéket mondja: Szent Péter, Szent Pál, mondd meg nekem, N. vitte-e el elveszett holmimat? Ez a foglalatosság addig tart, míg valamely idézetre nézve a rosta meg nem for-

dul, mi többnyire megtörténik, mert csak kevés billentés kell, s a rosta megfordul; mire kemény kutatás következik, s ebből azután perpatvar, harag és gyűlölség támad. Ha azonban a kár másúton térül meg, akkor azt vetik okul, hogy a rostát vagy rosszul tartotta, vagy nem voltak mindnyájan egy szándékban.

Néhány évvel ezelőtt a szomszéd városban nevezetes lopás történt, a nyereségvágy, minthogy a tolvaj felfedezőjének szép összeget ajánlottak, ez az egyik szomszéd község jegyzőjét is rostaforgatásra ingerelte, s ennek következtében több érdemes s előkelő egyént a tény eszközéül állítva, becsület és lelkinyugalmukban megzavarni vakmerősködött. — Ehhez a babonához tartozik a kártyavetés is, melyet leginkább az úgy nevezett oláh cigányok gyakorolnak s nem csekély behatással a nősülő falusi lányok, sőt a fiatal menyecskékre is.

2. Holttestet más határba általvinni nem tanácsos! mert azt a határt, melyből kivitetik, elveri a jégeső. 1839. tavaszán Visegrád és Nagymaros között elmerült egy 6 személlyel terhelt csónak, azok között, kik életüket elvesztették, volt a nagymarosi szerencsétlen főerdész is, kinek holttestét néhány nap múlva helységünk alatt vonták ki; keseredett fiatal özvegye hazaa akarta őt vitetni, hogy az ottani sírkertben eltakaríthassa, s hogy ott neki legalább könnyeivel áldozhasson, — de a világért sem engedték a lakosok, sikertelen volt a helybeli lelkész s az én állításom, hogy ez csak babona, kevésen múlt,

hogy minket is nem mondtak istenkáromlónak, s így kénytelen volt a szegény özvegy férjét itt eltakaríttatni, és ez igen jól történt, mert a jég csakugyan elverte azon rész szőlőiket, melyen a holttestet át kellett volna szállítani, ha tehát rábeszélésünkre engednek a lakosok, nincs az az ember, aki elhitethette volna velük, hogy ez a csapás nem amiatt történt, így azonban az ellenkezőről kellett nekik meggyőződniök.

3. A terhes felhők elé mindaddig harangoznak, míg az el nem vonul, vagy ki nem adja mérgét, — milyen veszélyes pedig ez a harangozás, azt a legközelebb is tapasztalhatták, mikor ilyen alkalommal a szomszédos nagymarosi toronyba ütött a villám, s azok közül, kik harangoztak, többeket megsértett. De vájjon volt-e sikere e veszélyteljes harangozásnak? egy mászemnyi sem, mert a következő alkalommal a tornyosuló fellegek elé — a helybeli lelkész ellenzése mellett — ismét csak harangoztak.

4. Vannak, kik garabonciás diákokat hisznek, kik szerintük, — ha őket megbosszantják — égháborút idéznek elő, s a sárkányokat ki tudják olvasni, — miért az előttük e nemben gyanús kóborlóknak édes tejjel és tojással szolgálnak.

5. Lidércekről is álmodoznak, melyek a sántát képviselve, kiscsirke alakban tartózkodnak azoknál, kik lelkeiket lekötötték részükre, ezeknek a tüzes sárkány kéményen lebocsátkozva hordja a pénzt és ördögös mesterségeikkel másokat is meg tudnak rontani.

6. Főtlen barátokat is emlegetnek, kik hó-nuk alatt hordják a fejüket, s azt, ki a rossznak a nyomába hág, pocsolyákba és árkokba vezetik. — Tüzes embereket és állatokat vallanak, természetesen az úgynevezett bolygótüzeket képzelik ezeknek. — Tátos lovak is vannak — melyek mesékben sokszor fordulnak elő, s beszélő tehetőséggel ruháztatnak fel. Mindössze 1101 különféle kísértetek neveit számlálták össze.

7. Sütnivaló kovászt, ecetet, tejet naplemente után kölcsön adni nem jó, mert a kovász nem kel meg, az ecet elromlik, s a tej hasznát veszti.

8. Gyanús öregasszonyokat boszorkányoknak hisznek, kik embereket és állatokat meg tudnak rontani, ugyan ezeket pemetére ültetve a kendertiló nyelvvel fegyverkezve Szent Gellért hegyére szoktak háborúba járni, s haragosaikat legmélyebb álmukban megnyomják.

9. Az akasztott ember ruhadarabjainak csodaerőt tulajdonítanak, a gyilkoló rablókról pedig úgy vélekednek, hogy ezek az anya méhéből kimetszett gyermeknek lecsónkított s megasztalt ujjait meggyújtva, minden aggály nélkül kirabolhatják a házakat, mert azon világítás felocsúdíthatatlan mély álomba süllyeszti a házbelieket.

10. Az igaz gyöngyökről azt a varázserőt teszik fel, hogy ha valaki az elorzott jószágot vissza nem szolgáltatja, s a károsult egy olyan gyöngyszemet a tűzbe vet, akkor a tolvaj szeme kiugrik.

11. Abban az esetben, ha a kiseded gyermek nem mer megindulni, vasárnap, midőn a Nagy Misére beharangoznak, az ajtó küszöbére állítják s az anya egy fejszével a gyermek lába között a küszöbön három vágást tesz, mire a gyermek azonnal megindul járni.

12. Szent András napján a férjhez készülő leánj^ka estig böjtöl, besötétedvén, a favágaton egy marék kendermagot vet el s térdre ereszkedve ezt mondja: Szent András, Szent Andrási kendert vetek, adjad uram tudni, kivel fogom köszni? s ekkor egy lábravalóval a helyet beboronálja, fohászkodik, és elmegy anélkül, hogy visszatekintene; éjszakára azt a férfiruhát feje alá rejti, s ki őt nőül veszi, álmában megjelenik.

13. Luca napján a tyúkokat abroncsba éte-tik, hogy a tojásokat egy helyre tegyék le, ugyan ezen a napon fenni és varrni nem tanácsos, mert a tyúkok megdugulnak; a teheneket meg kell füstölni és az ízeléket eltakarítani, hogy a tehen hasznát a boszorkányok el ne vihessék. Ugyan ennek a napnak az estéjén az ajtókat fokhagymával szokták megkeresztelni, hogy a gonoszok be ne jöhessenek; aki pedig ennek a napnak az estéjétől naponként valamit munkálkodva készít, egy székecskét karácsony estéig, éjfélkor ezen ülve a misén, megismeri a boszorkányokat.

14. Virágvasárnapi passió alatt kimennek pénzt keresni, mert mondják, — hogy ekkor a földalatti kincsek megnyílnak. — Az ekkor megszentelt barkát pedig nem tanácsos a szobába bevinni, mivel ettől a legyek megszorodnak.

15. Karácsony vacsoráján minden ételből félre szoktak tenni valamit, s azt megaszalva a tehenet vele megfüstölni, — igen hasznos. Tör-tént már azonban, hogy az ilyen bűbájoskodás alkalmával tűz esett a szalmába s nem egyedül a tehen veszett oda hasznával együtt, hanem magukat s több becsületes szomszédjukat is ki-perzselik. — De ki tehet Isten akaratáról? — Tíz órakor, midőn elsőt harangoznak s férjet óhajtó hajadon egy nyaláb olvasatlan fát visz a szobába, melyet éjféli miséről hazajövet olvas meg, ha páros, a reákövetkező farsangon férjhez megy, de ha nem páros, akkor otthon marad. Beharangozáskor a pincében a tele hordókat csapig meg kell tölteni, ha mise alatt a bor megcsordul, akkor bő szüretre lesz kilátás. Szinte a beharangozáskor a házhoz tartozó minden sze mélyre egy darab hasított fát számlálva, ha azokból a templomból visszajövetelig, valamelyik eldől, az, akire a darabot számították, az utána következő évben meghal. Ugyan ezen az estén vacsora után a hajadon a szoba négy szegletét keresztben megsöpri, s a szemetet szakajtóba szedi, első harangozáskor az udvarra Őnti és a szakajtóra áll s hallgatózik, amely oldalról először hall kutyaugatást, arra fogják férjhez vinni. Éjféli miséről megtérve valamely szalmafedelet megráznak s a kötőjükbe hullott gazt hazaviszik, ha tiszta búzát talál benne, gazdaghoz, ha feleset, középrendűhöz, s ha csupa rozst, szegény emberhez megy férjhez. Szinte ekkor a sertésólhoz vitetik magukat, hol a nő a sertésólat

egyik lábával megrúgva azt mondja: röhencs egy esztendőre, röhencs két esztendőre s úgy tovább, míg végre a rőfögő csakugyan jelenti magát, mi a hányadik rúgásra történik, annyi év múlva viszik férjhez. A gazdasszony pedig piszkafával közelít a tyúkólhoz, s azt megkotorva ezen bűbajos igéket mondja: szomszéd tyúkja kotkodács, az én tyúkom tojást ad, — ezt, hogy használjon, háromszor kell egymásután megakadás nélkül elmondani. Templomból hazafelé jövet az ablakon be szoktak tekinteni, ki a következő esztendőben meghal, azt az asztalon kiterítve meg lehet látni. — Ólmot felolvasztván, azt vízbe öntik s képződött alakjából nézik ki a jövőbeli férjüknek az állapotát. — Mondják, hogy karácsony éjszakáján a barom is megszólal, az egyszeri gazda meg akart erről győződni s lefeküdt az istállóban; éjféli mise alatt hallja, hogy az egyik ökör megszólal — s óh! szerencsétlen felfedezés! azt mondja ökörtársához: «szegény gazdánk meghal a jövő esztendőben!» — mire a gazda elszomorodva távozott az istállóból s keserűségében nemsokára meg is halt.

16. Nagypéntek éjszakáján keresztutakra mennek az elszánt pénzsomjasok, hová a gonosz szellemet idézik, ki bizonyos bűbajos kényszerítésre kénytelen nekik pénzt hozni. De ezt az elszánt lépését nagyon veszélyesnek mondják, mert a gonoszlélek különféle rémalakokban iparkodik az őt idézőt a szentelt krétával formált körből kizavarni, — hová nem áll hatalmában

belépni — de ha ijedtében elhagyja körét, akkor a sátán hatalmába kerül, mi pedig igen könnyen megeshetnék, mert a szegény ember legjobban fél az ördögtől 1 kivált ha az ördög egyszersmind a szolgabíró volna.

És eképen befejeztem babonás meséimet, mert bizony kegyes engedelmsükből ezúttal már nem jut több az eszembe.» (Honderű. 1845. 179—180, 200. 1.)

Akit a boszorkányok története ezeken az adatokon túl is érdekel, vegye elő néhai tudós Komáromy András könyvét, a «Magyarországi boszorkánypercek oklevéltárát», s az én Magyar Régiségek és Furcsaságok c. munkám V. kötetét, amelyekben a boszorkányokról sok különös dolog és furcsa eset olvasható.

TARTALOMJEGYZÉK

	OLDAL
Előljáró beszéd	5
Kóborló komédiások, bujdosó deákok és vándorló mesterlegények	10
Istenkáromlás és ötletkölcsonzés	58
A leghosszabb magyar káromkodás	64
Jaj a gazdagoknak, különösen a gonosz gazdagoknak.....	68
Barokk dáma, rokokó hölgy, biedermeier kisaszony	77
Egy barokk tiszteletes asszony	93
Egy illusztrált protestáns barokk könyv	99
Gazdag magyar nemes ebédje 1790-ben	105
Nagybőjti vacsora szigorú prédikációval 1790-ben.....	122
A nemzet ébredése és a magyar ruha a nemzetietlen kor után	129
A rokokó református szépasszonya	147
Magyar rokokó prédikáció	159
Megmagyarosított metszetek	165
A nyenyere	170
Biedermeier lovagiasság	182
Laura és a biedermeier kozmetika	194
A csinor és a biedermeier retorika	202
Andersen magyar meséi	208
Biedermeier utazás	219
Szegénylegények, kapcabetyárok	235
A magyar boszorkány	277